

Militärhistorisk tidskrift 2014:2

MILITÄRHISTORISK TIDSKRIFT 2014:2 – Recensioner

Redaktör:
Fredrik Eriksson

Militärhistorisk Tidskrift 2014
Del 2 av 2

Copyright © Försvarshögskolan och respektive författare 2015
Mångfaldigandet av innehållet i denna bok är enligt lagen om upphovsrätt
förbjudet utan medgivande av Försvarshögskolan.

Omslagsbild: Svenska soldater vid Södra skånska infanteriregementet i Ystad.
Foto: Simon Olsson

Serieredaktör: Fredrik Eriksson (fredrik.eriksson@fhs.se)
Formgivning (inlaga): Ola Norén, Luleå Grafiska
Formgivning (omslag): Stig Ahlstrand

Tryck: Luleå Grafiska 2015
ISSN: 0283-8400

Producerad av Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek 2015

För mer information om Försvarshögskolans publikationer, kontakta oss på
telefonnummer 08-553 42 500 eller besök vår hemsida www.fhs.se/publikationer.

Innehåll

DEL I

Redaktörens förord 13

Från militärhistoriska avdelningen 17

Artiklar 21

”The Constantly Conscripted Citizen – The Swedish Army
Narrative of Conscription during the Early Cold War” 23

Lina Sturfelt

”Warrior Values in Carolean Society – The Role of Fighting in the
Worldview of the Eighteenth-Century Swedish Officer” 59

Ville Sarkamo

”Jaktrobotar, kärnvapen och personlig vänskap – Kalla krigets militär-
tekniska samarbete med USA” 83

Caroline Trulsson

”Underrättelsefunktionen i internationella operationer – En studie
av de svenska insatserna i Kongo, Cypern, Bosnien och Liberia,
1964–2004” 115

Lars Ericson Wolke

Uppsatser

”Nordisk krig og nordisk fred – Danmark, Norge og Sverige mellom
krigslyst, fredsvilje og nøytralitet 1814–1914” 167

Morten Nordhagen Ottosen

”Första världskrigets orsaksdebatt – En historiografisk överblick
och diskussion” 215

Pontus Rudberg och Martin Skoog

”För militär nytta igångsatt forskningsarbete – Krigshistoriska
avdelningen och första världskriget” 235

Lars Ericson Wolke

- ”Sverige åren 1914–1918 – En forskningsöversikt i urval över svensk politik, säkerhet och försvar” 255
Kent Zetterberg
- ”Att studera utrikes tjänst – Svenska örlogsofficerare i utrikes tjänst under 1800-talet” 271
Esbjörn Larsson

DEL II

- Recensioner 13
- ”En av de tre stora” – Recension av Svante Nordin,
Winston Churchill och den brittiska världsordningens slut 15
Fredrik Eriksson
- ”Boerna som hjältar” – Recension av Jan-Gunnar Rosenblad och
 Gunnel Söderholm, *Boerna: Hjältarna som blev skurkar* 20
Fredrik Eriksson
- ”Gammal militärhistoria om andra världskriget i Baltikum”
 – Recension av Prit Buttar, *Between Giants: The Battle for the Baltics in World War II* 23
Fredrik Eriksson
- ”Första världskrigets utbrott i anglosaxisk forskning” – Recension av
 Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*,
 Margaret MacMillan, *The War That Ended Peace: The Road to 1914*,
 Max Hastings, *Catastrophe 1914: Europe Goes to War*, och Allan
 Mallinson, *1914 Fight the Good Fight: Britain, the Army and the Coming of the First World War* 26
Fredrik Eriksson
- ”Försvarsfrågans roll i svensk historia” – Recension av Axel Odelberg,
Med kungen som verktyg: historien om försvarsstriden, borggårdskrisen och
Sven Hedin 34
Fredrik Eriksson
- ”Europas bortglömda karta” – Recension av Norman Davies,
Vanished Kingdoms: The History of Half-Forgotten Europe 38
Fredrik Eriksson

- ”Synteser och detaljer i bred analys av andra världskrigets bombningar” –
Recension av Richard Overy, *The Bombing War: Europe 1939–1945* 41
Lars Ericson Wolke
- ”Biograferade flygare” – Recension av Rune Kjellander, *Svenska flygvapnets
högre chefer 1925–2005* 45
Lars Ericson Wolke
- ”Royal Navy i Östersjön” – Recension av David Denis Aldridge,
*Admiral Sir John Norris and the British Naval Expeditions to
the Baltic Sea 1715–1717* 47
Lars Ericson Wolke
- ”Att lära eller inte lära av andra” – Recension av Jörg Muth, *Command
and Culture: Officer Education in the U.S. Army and the German Armed
Forces, 1901–1940, and the Consequences for World War II* 50
Lars Ericson Wolke
- ”Sveriges skotska generaler” – Recension av Steve Murdoch och Alexia
Grosjean, *Alexander Leslie and the Scottish Generals of the Thirty Years’
War, 1618–1648* 52
Lars Ericson Wolke
- ”Tankeväckande om desertörer” – Recension av Charles Glass,
Deserter: The last untold Story of the Second World War 55
Lars Ericson Wolke
- ”Döden i fält” – Recension av Michael Stephenson, *The last full Measure:
How Soldiers Die in Battle* 58
Lars Ericson Wolke
- ”Genus och militär verksamhet i norsk samtidshistoria” – Recension av
Frank Bruntland Steder (red.), *Militære kvinner – Forsvarets akilleshæl? och
Anita Schølset (red.), Gender i forsvaret: fra teori till praksis* 61
Fia Sundevall
- ”Kvinnokroppen som belöning och slagfält: Sexualitetsperspektiv på
maktrelationer mellan Frankrike och USA 1944–1945” – Recension av
Mary Louise Roberts, *What soldiers do: Sex and the American GI in
World War II France* 64
Fia Sundevall

- ”Krigsplanering i Centraleuropa – där det tredje världskriget skulle ha brutit ut” – Recension av Jan Hoffenaar och Dieter Krüger (eds.), *Blueprints for Battle: Planning for War in Central Europe 1948–1968* 68
Johan Eellend
- ”Ortodoxa helgon och religion i krigföringen” – Recension av Monica White, *Military Saints in Byzantium and Rus, 900–1200* 72
Piotr Wawrzyniuk
- ”Amerikanska flygare i Sverige – en socialhistorisk skildring” – Recension av Jan-Olof Nilsson, *Lucky Strike: svenska krigsbrudar, krigsbarn och allierade flygare: brottstycken från ett land i skuggan av kriget* 78
Johnny Wijk
- ”Ingenjören som problemlösare under krig” – Recension av P. Kennedy, *Engineers of Victory: The Problem Solvers Who Turned the Tide in the Second World War* 81
Gunnar Hult
- ”Svenska partiledare och statsmän i dagboksform” – Recension av Per Albin Hansson, *Per Albin Hanssons anteckningar och dagböcker 1929–1946* och Gösta Bagge, *Gösta Bagges minnesanteckningar 1939–1941, del 1 och 2* 84
Kent Zetterberg
- ”Nytt om konststöder kombinerat med gammal skåpmat” – Recension av Guido Knopp, *Göring – mellan makt och vansinne, och Guido Knopp, Andra Världskrigets hemligheter* 89
Kent Zetterberg
- ”Tredje rikets vapenutveckling” – Recension av David Porter, *Hitlers hemliga vapen 1933–1945* 94
Kent Zetterberg
- ”Till den militära professionalismens försvar” – Recension av Anthony King, *The Combat Soldier: Infantry Tactics and Cohesion in the Twentieth and Twenty-First Centuries* 96
Gunnar Åselius

- ”Kalla kriget i ny belysning” – Recension av Jesse Ferris, Nasser’s Gamble: *How Intervention in Yemen Caused the Six-Day War and the Decline of Egyptian Power* och Robert J. McMahon, (ed.), *The Cold War in the Third World: Reinterpreting History* 101
Gunnar Åselius
- ”Den stora ofreden och en förrädare” – Recension av Kustaa H J Vilkuna, *Djävulens krig: förrädaren Gustav Lillbäck och stora nordiska kriget 1700–1721* 109
Börje Ekenvall
- ”Westfaliska freden – nyöversättning och omvärdering” – Recension av Peter Haldén (red.), *1648 – Den westfaliska freden: arv, kontext och konsekvenser* 114
Börje Ekenvall
- ”Att sälja krig” – Recension av Anders Frankson och Andreas Nyberg (red.), *Krigspropaganda: från 1914 till idag* 118
Börje Ekenvall
- ”Religion, tukt och krigsmakt under stormaktstiden” – Recension av David Gudmundsson, *Konfessionell krigsmakt: predikan och bön i den svenska armén 1611–1721* 121
Börje Ekenvall
- ”Ardennerna 1944–1945: Hitlers vinteroffensiv ur nya perspektiv (?)” – Recension av Christer Bergström, *Ardennerna 1944–1945: Hitlers vinteroffensiv* 124
Thomas Roth
- ”Hur modern teknik förändrar vårt sätt att se på krig” – Recension Christopher Coker, *Warrior Geeks: How 21st Century Technology is Changing the Way We Fight and Think About War* 126
Per Eliasson
- ”Bristande kraftsamling i svensk-ryska kriget 1788–1790” – Recension av Ulf Sundberg, *Kraftsamling i Gustav III:s krig 1788–1790* 129
Henrik Edgren

- ”Det är aldrig för sent att ge upp!” – Recension av Holger Afferbach och Hew Strachan (red.), *How Fighting Ends: A History of Surrender* 133
Jan Ångström
- ”1945 som år noll i en ny tideräkning” – Recension av Ian Buruma, *Year Zero: A History of 1945* 137
Håkan Blomqvist
- ”Uniformshistoriska bilderböcker med namnkunniga konstnärer” – Recension av Christian Braunstein, *Svenska arméns uniformer – del 1 – Kavalleriet*, Christian Braunstein, *Svenska arméns uniformer – del 2 – Infanteriet*, och Christian Braunstein, *Svenska arméns uniformer – del 3 – Artilleriet, övriga truppslag och 1900-talets enhetsuniformer* 143
Simon Olsson
- ”Mau-Mau-upproret och brittisk upprorsbekämpning i nytt ljus?” – Recension av Huw Bennett, *Fighting the Mau Mau: the British Army and Counter-Insurgency in the Kenya Emergency* 147
Håkan Gunneriusson
- ”Legoknektar över alla gränser” – Recension av Nir Arielli, och Bruce Collins (eds.), *Transnational Soldiers: Foreign Military Enlistment in the Modern Era* 151
Håkan Gunneriusson
- ”Konstruktionen av legoknekten” – Recension av Scott Fitzsimmons, *Mercenaries in Asymmetric Conflicts* 154
Michael Gustafson
- ”Luftmakt i mahanistisk belysning” – Recension av Robin Higham, och Mark Parillo (red.), *The Influence of Air Power upon History: Statesmanship, Diplomacy and Foreign Policy since 1903* 157
Bertil Wennerholm
- ”Douhet förklarad” – Recension av Thomas Hippler, *Bombing the people: Giulio Douhet and the Foundations of Air-Power Strategy, 1884–1939* 172
Bertil Wennerholm

”1800-talets livgarde i teckningar” – Recension av Johan Engström med flera, <i>Fritz von Dardel och Kungl. Svea Livgarde</i> <i>Tomas Lidman</i>	182
”Detaljerad bok om ryska elitförband” – Recension av Joakim von Braun och Lars Gyllenhaal, <i>Ryska elitförband: Spetsnaz, Osnaz, VDV och andra elitstyrkor</i> <i>Jörgen Elfving</i>	184
”Stormaktspolitik och diplomati i ny tappning”, – Recension av Peter Lindström och Svante Norrhem, <i>Flattering Alliances: Scandinavia, Diplomacy, and the Austrian-French Balance of Power, 1648–1740</i> <i>Magnus Linnarsson</i>	187
”Maktkamp i Europa som går ut över läsaren” – Recension av Brendan Simms, <i>Europe: The Struggle for Supremacy – 1453 to the Present: A History of the Continent since 1500</i> <i>Torbjörn Nilsson</i>	191
”Revolution och modernitet” – Recension av Håkan Arvidsson, <i>Europas revolutioner: England, Frankrike, Ryssland och Tyskland.</i> <i>Torbjörn Nilsson</i>	193
”Grundlig og velskrevet indgang til Riksarkivets kortsamlinger” – Recension av Maria Gussarsson Wijk, Mats Höglund och Bo Lundström, <i>Med kartan i fokus: en vägledning till de civila och militära kartorna i Riksarkivet</i> <i>Stig Roar Svenningsen</i>	201
”Om hur den virtuella världen får effekter i den verkliga” – Recension av P W Singer och Allan Friedman, <i>Cybersecurity and Cyberwar: What Everybody Needs to Know</i> <i>Mikael Hagenbo</i>	204
Författarpresentationer	208
Utgiven litteratur 2013–2014	211

Recensioner

En av de tre stora

Recension av Svante Nordin, *Winston Churchill och den brittiska världsordningens slut*, Atlantis, Stockholm 2013, 544 s.

Det är svårt att vara neutral till Winston Churchill, en av historiens giganter. V-tecknet, cigarren, den satta kroppshyddan, kamplusten, motståndsviljan, och de politiska talen. Antingen älskar man, eller så hatar man honom, även om hatarna sannolikt är få. Det finns nämligen hos Churchill en avväpnande humor, som de flesta fångas av. Svante Nordin återkommer nu med en biografi över Churchill, delvis som en uppföljare till boken *Fyra som förde krig* om Hitler, Stalin, Churchill, och Roosevelt, som kom ut för några år sedan.¹

Svante Nordin har i det nya verket koncentrerat sig på Churchill, och Storbritanniens nedsjunkande till en andra rangens stormakt, i skuggan av USA, och Sovjetunionen. Boken innehåller också nya och intressanta kapitel om Churchills relation till Sverige, samt en historiografisk diskussion om Churchill och historien. Utifrån min horisont är särskilt det historiografiska perspektivet intressant, och jag kommer därför att koncentrera mig på just detta. Redan i inledningen diskuterar nämligen Nordin Churchills betydelse som historiker, och debattör. Churchills författargärning, både när det gäller första och andra världskrigen, har präglat eftervärldens förståelse av dessa konflikter. Men samtidigt måste vi minnas att Churchill var en av de viktigaste aktörerna, med sin egen politiska agenda. Böckerna *Världskrisen*, om första världskriget, och serien *Andra världskriget*, är nämligen tendensiösa verk, skrivna av en ledare, vars gärning ifrågasattes.² Under första världskriget tvingades Churchill

1. Svante Nordin, *Fyra som förde krig: Hitler, Stalin, Churchill, Roosevelt och de idéer som de slogs för* (Stockholm 2009).

2. *Världskrisen* kom ut på svenska 1931 i två band, och *Andra världskriget* kom ut på svenska i sex band åren 1948–1954.

avgå, bland annat som en följd av Gallipolli-fälttåget, och i slutfasen av andra världskriget förlorade Churchill parlamentsvalet, och ersattes av Labours Clement Attlee. Som Nordin nämner i inledningen har ofta Churchill-biografier inkorporerat huvudpersonens egen tendens genom dennes omfattande författarskap. Churchill-biografier blir därför ofta en blandning mellan biografi och memoar, där huvudpersonens egen röst hela tiden finns med.

Detta är ett viktigt drag hos huvudpersonen, som förtjänstfullt tas upp av Nordin, nämligen att Churchill egentligen är författare. Han var huvudsakligen inte officer på heltid, utan han skrev hela tiden för tidningar, och även böcker om tiden i Sudan. Biografiska verk kombinerades med beställningar, och reportage. Churchill var visserligen politiker, och minister på heltid, men under dessa perioder fanns skribenten i honom hela tiden närvarande. Nordin menar att Churchills författargärning var så intimt sammanbunden med de övriga uppgifterna, att Churchill snarast kan beskrivas som författare. Det var också genom författarrollen, som Churchills hjältestatus etablerades, inte minst genom att han som korrespondent blev tillfångatagen i Boerkriget. Det är den litteräre Churchill som skymmer mannen Churchill. Han var skaparen av sitt eget eftermäle.

Trots att Churchill skapade sin egen hjältegloria, finns också bilden av honom som en rebellisk och egensinnig karaktär i politiken. Han var definitivt både egensinnig och ibland rebellisk, något jag menar har sin botten i en konservativ pragmatism. Detta drag hos Churchill, liksom hos andra högerledare under samma period, är utmärkande. Det handlade sällan om ett programmatiskt fasthållande vid ett ideologiskt postulat, utan om att vänster och höger mer handlade om sakfrågor. Nordin har dock missat att Churchill i delar var i gott konservativt sällskap.

En annan av Nordins viktigare perspektiv handlar om den brittiska världsordningens långt utdragna fall. Inledningen till detta fanns under det sena 1800-talet, när Tyskland blev den viktigaste ekonomiska makten i Europa, och Storbritannien alltmer utmanades av olika krafter. Boerkriget var en viktig markör, eftersom det illustrerade Storbritanniens svaghet. Nordins diskussion i frågan om världsordningen innehåller lapsusar, bland annat betecknas Storbritanniens allians med Frankrike, innan första världskriget, som fatal (Nordin, s. 110). Det är oklart varför alliansen mellan de två staterna skulle vara fatal, eftersom frågan om vad alternativet skulle ha varit infinner sig. En annan lapsus är att Nordin skriver att väljarkåren i Frankrike, under mellankrigstiden, till hälften utgjordes av kvinnor (Nordin, s. 159). Detta stämmer inte, eftersom

kvinnlig rösträtt i Frankrike infördes i samband med andra världskrigets slut. Resonemanget handlar om att förändringarna i väljarkårens sammansättning efter första världskriget ledde till att det inte längre var möjligt att satsa på militär utveckling. Istället inriktades politiken på sociala reformer. Nordins slutsats är, i mitt tycke något hårdragen, eftersom dessa förändringar ingalunda behövde ha något med väljarkårens sammansättning att göra. Om nu förekomsten av socialpolitik hade att göra med en kvinnlig väljarkår, stöddes detta dock av att Frankrike, som inte hade kvinnlig rösträtt, faktiskt satsade oerhörda summor på militär uppbyggnad under mellankrigstiden. En anledning till den sociala politikens utveckling var ett stort behov att hantera änkor och faderlösa barn efter kriget. Det finns således problem med Nordins analys. Ytterligare en punkt, som är problematisk, handlar återigen om Frankrike, och i detta fall om huruvida Storbritannien och Frankrike verkligen hade en allians under mellankrigstiden. Nordin skriver att Hitlers plan var att frigöra Storbritannien från förbundet med Frankrike, och att denna plan var orimlig (Nordin, s. 171). Detta är möjligt, men läsaren måste tänka på att det inte fanns en tydligt uttryckt allians mellan Frankrike och Storbritannien förrän under det sena 1930-talet. Storbritannien väjde sig konsekvent mot att förbereda, eller ens diskutera en brittisk armé på Europas fastland under 1930-talet. Detta ställde Frankrike tvivlande till Storbritanniens avsikter, och försvagade Frankrikes redan svaga position. De brittiska *appeasement*-politikerna låg bakom denna linje som de facto byggde vidare på en gammal tradition, den brittiska världsordningens nav. Storbritannien allierade sig med någon av fastlandsmakterna, men var själv mindre attraherad av att hålla en egen armé på fastlandet. Brittiska arméns roll var att vara polisstyrka i kolonierna, medan det främsta maktinstrumentet var flottan. Första världskriget var härvidlag ett undantag, och under mellankrigstiden försökte Storbritannien hela tiden återvända till Wienkongressens europeiska konsert. Nordins framställning är dock givande, och intressant, just eftersom han redogör för Churchills syn den förändrade ställningen för Storbritannien. Churchill insåg, sannolikt tydligare än de flesta, att imperiets klocka var slagen, och att Storbritannien under mellankrigstiden, och efterkrigstiden behövde en allierad – denna fanns främst i USA. Med denna insikt kom också en av Churchills viktigaste roller, nämligen den som ”sanningssägare”.

Genom sin skrivargärning, och det faktum att han under 1930-talet konsekvent uttalat sig mot Hitler, och för brittisk upprustning, kunde han med pregnans vara den som populariserade begreppet järnridån. Han använde här-

vidlag sin prestige i att konsekvent varit motståndare till Hitler, och kunde då hävda att han haft rätt tidigare. Churchill använde således sin retoriska förmåga, sin historieskrivning, och sin prestige för att propagera för en västallians mot Sovjetunionen. På samma sätt kunde Churchill sluta allians med just Sovjetunionen, och Stalin, under andra världskriget, eftersom han var en pålitlig antikommunist. Churchill tillhörde den kategori av statsmän som kunde byta roller, just genom att han var klanderfri som motståndsmän. Detta byggde på hans förmåga att formulera sig, och den pregnans hans verk hade. Men för hävdatecknaren, biografen, och historikern blir det svårare att teckna ett porträtt. För några år sedan recenserade jag Knut Ståhlbergs biografi över Charles De Gaulle, en man som på många punkter liknade Churchill, bland annat som oemotsagd motståndsmän, och skribent. Min slutsats då var att De Gaulle trädde fram som en hjälte fortfarande klädd i historiens dimma. Samma slutsats skulle ha varit möjlig i Nordins biografi över Churchill, men kapitlet om honom i historieskrivningen rätar upp framställningen. Men även i detta kapitel finns saker som kan lyftas fram för diskussion. Nordin skriver att Churchill i ingressen till *The Gathering Storm*, som ingår i andra världskrigsserien, sade att de engelsktalande folken genom oklokhet, tanklöshet, och godmodighet låtit Hitler återupprusta (Nordin, s. 438). Samma sak skulle nämligen ha kunnat uttalas av svenska konservativa politiker, och militärer, under 1920- och 1930-talen. Detta var en liberal-konservativ mittfåra, där den folkliga lättjan, antogs komma av ”försvarsnihilister” på vänsterkanten. Det är ingen invändning, men Nordin skulle på flera ställen kunna peka ut faktorer och ståndpunktstaganden, där Churchill ingått i en västeuropeisk konservativ kanon.

De saker som pekats ut i denna recension är endast detaljer, och det kan sägas att detaljerna är det som skapar helheten, och om det sviktar gällande detaljer, sviktar också helheten. Men i Nordins fall finns än fler fördelar, och goda tolkningar, som väger upp några få skönhetsfläckar. Boken är fylld med sammanfattande, och förklarande meningar, särskilt i avslutningen. Exempelvis ”Det som efter världskrigets slut skilde Storbritannien från andra medelstora europeiska länder var mindre dess samtid än dess förflutna” (Nordin, s. 474), och ”Utan världskriget skulle Churchill som poängterats varit en medelstor brittisk statsman, liksom A J Balfour, F F Smith eller Rab Butler, känd och diskuterad av historiker och specialister. Men kriget gjorde honom till myt och legend. Det kan samtidigt sägas att Churchill i hög grad bidrog till att göra kriget legendariskt” (Nordin, s. 475). Dessa illustrerar bokens karaktär,

såväl som förklaringsvärdet i analysen tydliggörs. Det är således en alldeles utmärkt Churchill-biografi som Nordin skrivit, och den kan varmt rekommenderas.

Fredrik Eriksson

Docent i historia vid Militärhistoriska avdelningen och redaktör för *Militärhistorisk tidskrift*.

Boerna som hjältar

Recension av Jan-Gunnar Rosenblad och Gundel Söderholm,
Boerna: hjältarna som blev skurkar, Carlssons förlag, Stockholm 2013, 452 s.

Den läsare som förväntar sig en detaljerad skildring av boerkriget kommer efter läsandet av denna bok att vara besviken och svältfödd. Detta är inte en bok om boerkriget, utan om bilden av boerna. Boken utger sig heller inte för att vara en studie av kriget, även om en sådan skulle ha varit intressant. Rosenblad och Söderholms bok ger dock en god inblick i hur kriget skar rakt igenom samtidens politiska och sociala motsättningar. Den politiska höger- och vänstern i Sverige kunde exempelvis samlas i en positiv syn på boerna, där högermän idealiserade boernas enkelhet på samma sätt som man idealiserade bönder hemmavid. Vänstern kunde sympatisera med boernas kamp mot en imperialistisk övermakt. Samtiden såg dock inte rasismen, som präglade boerrepublikerna, och som senare fördes in i det som skulle bli Sydafrika. Det kan i och för sig påpekas att det brittiska imperiet egentligen inte var mindre rasistiskt, eller att boernas förtryck av afrikaner lättade efter den brittiska segern i kriget.

Rosenblad och Söderholm ger en bra beskrivning av hur boerna bytte etikett i historien, och gick från hjältestatus till att bli skurkar. Detta görs genom en genomgång av olika inslag i samtidens tänkande – det som utgjorde anledningen till boernas upphöjelse. Sekelskiftet präglades av en omfattande oro, särskilt i konservativa kretsar, över samhällets modernisering. Det var inte moderniteten i sig som var problemet, utan om moderniseringen skulle tillåtas innebära en grundläggande förändring av sociala och ideologiska strukturer. Det var i detta läge som bonden blev en symbol för trygghet och hävdvunnen stabilitet, både i Sverige, Norden och Europa i övrigt. Boerna blev här symboler för den frihetsälskande bondebefolkningens motstånd mot en dystopisk framtidsindustrialism, det vill säga Storbritannien – industrialismens och kapitalismens motor. Denna bonderomantisering beskrivs förtjäntfullt, och författarna lyfter fram hur samtidens betraktare benämnde boerna, som ”Afrikas dalkarlar”, en historiserande benämning som för samtiden omedelbart ledde tanken till Sveriges eget frihetskrig under det tidiga 1500-talet – i extremt romantiserad form. Historiseringen kombinerat med bonde- och boerromantiseringen nådde senare sin kulmen i bondetåget 1914, då aktivister och högermän genom bonden som symbol försökte mota vänstern och liberalismen i grind. Sympatin med boerna var alltså något som i svensk och europeisk diskurs hade rottrådar rakt in i inrikespolitiken.

I samtidens syn på boerna, som gammalmodiga och annorlunda, men ändå hedervärda bönder fanns också sociala aspekter. De brittiska soldaterna var yrkessoldater, rekryterade från samhällets lägsta skikt, eller beskrevs åtminstone på det sättet. Samma synsätt fanns i Sverige, där de indelta soldaterna sågs som trovärdiga, starka och pålitliga, i motsats till de värvade garnissonsoldaterna. Omkring dessa soldatproletärer fanns alltid en misstänksamhet mot deras vandel och pålitlighet. På samma sätt beskrevs boerkriget, där en pålitlig bondestam slogs mot stadens drägg. Det var en antiurban diskurs på samma gång som det var en social, där staden stod för det moderna samhällets alla avigsidor. Det viktorianska London var samtidens skräckscenario, och samtidigt en illustration av var någonstans världen var på väg. Ur detta sprang en förståelse för och sympati med boerna, som bekämpade det som upplevdes som modernitetens avarter. Man skulle kunna säga att boken om boerna lika mycket är en bok om Sverige och moderniteten.

I rapporteringen om boerna förekom ofta också beskrivningar av kvinnornas ställning som djupt traditionalistisk, exempelvis kunde president Paul Krügers hustru varken läsa eller skriva. Men samtidigt var boerkvinnorna handlingskraftiga och kämpade sida vid sida med sina män. I denna diskurs fanns amazondiskussionen, där kvinnliga krigare lyftes fram som någonting apart, men samtidigt kittlande. För samtiden, och även idag, framstår kvinnliga soldater och kvinnliga krigare som distinkt annorlunda, eftersom normen fortfarande är mannen som soldat och krigare. Men alldeles oavsett normen, är och har kvinnor alltid varit centrala för krigföringen, främst i en underhållsfunktion. Boerna var här inte ovanliga, utan snarare högst traditionella. Det var en liten europeisk befolkning omgiven av fiender, briter, afrikanska stammar och modernitet. Dessa ”hot” mot boernas existens krävde att alla resurser användes, så även kvinnorna.

Alla dessa aspekter finns med i Rosenblads och Söderholms bok, men de har närmast karaktären av lösryckta delar, ungefär som tidningsnotiser. Ofta bygger de korta kapitlen just på en samtida artikel eller notis. Problemet med framställningen är att det inte finns en röd tråd, och jag får intrycket att författarna klippt samman redan skrivna alster, utan att skriva samman själva berättelsen som ger exemplen ett förklaringsvärde. Det saknas en i mitt tycke tydlig kronologi, även om kapitlen inom sig ofta har någon typ av kronologi. Ånyo är det den röda tråden och själva narrativet som brister. Boken om boerna har sina poänger, men dessa förloras oftast i bristen på struktur och sammanhållning. Boken är inte militärhistorisk, vilket den heller inte utger sig för att vara.

Om syftet med att läsa den är att få en ordentlig studie av boerkriget, kommer den potentielle läsaren att bli besviken. Samtidigt är det en diskussion om hur historiska aktörer bytt plats och gått från att vara hjältar till att bli skurkar. Den största behållningen med boken är just hur boerna kan tolkas genom att den samtidigt tolkar det svenska sekelskiftetänkandet.

Fredrik Eriksson

Docent i historia vid Militärhistoriska avdelningen och redaktör för *Militärhistorisk tidskrift*.

”Gammal” militärhistoria om andra världskriget i Baltikum

Recension av Prit Buttar, *Between Giants: The Battle for the Baltics in World War II*, Osprey, Oxford 2013, 400 s.

Den brittiske militärläkaren och hobbyhistorikern Prit Buttar har nu återkommit med en bok om andra världskriget i Baltikum. Det är en exposé över händelserna och krigets förlopp från 1939/1940 och fram till 1945. Tidigare har han bland annat skrivit boken *Battleground Prussia* från 2010, om andra världskriget i Preussen, främst 1944–1945.

Mina invändningar mot Buttars studie är flera, och det som främst gäller framställningen är att jag inte förstår i vilket fack jag skall placera boken. Var hör den hemma? Klassisk militärhistoria, *New Military History*, studiet av elitors beslutsfattande, *belief systems* med mera. Allting har sin plats, men för att en framställning skall fungera tillfredsställande krävs en genomgående linje. Buttar har en tendens att blanda högt med lågt, utan att det finns ett sammanhållande kitt. Som kan uttydas av inledningen i denna recension är jag inte fullt lika lyrisk som några av de citerade hyllningstexterna som finns på baksidan av boken. När jag läser titeln hoppas jag att det kommer att handla om Estlands, Lettlands och Litauens historia under sent 1930-tal, den första ockupationen av Sovjetunionen 1939–1940, den andra ockupationen av Tyskland 1941–1944, den tredje ockupationen återigen av Sovjetunionen 1944–1991, andra världskriget, förintelsen, och Sovjetunionens förtryck. Möjligen var mina förväntningar högt ställda, men det ter sig omöjligt att studera de tre baltiska staterna utan att beröra dessa händelser. Buttar nämner dessa faktorer och skeenden, men det som är huvudintresset för honom är en högst enkelspårig militärhistoria, bestående av kartor med pilar och organisationsscheman. I många fall är Buttar nere på bataljonsnivå för att diskutera enskilda strider och skeenden, allt baserat på krigsdagböckernas idealiserade beskrivningar. Han är inte intresserad av att återberätta soldaternas minnen och upplevelser, det vill säga att se det stora i den lilla människans berättelse, eller av Baltikum. Boken lider av brist på fokus – vad är det som Buttar vill studera? De baltiska staterna förekommer i framställningen, men på ett underligt sätt som inte går i takt med beskrivningarna av striderna. De baltiska staterna beskrivs närmast på encyklopedisk nivå – svepande och kortfattat. Därefter kommer långa textavsnitt där olika tyska *kampfgruppen* utkämpar strider, allt beskrivet på detaljnivå. Därefter återkommer de baltiska staterna i samma svepande ordalag. Det är en blandning av högt och lågt, stort och

smått, som är svårt att förstå. Jag tolkar det som om Buttar egentligen vill skriva om striderna på ett detaljerat, och ganska gammalmodigt sätt, men att Baltikum trots allt måste finnas med.

En invändning som är relaterad till detta är också källhanteringen. Det är fullt legitimt att på ett traditionellt sätt studera operationer och strider, men detta kräver en helt annan källhantering. Buttar studerar i vissa fall utgivet källmaterial på tyska, ryska, lettiska, och har även noter till *Svenska Dagbladet* från 1994. Så långt är allting väl, bristerna kommer i källhanteringen, och att källkritiken i det närmaste är obefintlig. De förband som Buttar diskuterar verkar oftast nämligen vara fulltaliga – eftersom det inte finns någon tydlig diskussion om vi överhuvudtaget kan lita på det källmaterial som finns. Det är inte självklart att det som står i källorna faktiskt överensstämmer med vad som skedde. Problemet uppkommer när författare antar att så är fallet, och oreflekterat torgför källmaterialets förenklade bild av skeendena. Ånys finns också skillnaden mellan avsnitten som handlar om striderna mellan tyska och sovjetiska förband, som bygger på, i och för sig bristfälliga, källstudier. Avsnitten om de baltiska staterna bygger främst på litteratur, men inte heller här lyckas Buttar hantera att diskutera de olika perspektiven. Ett exempel är hans hantering av skogsbröderna i Estland, Lettland, och Litauen, där det i Buttars skildring är ett återberättande av en hjältehistoria. Detta må vara hänt, men samtidigt ges bilden att skogsbröderna hade någon verklig militär betydelse. Det bör poängteras att skogsbröderna främst höll sig undan i skogarna – för det var vad de gjorde, målet var egentligen inte att bekämpa Sovjetunionen, utan att hålla sig vid liv. De hade inte någon större militär betydelse, utan var snart besegrade av ockupationsmakten. De hade dock en politisk betydelse, särskilt under det tidiga 1990-talet när de baltiska staterna frigjorde sig och därför finns stor risk att deras betydelse övertolkas. Skogsbröderna blev talande bevis för att de baltiska staterna ockuperats med våld 1945. Skogsbröderna var en passus, men ledde inte fram till självständighet, eller ens utmanade den sovjetiska ockupationsmakten. Den svenska kopplingen (Buttar, s. 329–330), som nämnts ovan, handlar om baltutlämningen, och att Sverige officiellt bett om ursäkt för denna 1994. Buttar skriver att Sverige erkände att det inte fanns någon rättslig grund för utlämnandet. Detta är underligt, och det finns en anklagande ton i Buttars beskrivning av baltutlämningen. Sverige följde i utlämningsärendet i stort sett samma regelverk som alla de allierade staterna. Även de västallierade lämnade ut balter i uniform till Sovjetunionen, enligt principen att de skulle hanteras av den stat de kom ifrån. Balterna kom egentligen

inte från Sovjetunionen, men Sovjetunionen var en av segrarna i kriget, och krävde utlämning. De västallierade staterna utlämnade sannolikt bra många fler än de 150 som skickades från Sverige. Alldeles oavsett vad man anser i utlämningsfrågan, måste historien beskrivas med alla dess komponenter.

De baltiska staterna och balterna nämns i vissa specifika sammanhang i Buttars bok, särskilt omkring 1941 och 1944, samt i samband med förintelsen. Framställningen skulle kunna beskrivas som att balterna ibland blinkar till i boken, som en lampa med glappkontakt. De är sällan subjekt, utan snarare objekt, utom när det gäller förintelsen. Då finns mer detaljerade beskrivningar av de baltiska staterna, och hur balter deltog i utplånandet av judar. Problemet med framställningen är just att läsaren inte ges någon förståelse för de krafter, som var i omlopp i Estland, Lettland, och Litauen. Vad var det som gjorde att vissa ester, letter och litauer, beredvilligt deltog i förintelsen? Buttars framställning ger inga svar, utan förintelsen, liksom kriget bara ångar på, i närmast teleologisk riktning.

Buttars bok ger i allt väsentligt ingen nya kunskap om Estland, Lettland, och Litauen under andra världskriget, utan är snarare en rapsodisk samling av diverse historier på olika nivå. Det finns ingen röd tråd, eller en diskussion om hur vi skall förstå framställningen. Boken är i sig snarast ett exempel på när militärhistoria inte tillför särskilt mycket, utan bidrar med omfattande diskussioner om olika tyska stridsvagnar, kombinerat med svepande omdömen om *Baltikum*, utan att egentligen inse, eller ens bry sig om att det handlar om tre högst olikartade stater.

Fredrik Eriksson

Docent i historia vid Militärhistoriska avdelningen och redaktör för *Militärhistorisk tidskrift*.

Första världskrigets utbrott och skuldfrågor i anglosaxisk forskning

Recension av Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Penguin, London 2013, 697 s., Margaret MacMillan, *The War That Ended Peace: The Road to 1914*, Random House, New York 2013, 739 s., Max Hastings, *Catastrophe 1914: Europe Goes to War*, Alfred A Knopf, New York 2013, 628 s., och Allan Mallinson, *1914 Fight the Good Fight: Britain, the Army and the Coming of the First World War*, Bantam Press, London 2013, 503 s.

I skrivande stund, augusti 2014, är det etthundra år sedan första världskriget bröt ut. Inga av soldaterna som utkämpade kriget finns längre i livet, även om dagens samhällen alltjämt präglas av världskrigets konflikter, och i den historiska forskningen röner första världskriget rättvist ett stort intresse. Första världskriget har genomgripande format den värld vi lever i, något som inte minst illustreras av Europas karta, och av dagens motsättningar. Inte minst konflikterna som exploderade efter kalla krigets slut visar på historiens många avlagringar. Kriget i före detta Jugoslavien från 1991 och framåt, var indirekta följderna av Versaillesfrederna, och att Serbien ingick i den segrande alliansen. Få av de konflikter som fanns 1918 löstes genom freden, utan var grogrunden till andra världskriget. Utan det första, inget andra skulle man kunna säga. Första världskriget är således ett av de mest genomgripande historiska skedena under 1900-talet, och inleder det som varit det blodigaste århundradet i historien. Varför utbryter då första världskriget? Vad är anledningarna till konflikten, och dess förlopp?

En av huvudkonflikterna i debatten omkring krigets utbrott har varit och är alltjämt frågan om Tysklands skuld. Inte minst Fritz Fischers bok *Griff nach dem Weltmacht* från 1961 har präglat den tyska debatten. Fischers, och andras i Bielefeldskolan, tanke var att med det tyska riksgrundandet 1871 och det efterföljande världskriget, lades grunden för nazismen och förintelsen. Begreppet *sonderweg* (särväg) är här grundläggande och innebär att den tyska särvägen grundades under 1800-talet med det tyska riksgrundandet på preussisk botten. I anglosaxisk forskning har skuldfrågan inte varit riktigt lika tydligt uttryckt. I Barbara Tuchmans bok *The Guns of August* från 1962 poängterades automatiken i krigsutbrottet, nämligen att allianssystemet innebar att tidtabellerna måste hållas. Därför blev generalstabernas planering avgörande och politikerna steg åt sidan. När Ryssland mobiliserade var Tyskland tvunget att mobilisera, och därigenom samtidigt sätta igång anfallet mot Frankrike genom Belgien. Niall Fergusons bok *The Pity of War* från 1998 lyfter fram en annan syn på

krigsutbrottet och Storbritanniens deltagande, som illustrerar ett helt insulärt synsätt. Om Storbritannien inte hade gått i krig tillsammans med Frankrike, och Ryssland, så hade Tyskland besegrat de två sistnämnda. Det brittiska imperiet hade dock varit intakt, och kunnat framtvunga en återhållsam fred. Det Wilhelmiska Tyskland hade fortlevt, nazismen hade inte uppkommit, och så vidare. Fergusons kontrafaktiska perspektiv är intressant, men är trots allt inget annat än kontrafaktiskt, resonerande. Dessutom kan det påpekas att det kejserliga Tyskland knappast var en upplyst och framåtblickande makt, utan snarast drevs av närmast feberhetsiga mindervärdeskomplex. Kontroll av det europeiska fastlandet skulle knappast ha mättat Tysklands expansionistiska aptit.

Under de senaste åren har antalet verk om första världskrigets utbrott multiplicerats flera gånger om, särskilt i och med hundraårsminnet. En av de mer uppmärksammade böckerna på temat är Christopher Clarks *Sleepwalkers*, som tar ett helhetsperspektiv på bakgrunden till krigets utbrott. Clark påpekar bestämt att skulden inte allena var Tysklands, utan framhåller det internationella klimatet, och illustrerar eliternas tankevärldar med inspiration från globalhistorien. Skulden var inte bara Tysklands, eller Habsburgs, eller Rysslands, utan primus motor i det som ledde fram till kriget var den serbiska nationalismen. Clark pekar ut grupper i den serbiska generalstaben som planerade och drev på i attentatet mot Franz Ferdinand. Detta var den utlösande faktorn, men Clark betonar att kriget likaväl kunde ha brutit ut som en följd av Marockokriserna, Balkankrigen, eller någon annan kris. Det var eliternas omvärldsförståelse och oförmåga att hantera tidens spänningar, som ledde fram till kriget. De snubbade in i en konflikt som de inte kunde hantera, förutse eller ens förstå.

I inledningen skriver Clark att han koncentrerar sig på att analysera *hur* kriget utbröt, inte *varför*. Anledningen därtill är att om imperialism, nationalism, och andra faktorer blandas in ges kriget en falsk logisk kausalitet (Clark, s. XXVII). En invändning är att alla historiska analyser är beroende av en *skapad* kausalitet, och Clark kan naturligtvis inte bortse från alla dessa krafter. Han väljer dock att betona en tydligt individualistisk historiesyn. Hos Clark är det individens – ledarnas, kungarnas, kejsarnas, politikernas, och generalernas agerande som ledde fram till kriget. Utifrån ett militärhistoriskt perspektiv skulle Clark kunna sägas ägna sig åt traditionell militärhistoria, om än på ett nytt sätt. Clark är intresserad av eliterna, och deras göranden, *inte* hur den vanlige soldaten upplevde kriget. Som läsare är jag kluven till Clarks perspektiv. På ett sätt är jag positiv till att han återuppräftar studiet av eliter, som drivande krafter, eftersom detta kan utveckla vår syn på samhällelig, och

militär förändring. På ett annat plan är jag skeptisk till att koncentrationen på eliterna nedvärderar materiella faktorer och andra mönsters betydelse. Detta hotar nämligen historikerns roll i samhällsdebatten. Om vi som historiker inte kan förklara och identifiera krafterna bakom ett skeende, finns risken att vi reduceras till maktens hävdateknare. Det är ingen stor risk, och Clark bortser inte helt från olika historiska krafter, men det kan finnas en fara i det perspektiv som Clark anlägger. Trots det, upplever jag det som befriande att Clark *inte* ägnar sig åt *ny militärhistoria*, där det stora skeendet beskrivs genom den enkle soldatens ögon. Den nya militärhistorien är nämligen inte längre ny, utan snarast ett tråkigt upprepande av samma berättelser baserade i stort sett på samma källor.

Själva krigsutbrottet diskuterar Clark faktiskt som en direkt följd av atentatet i Sarajevo. Han bortser inte från den serbiska nationalismen eller panslavismen som krafter, snarare tvärtom. Han lägger den primära skulden på kriget hos den serbiska eliten, och reducerar det österrikisk-ungerska ultimatumet till Serbien till återhållsamt och allmänt. Clark betonar dock den habsburgska statens inbyggda svagheter, och utpräglade paranoia gällande Serbien, och alla slaviska alliansplaner. Men konflikterna på Balkan var trots allt bara en del av den europeiska diskussionsklubben, som författaren benämner ”The Many Voices of Europe”. I tidigare forskning om krigsutbrottet 1914 har det lyfts fram att kapprustningen gav militären stort inflytande, samtidigt som allianser och mobiliseringstidtabeller, tog makten från den politiska sfären, och förde den in i generalstaberna. Clark menar att detta måste förstås utifrån de olika staternas politiska system. Enligt Clark präglades Europa av två kompletterande processer gällande balansen mellan civilt och militärt inflytande. En process innebar att makt medvetet överfördes till en konstitutionellt underordnad militärapparat, från den politiska sfären. En annan process var att en praetoriansk militärmakt, med avsevärd självständighet, därigenom betvingades av den civila politiska sfären. Clark använder den tyske generalstabschefen Moltkes krav på preventivkrig mot Frankrike och Ryssland som exempel, och att kejsaren och den politiska sfären blockerade detta (Clark, s. 224). Detta är utmärkande för hela Clarks analys, nämligen att det inte finns någon automatik, eller teleologi, när det gällde krigets utbrott, utan att detta är skapade rationaliteter från tidigare forskning. Kriget var ett misstag, som vare sig berodde på generalstabens struktur, eller på politikens svaghet. Aktörerna var sömngångare som snubblade in i kriget av en slump. Det var ett krig som hade kunnat komma tidigare, likväl som det kunde ha stoppats sommaren 1914.

Margaret MacMillans *The War That Ended Peace*, har delvis samma utgångspunkt som Clark, nämligen att diskutera krigets utbrott, men inte alena med utgångspunkt i eliterna. MacMillan är i mitt synsätt tydligare i sina perspektiv, och också mer klassisk. Kapprustning, rigid militär planläggning, ekonomisk rivalitet, handelskrig, imperialism, kapplöpningen om kolonier, allianssystemet, nationalism, revanschism, och socialdarwinism, finns alla med som faktorer. Till detta lägger MacMillan individernas betydelse, i detta nät av sammanhängande -ismer. MacMillan skriver, med historisk självsäkerhet, att vi måste *förstå* de samhällen och institutioner som var produkten av krafterna som var i rörelse. Vi måste *förstå* de värderingar, idéer, känslor, och fördomar som präglade beslutsfattarna. Nyckelordet här är givetvis *förstå* – detta historievetenskapens centrala bidrag till samtiden.

Liksom Christopher Clark, betonar Margaret MacMillan individernas betydelse för det historiska skeendet. Hon lägger dock inte lika stor vikt vid att kriget kan ses som en slump, som Clark gör. De tillhör dock samma sfär av historiker, men Clark befinner sig längre åt det individualistiska och elitistiska hållet, medan MacMillan har mer av ny militärhistoria över sig, det vill säga, hur krigsutbrottet färgade vanliga människor. Hon betonar också att vissa makter hade större skuld än andra till krigets utbrott, Österrike-Ungern med sitt ultimatum till Serbien, Tyskland genom sitt ovillkorliga stöd till Österrike-Ungern, och Ryssland med sin mobiliseringsvilja. I jämförelse med Clark är MacMillan här något mer traditionell, och lyfter inte fram den serbiska generalstabens betydelse för attentatet mot Franz Ferdinand. Det finns dock en punkt som jag anser att MacMillan inte betonar i tillräckligt hög grad, nämligen Österrike-Ungerns, Tysklands, och Rysslands stora svårigheter med att hantera samhällelig och politisk modernisering. De arkaiska styrelsesystemens paranoida moderniseringsrädsla var en av de centrala orsakerna bakom kriget. MacMillan har med den socialdarwinistiska idévärlden, som präglade samtiden, i sin analys, men länkar den inte till svårigheterna att hantera modernisering. Exempelvis har Ryssland aldrig lyckats modernisera förvaltningen och ekonomin utan att det lett till våld, och förtryck (då som nu). Ytterligare ett problem med MacMillans framställning är den ensidiga betoningen av relationen mellan Storbritannien, och Tyskland, som varande den enda intressanta i Europa. Hon har en tendens att det mesta ses från Whitehalls synvinkel, vilket i och för sig inte är konstigt om publiken är anglosaxisk, men det påverkar analysen. Frankrikes roll i relationen till Storbritannien, och Rysslands betydelse, lyfts inte fram i tillräcklig grad. På samma sätt är MacMillan traditionell

eftersom det endast är stormakterna som är intressanta, detta i motsats till Clark, som betonar Serbiens betydelse. Även gällande synen på de gamla eliterna, och särskilt officerskåren, betecknar MacMillan dessa överklassgrupper som isolerade bakom vattentäta skott. En bra beskrivning, men det fanns en stor grupp, särskilt bland officerare, som faktiskt inte tillhörde de traditionella eliterna. De stora krigsmakterna med miljoner beväringar kunde inte styras endast av adliga officerare, utan officerskårerna var tvungna att öppnas för andra. Det innebar kanske inte att eliternas synsätt förändrades utan snarast att de nya grupperna skolades in i gamla tankesätt, men det illustrerar att det faktiskt inte fanns de vattentäta skotten mellan klasserna, som antyds.

MacMillan är ofta dräpande i sin analys av Tyskland. Om den tyska flottpolitiken och amiral Tirpitz skriver hon att, Tirpitz hade tre antaganden om relationen mellan Tyskland och Storbritannien. För det första, Storbritannien skulle inte uppmärksamma att Tyskland faktiskt byggde en slagflotta. För det andra, Storbritannien skulle inte svara med att själv öka sina rustningar, och slutligen, att Storbritannien därför skulle kunna pressas till ett närmare förhållande till Tyskland. Tirpitz hade fel på alla punkterna (MacMillan, s. 109).

Trots skillnader i betoningen av faktorer och krafter som påverkade, tillhör Clark och MacMillan samma sfär i förklaringarna till första världskrigets utbrott. De betonar båda eliternas betydelse. Clark menar att krigsutbrottet bör ses som ett misstag, medan MacMillan betonar tankemönster i kombination med materiella faktorer. Likheten är att de båda tillhör en ny kategori av traditionell militärhistoria. När det gäller Max Hastings bok *Catastrophe 1914* är det dock mer klassisk ny militärhistoria vi talar om. Hastings betonar hela tiden hur den enskilde individen upplevde kriget och krigsutbrottet.

Hastings inleder sin bok med att måla upp *vår* bild av kriget, och menar då givetvis den brittiska bilden av kriget, som präglad av skyttegravar, lera och taggtråd. Det finns ingen anledning att ifrågasätta den bilden, även om den är ensidig. Denna bild har också helt överskuggat den svenska synen på kriget, särskilt idag. I den samhälleliga debatten är det de anglosaxiska perspektiven som helt och fullt präglar bilden av världskriget. Jag har en minnesbild av att det i *Dagens Nyheter*, i en specialbilaga om Tyskland 2013, proklamerades att första världskriget inleddes med att Tyskland invaderade Belgien. Om minnesbilden är korrekt innebär det att man helt missar skotten i Sarajevo, Österrike-Ungerns ultimatum med tyskt stöd, den ryska mobiliseringen, Tysklands mobilisering, Österrike-Ungerns krigsförklaring mot Serbien, Tysklands krigsförklaring mot Ryssland, och Frankrike. Först därefter kom att Tyskland inva-

derade Belgien. Den enda förklaringen till det perspektiv som anlades är en total kapitulation inför en anglosaxisk historieskrivning. Det var nämligen för Storbritannien som invasionen av Belgien var avgörande för krigsinträdet. Vad har detta då att göra med Max Hastings bok? Jo, en av de absolut viktigaste punkterna hos Hastings är att han konsekvent försöker bryta ned den brittiska bilden av kriget. Han nedtonar exempelvis den brittiska arméns insatser vid Mons och Le Cateau i augusti 1914 – slag som gått till brittisk krigshistoria. Hastings påpekar att detta endast är skärmytslingar, och att den franska armén under de första månaderna av kriget förlorar omkring 1 miljon man, varav 329 000 stupade. Mons och Le Cateau är i dessa sammanhang ingenting. Hastings perspektiv och vilja att motsäga den gängse hjälteberättelsen är befriande, och kan sannolikt öka förståelsen av krigets karaktär, och betydelse.

I skuldfrågan drar Hastings också upp en gräns mot flera olika tolkningar av krigsutbrottet, inte minst mot Niall Ferguson, när Hastings betonar att Storbritannien inte kunde, eller borde stå utanför kriget. På samma sätt skriver han att synen på världskriget formats av att Versaillesfredens kritiker fått för stort inflytande. Hastings menar att Keynes, och andra Tysklandsvänner torgfört att freden var alltför hård, och orättvis. Ingen av kritikerna har dock tvingats spekulera i hur en fred dikterad av ett segerrikt Tyskland skulle ha sett ut (Hastings, s. XIX). Som en följd menar Hastings att första världskriget inte kan ses som tillhörande en annan moralisk ordning än andra världskriget. Detta är Hastings bidrag till debatten om skuldfrågan, främst eftersom han betonar att Tyskland hade huvudansvaret för krigsutbrottet. Tyskland kunde ha tyglat Österrike-Ungerns ultimatum, och därmed lugnat Ryssland, som i Hastings undersökning, bär i stort sett lika mycket skulden för kriget. Hastings motsäger här Ferguson, men även Clark, och menar i motsats att kriget faktiskt, förenklat, var en kamp mellan västeuropeisk demokrati, och central-europeisk konservatism. Tyskland hade dock, enligt Hastings, ingen Fischersk plan på världsdominans när kriget bröt ut, utan denna kom i och med krigets utveckling. Hastings betonar den tyska determinismen, med orden ”att vara eller inte vara” och menar att detta tänkande präglade det tyska synsättet – nämligen som en nationell kamp på liv och död. Det är dock inte så enkelt som att säga att liberal demokrati stod mot autokratisk konservatism, inte minst eftersom ententen faktiskt innefattade Ryssland – det mest autokratiska och bottenlöst reaktionära riket av alla. Men detta är inte huvudsaken för Hastings, utan det handlar om att diskutera varför det brittiska krigsinträdet var berättigat. Hastings skriver att även om Kejsartyskland inte kan jämföras med

Nazityskland, så handlade Tysklands världsbild om dominans, och utpräglad paranoia. Alla ifrågasättanden av tyskt agerande, och inflytande bedömdes av Tyskland som fiendliga handlingar. Kejsarrikets agerande i Afrika, under Hereroupproret 1903–1907, samt avrättandet av tusentals belgiska och franska civila under invasionen 1914, menar Hastings är signifikant för den tyska synen på världen – nämligen en värld bestående av starka och svaga, potenta och impotenta stater. Det var en värld präglad av synen på den starkes rätt.

Hastings analys är fast förankrad i den nya militärhistorien, då han betonar den enskilda människans roll i historien. Det finns en uttalad vilja att illustrera kriget genom den enskilde aktörens ögon. Men det finns en glidning hos Hastings att trots allt lägga större vikt vid eliternas tänkande, åtminstone inledningsvis. Efter det att kriget brutit ut, är framställningen klassiskt ny militärhistoria, med fokus på den enskildes upplevelser. Det som är positivt med Hastings framställning är att han konsekvent tar avstånd från det som format den brittiska synen på kriget, som helt präglats av katastrofen vid Somme och skyttegravskriget. Hastings skriver på flera ställen att, den franska armén konsekvent tog större förluster än britterna, utan att bryta samman. Han betonar också att det brittiska ledarskiktet uppvisade en slående brist på ryggrad, och präglades av skev verklighetsuppfattning, i motsats till fransmännen. Han lyfter fram den franske överbefälhavaren Joseph Joffres stoiska lugn, jämfört med Sir John French oro. Hastings bok skiljer sig dock väsentligt från Allan Mallinsons bok *1914 – Fight the Good Fight*, som helt naturligt koncentrerar sig på det brittiska perspektivet. Mallinson är inte historiker av skräet, utan han är officer och författare till flera verk om brittisk militärhistoria. Syftet att ta med Mallinsons bok är att illustrera hur olika perspektiv, ger så kapitalt olika resultat. Syftet är inte att förkasta, och utmåla Mallinsons bok, som sämre men väl diskutera perspektivens hållbarhet. I inledningen skriver Mallinson att han anlägger ett helt anglocentriskt perspektiv i sin studie av BEF:s första 20 dagar i strid.

Ovan har nämnts de olika författarnas relation till gammal och ny militärhistoria, men den som är absolut mest traditionell i sin framställning är Mallinson. Hans syfte är inte att beskriva de stora skeendena ur den enskilde soldatens perspektiv, utan att tillhandahålla en beskrivning av BEF:s strider. Han koncentrerar sig därvidlag på expeditionskårens befälsstruktur, och agerande i augusti 1914. Mallinson skriver också i inledningen att detta är hans uttalade syfte. Denna traditionella typ av historieskrivningen har sin plats i militärhistoriska studier, men det finns också problem med den. Ett av de mer allvarliga är att framställningen ges ett skimmer av rationalitet, där agerandet framställs

som självklart, planmässigt och teleologiskt. Konceptet är att generalerna agerade som de gjorde, eftersom det var rationellt, och de kunde inte göra på annat sätt. Hos Mallinson är detta kanske inte det mest framträdande draget, men det finns trots allt där. Hastings bok är i motsats till Mallinsons inne i den nya militärhistorien, med sin koncentration på den ”vanliga” människans upplevelser. Hastings driver dock åt att förklara eliternas agerande i sin diskussion om skuldfrågan, och närmar sig därför både Clark, och MacMillan. Båda dessa historiker skriver mer i den traditionella fåran, med sin koncentration på eliterna, men på ett helt nytt sätt. Clark är den som går längst i sitt resonemang, som till viss del också är apologetiskt när det gäller Österrike-Ungerns agerande. Clarks bok har rönt stor uppmärksamhet, och frågan är om detta kan ses som en nytändning av historievetenskapen, genom militärhistorien. Intresset för eliterna kan nämligen ses som ett nytt drag i historieforskningen, bortom konceptet att bara hänvisa till materiella faktorer, eller att hävda att allting bara är kulturella miljöer eller sociala konstruktioner. Det finns något mer substantiellt i Clarks, och MacMillans perspektiv. Hos den sistnämnda kanske mer än hos den förste, eftersom hon fortfarande betonar ekonomiska såväl som ideologiska drag, och kombinerar detta med en analys av eliterna. Clark är mer enkelspårig genom att han betonar det slumpartade i krigets utbrott, eller snarare att det lika gärna kunde hänt tidigare, som det kunde löst sig utan krig, sommaren 1914. Clark betonar i väl hög grad de mentala aspekterna hos sekelskifteseliten, utan att räkna in materiella faktorer. Förhoppningen är dock att den omfattande forskningen om världskrigets utbrott, av vilken här bara diskuteras en liten del, leder till en nytändning i historieforskningen. Clark, Hastings, och MacMillan förklarar alla första världskrigets utbrott, utifrån sina egna utgångspunkter. Detta är mycket viktigt, eftersom samtiden lider brist på substantiella, och väl underbyggda förklaringar till historiska skeenden, i motsats till postmodernistiska antaganden, och utsägelser om att vi inte kan veta någonting säkert om någonting. I en samhällelig kontext är det sistnämnda livsfarligt, eftersom det innebär att historieämnet reduceras till statsvetenskapliga förenklingar. Av denna anledning är Clark, MacMillan och Hastings böcker viktiga, eftersom de faktiskt *förklarar* första världskrigets utbrott, om än på olika sätt och det är just det som är poängen.

Fredrik Eriksson

Docent i historia vid Militärhistoriska avdelningen och redaktör för *Militärhistorisk tidskrift*.

Försvarsfrågans roll i svensk historia

Recension av Axel Odelberg, *Med kungen som verktyg: Historien om försvarsstriden, borggårdskrisen och Sven Hedin*, Norstedts, Stockholm 2013, 239 s.

Försvarsfrågan är i skrivande stund en av de viktigare politiska frågorna, om än inte alls lika brännande som den var 1914. Författaren och journalisten Axel Odelberg har utkommit med ytterligare en bok om Sven Hedin, nu om Hedins roll i försvarsfrågan under första hälften av 1910-talet. Detta är en av de viktigaste perioderna i Sveriges moderna politiska historia. Höger stod mot vänster, aktivism mot neutralism, och i vissa fall pacifism. Sven Hedin stod mot August Strindberg, och demokrati mot monarkism. Det är i allt väsentligt viktigt att denna period i Sveriges historia utforskas, och Odelberg har här gjort ett viktigt inledande arbete.

Det som gör försvarsfrågan så intressant är att den blev utmärkande för hela den politiska diskursen under 1910-talet. Den blev skärningspunkten i kampen mellan höger och vänster – en kamp som kan ses både som den aktivistiska konservatismens, och den svenska liberalismens dödsritt. Odelbergs bok handlar enligt titeln om försvarsstriden, kungen, borggårdskrisen, och Sven Hedin. Så långt allt väl, men titeln skulle kunna inrymma mycket mer, eftersom försvarsfrågan inte kan eller bör ses enskilt, utan som en funktion av alla ovan nämnda motsättningar. Försvaret var en symbolfråga, men motsättningarna kunde handla om vad som helst. Författaren skriver att för vänstern handlade försvaret om politik och klasskamp, medan det för högern handlade om fosterländsk självbevaringsdrift, och nationell ära (Odelberg, s. 68). Denna analys stämmer i allt väsentligt, men det centrala är att alla politiska frågor kunde bli potentiella kabinetsfrågor i det upptrissade klimatet. Odelberg missar exempelvis detta då han nämner sockerkriget 1913, som handlade om storleken på importtullarna på socker. Odelbergs omdöme är att det var en liten och banal fråga, som av den liberale partiledaren Karl Staaff behandlades valhänt (Odelberg, s. 124). Detta må vara hänt, *men* för de konservativa agrarerna, en stark grupp i riksdagen, var detta ingen banal fråga. Att liberalerna ville sänka importtullar på socker var för delar av högern ett prisgivande av det svenska jordbruket, på samma sätt som liberalernas motstånd till ökade försvarsanslag av högern sågs som att prisge riket. *Alla* frågor där det etablerade samhället utmanades hade denna politiska pregnans inbyggda i sig. Sockerullfrågan kunde därför bli kabinetsfråga lika mycket som någon annan politisk fråga. Försvarsfrågan var epicentrum i den politiska motsätt-

ningen, som egentligen handlade om synen på samhällets modernisering. Problemet med Odelbergs, generellt sett intressanta och förtjänstfulla, skildring är att försvarsfrågan ofta ses separat, och inte som en del i ett helt kluster av politiska motsättningar. Samtiden såg det inte på det viset, och i april 1914 röstades kompromissförslaget om allmän folkpension igenom, som av Staaff betecknades som lösandet av det ”inre försvaret” (Odelberg, s. 128–129). Högerledaren Arvid Lindman betecknade detta som ren utpressning, eftersom det antydde att utan folkpension inget försvarsbeslut. Detta illustrerar hur samtliga politiska frågor hängde ihop. Odelberg har med detta i diskussionen, men lyckas inte riktigt beskriva hur.

Motsättningarna mellan höger och vänster handlade i allt väsentligt om modernisering, men på olika sätt. Försvaret handlade om industrialisering och modernisering, inte minst sedan Norrland blev allt viktigare i svensk råvaruproduktion, och därmed militärstrategiskt relevant på ett annat sätt än tidigare. Byggandet av Bodens fästning och inlandsbanan visar på detta. Odelberg väljer att inte lyfta fram dessa aspekter av försvarsfrågan, och det politiska livet i början av 1910-talet. Unionsfrågan kan här också nämnas. Försvarsfrågans kulmen med bondetåget handlade egentligen också om modernitet. Bonden var en av de konservativas främsta symboler för trygghet och ordning, medan konceptet demonstration mot den sittande regeringen var i högsta grad modernt. Bondetåget i sig var inte en genuint folklig manifestation, vilket visas av författaren, men Odelberg missar samtidigt att försvarsrörelsen var en verklig folkrörelse. Det handlade inte bara om en bullrande höger med grosshandlare, utan faktiskt om genuin folklig försvarsvilja.

Detta är ett problem, nämligen att både högern och liberalerna, de politiska kontrahenterna beskrivs som alltför strömlinjeformade. Motsättningarna i försvarsfrågan inom högern omkring 1914 var legio, främst i hur försvaret skulle behandlas politiskt. Arvid Lindmans pragmatiska konservatism stod bland annat mot första kammarens högerledare Ernst Tryggers. Lindman försökte sy samman en uppgörelse, Trygger försökte stöta Staaff och få till en högerregering. Mellan dessa krafter fanns kungen, som hade svårt att bestämma sig. Där fanns också generalstaben som agerade politiskt, genom yngre officerare som Carl Bennedich, och Gabriel Hedengren. Där fanns unghögern som Rudolf Kjellén och Adrian Molin, som krävde upprustning och omfattande sociala reformer. Där fanns allehanda aktivister av olika kulör, som i augusti 1914 krävde modig uppslutning på Tysklands sida. Motsättningen mellan höger och liberaler i Sverige, var också en motsättning mellan tyskt

och brittiskt inflytande. Liberalerna var lika splittrade som högern, där Staaffs stadsliberaler utmanades av liberala agrarer, som i vissa fall kunde tänka sig försvarsförstärkningar *och* sockertullar. Det Odelberg inte betonar är att be-
teckningarna och höger och vänster inte räcker till i detta fall. Dessa epitet
gäller snarare dagens politiska debatt, än att de illustrerar dåtidens skiljelinjer.

Odelbergs bok handlar också om försvarsrörelsens främste talare, nämligen
Sven Hedin, som är den som skulle komma att torgföra försvarsfrågan, och
försvarsivrarnas politiska program. Odelberg redogör förtjänstfullt för Sven
Hedins person, och hans politiska visioner och roll. Detta är bokens styr-
ka, och särskilt diskussionen om motsättningen mellan Hedin, och August
Strindberg i försvarsfrågan. Men även här missar Odelberg att relatera detta
till 1910-talets politiska tänkande. Hedin anklagades av Strindberg för att vara
tsarens kurir. Ryssland var Sveriges arvfiende och sågs som sådan av höger
liksom av vänster, i vissa fall ännu mer av vänstern, eftersom Tsarryssland var
despotiskt och bottenlöst konservativt. Hedins resor i Asien med tsarens goda
minne, gjorde honom misstänkt i vänsterns ögon. Hedin, och indirekt de
svenska försvarsivrarna, sammankopplades därmed med det despotiska, och
nattsvarta Tsarryssland. Återigen måste det betonas att 1910-talets politiska
tänkande var väsentligt annorlunda från dagens, och att nutidens kategorise-
ringar inte fungerar.

När det gäller källhanteringen finns också brister. Den främsta är avsakna-
den av fotnoter, och Odelberg skriver i inledningen (Odelberg, s. 8) att han
velat skriva en lättillgänglig och fängslande berättelse, utan vetenskapliga an-
språk. Så långt allt väl, men fotnoter tynger *inte* ned en text utan berikar den,
åtminstone enligt min uppfattning. Jag tillhör i och för sig en minoritet, som
anser att lättillgänglighet inte alltid behöver vara ett adelsmärke. Allting behö-
ver inte, kan inte och ska inte vara enkelt och lättsmält. Jag efterlyser källhän-
visningar, fotnoter, och analyser. Ett exempel när källhanteringen försvårar, är
när Odelberg presenterar ett samtal mellan major Gabriel Hedengren och Sven
Hedin (Odelberg, s. 25). Detta samtal var det som gjorde att Hedin rekryte-
rades som försvarsivrarnas språkrör. Författaren redogör för samtalet i detalj,
bland annat med exakt hur orden föll. Jag anser att det finns ett stort problem
med att lyfta fram ett sådant samtal, utan en enda referens. Läsaren kan då inte
bedöma hur sannolikt det är att orden föll just på detta sätt. Risken är nämligen
att dylika framställningar i framtiden blir till sanning, genom sin blotta drama-
turgi. Odelberg riskerar därför att i framtiden själv bli en källa till försvarsstri-
den, och det blir då svårare att kontrollera varifrån dylika påståenden kommer.

Odelbergs slutsatser är ibland också ytliga. Han menar exempelvis att Sven Hedins agerande i kulisserna vid borggårdstalet 1914, fick snabba, drastiska och avgörande konsekvenser. Odelberg skriver till och med ”aldrig, vare sig förr eller senare” (Odelberg, s. 201), har någon enskilds agerande spelat så stor roll. Försvarsstriden hade pågått i tre år, och Sven Hedin varit engagerad i den i stort sett lika länge. Borggårdstalet var bara kulmen på en längre politisk motsättning. Det var alltså varken drastiskt eller snabbt. Sven Hedins roll var viktig, men den var ingalunda avgörande. En annan slutsats är att försvarsstriden för Karl Staaff och liberalerna blev förödande. För Karl Staaff personligen stämmer detta, men när det gäller svensk liberalism handlade det om många faktorer, varav försvarsfrågan bara var en. Liberalerna marginaliseras som politisk kraft genom socialdemokraternas framträdande roll från 1920-talet. Samtidigt var segern i försvarsstriden förödande för den aktivistiska högern. Försvarsstriden 1914 var bara en delseger, och huvudstriden avslutades med förlust för högern när regeringen Hammarskjöld tvingades avgå 1917, och demokratiseringen följde 1918–1921. Därigenom blev aktivisterna med 1914 års idéer fullständigt marginaliserade. Vad allt detta egentligen handlade om var samhällelig modernisering, och motståndet till densamma. Arbetarrörelsen och socialdemokraterna blev ett allt starkare hot mot liberalerna, från vänster. Samtidigt övertogs liberalernas agrarer av Bondeförbundet, som red spärr mot industrialisering, arbetarrörelse, modernisering, *och* allt för höga försvarskostnader. Högern blev i och med 1917–1918 en förändrad, och mer demokratiserad politisk kraft. Den yttersta högern marginaliserades som maktfaktor, och liberalerna klämdes i en allt trängre politisk mittfåra. Försvarsfrågan var *en* del i detta, men ingalunda den enda förklaringen.

Fredrik Eriksson

Docent i historia vid Militärhistoriska avdelningen och redaktör för *Militärhistorisk tidskrift*.

Europas bortglömda riken

Recension av Norman Davies, *Vanished Kingdoms: The History of Half-Forgotten Europe*, Penguin, London 2012, 830 s.

Norman Davies bok om olika europeiska riken som idag försvunnit från kartan, men som trots allt finns kvar under ytan, är inte slutpunkten utan snarast ett avstamp. Det är på det hela taget en imponerande exposé som greppar över hela Europa, modernt och antikt, öst, väst, nord och syd. Allting samlat med en övergripande idé om att visa historieämnets pregnans, och det sorgliga läge som historiekunskaperna idag befinner sig i. Norman Davies, som egentligen är specialist på Polens historia, har i denna bok översiktligt studerat idag försvunna riken. Huvudsyftet är att studera hur historiskt minne fungerar, för att lyfta fram skillnader mellan historisk tid och nutid. Inledningsvis gör Davies ett programuttalande för att försvara historiens och historiestudiernas värde och plats. Davies lyfter fram dagens presentism, och pekar därmed på samtidens bristande djup i förståelsen av historien. Det är svårt att inte hålla med Davies om att kunskaperna i historia blivit allt sämre, medan historieforskningen blivit alltmer teoretiserande och inkrökt. Med Davies ord, ”the barbarians have broken into the garden” (Davies, s. 8). Han menar att historien och historieskrivningen måste handla om det att också lyfta fram den bortglömda historien. Den historia som finns under ytan, men som ändå spelar stor roll i förståelsen av omvärlden. Davies menar att historikerns uppgift är att agera släpankare och lyfta fram det som inte är populärhistoriskt. Historikern ska beröra det som är svårt, komplicerat och krävande.

Davies studie är översiktlig och i det närmaste longitudinell. Den berör riken som Tolosa, Alt Clud, Burgund, Aragon, Polsk-litauiska samväldet, Byzans, Preussen, Savojen, Galizien, Etrurien, Koburg, Montenegro, Rutenien, Eire och Sovjetunionen, samt avslutar med en diskussion om hur stater dör. På det generella planet är det en imponerande kunskapsmassa som ligger bakom Davies studie. Varje kapitel inleds med en kort exposé över samtidens plats för det historiska riket, följt av en redogörelse för varje rikes historia. Varje kapitel avslutas med en diskussion om det historiska minnet av riket.

Av utrymmesskäl kan endast en liten del av Davies verk skärskådas i denna recension, samtidigt som jag därmed gör mig skyldig till att ”släppa in barbarerna i trädgården”... Jag har valt att diskutera Burgund närmare än de andra rikena. Just Burgund översätts ibland till Bourgogne, men Davies diskuterar och redogör för att Burgund under historien egentligen varit fem, sex eller

faktiskt sju riken, allt beroende på hur man räknar. Ett Burgund skulle exempelvis legat på Bornholm eller det fornnordiska Burgundarholm. Detta låter för dagens historiker som aning underligt, och snarast något som hör hemma i mytens och göticismens värld. Detta är problematiskt i Davies studie, nämligen att det ibland saknas en sund skepsis mot vissa typer av källor, och även till olika företeelser. Till Davies försvar handlar hans bok om minnet av historiska riken och historiens avlagringar. Därför blir källkritiken kanske mindre viktig. Trots detta skulle en sund skepsis mot folkvandringstid och annat ha stärkt framställningen. I allt väsentligt finns två skolor avseende folkvandringstid, antingen innebar den att hela folkgrupper drog upp sina bopålar och rörde sig över Europa likt en flodvåg. Den andra skolan är att det främst handlade om tankemönster och kulturella fenomen som rörde sig över kontinenten, kanske hjälpt av små eliter. Allt skedde i det maktvakuum som följde på västroms fall. Alldeles oavsett var man som historiker ställer sig i denna diskussion är det en brist att Davies inte tillräckligt problematiserar folkvandringstiden. Just när det gäller exempelvis Bornholm nämns också Jomsvikingarna, utan någon diskussion om deras existens. Davies behöver naturligtvis inte gå så långt, som att likt Weibull deklarerar, att jomsvikingarna aldrig existerat, men bör ändå förhålla sig källkritiskt. Detta är nämligen inte den enda gången som avancerade myter förekommer i Davies diskussioner, utan dessa är vanliga. Syftet med Davies bok är dock just att diskutera *minnet* av dessa historiska riken, och inte att redogöra för deras *faktiska* existens eller inte. Men för en svensk historiker är omnämmandet av Jomsvikingasagan, utan att diskutera dess källvärde, inte helt okomplicerat.

Bortsett från detta ritar Davies upp inte mindre än tio olika Burgunderriken, bortsett från det mytiska Bornholm, som endast nämns i inledningen. Dessa är:

Regnum Burgundionum år 406–534

Regnum Burgundiae under merovingerna

Regnum Provinciae seu Burgundiae grundat 877

Regnum Iurense eller Burgundia Transiurenensis grundat 888

Regnum Burgundiae eller Regnum Arelatense grundat 937

Burgundia minor

Palatinatet Bourgogne eller Franche-Comté

Landgrafschaft Burgund

Kreis Burgund grundat 1548

Hertigdömet Bourgogne i dagens Frankrike

Samtliga av dessa riken har i stort sett legat omkring Alpena och mellan Medelhavet och Nederländerna, men med olika utbredning och periodisering. Davies redogör inte detaljerat för alla riken, utan diskuterar hur det flyttas runt och befinner sig mellan olika makter under olika perioder. Davies illustrerar snarast hur riket använts, och fortfarande används i namnskick och minne, även om det som politisk entitet sedan länge försvunnit. Avslutningsvis diskuterar Davies uppslagsverkens definition av Burgund, och illustrerar att det är notoriskt svårdefinierat vad Burgund är och har varit. I de flesta fall landar de encyklopediska uppgifterna att det varit ett rike i nuvarande östra Frankrike, det vill säga det sista av rikena i den ovanstående uppräkningslistan. Davies landar också i slutsatsen att Wikipedias definitioner faktiskt ingalunda är sämre än de vedertagna, publicerade encyklopedierna. Här kommer Davies faktiskt till samtidens och den moderna teknikens försvar, från att i inledning hårt kritiserat densamma.

Davies verk vimlar av diskussioner rörande definitioner, minnen av historiska riken, historiens årsringar, och avlagringar. Syftet är att visa hur mångfacetterad och komplicerad historien är, och att därigenom göra ett inlägg i dagens av presentism präglade diskurser. Davies vänder sig mot nyttokraven i skolundervisning, där historieämnet reduceras till förmån för IT, mediekunskap och annat. Det är svårt att inte hålla med Davies, och faktiskt ställa upp till historieämnets försvar, mot diverse ytlighetsapostlar, krav på omedelbar nytta, anställningsbarhet, och skolval. Det Davies visar på är behovet av bildning för att kunna orientera sig i samtiden. Boken *Vanished Kingdoms* är således ett måste, eftersom den berör historiens avlagringar likväl som den berör samtiden, och framtiden. Det är inte en lättillgänglig skildring av olika intressanta resmål, utan faktiskt mycket mer komplicerat och svårsmält än så, och det är just det som är syftet med, och behållningen av boken.

Fredrik Eriksson

Docent i historia vid Militärhistoriska avdelningen och redaktör för *Militärhistorisk tidskrift*.

Synteser och detaljer i bred analys av andra världskrigets bombningar

Recension av Richard Overy, *The Bombing War: Europe 1939–1945*, Allen Lane, London 2013, 852 s.

Flygkriget i allmänhet och bombkriget i synnerhet under åren 1939–1945 har under de gångna decennierna resulterat i en närmast oöverskådlig mängd litteratur, men försöken att skapa en syntes av de ofta goda forskningsinsatser som har gjorts är desto färre, även om sådana förvisso finns. Den senaste av dessa har nu gjorts av den framstående brittiske historikern Richard Overy. Han har förvisso goda förutsättningar att ta sig an ämnet, eftersom han i fler synteser, och då framför allt i *Why the Allies Won?* från 1995, har diskuterat övergripande frågor om det andra världskrigets politiska, militära och ekonomiska historia. I sin tidigare forskning har Overy varit skeptisk till det militära värdet av det allierade bombkriget mot Tyskland, både som metod, och för dess bristande effektivitet, i synnerhet sett i relation till de civila offer som krävdes. Därför är det nu extra spännande att han inte bara på en begränsad yta, utan på över 800 sidor mera utförligt dissekerar och värderar flygkriget mot civila mål i Europa.

Mycket vatten har flutit under broarna sedan Charles Webster och Noble Frankland (sedermera legendarisk chef för Imperial War Museum) år 1961 publicerade sitt stora, officiella arbete om RAF:s bomkrig. Deras historik anses av Overy med all rätt vara den bästa av de olika officiella brittiska historieverk som skrivits om krigsinsatsen, och följdriktigt avfärdades deras arbete föraktfullt av flygmarskalken Arthur Harris som en ”skolpojksuppsats”. Men det som var nydanande i början av 1960-talet har naturligtvis inte kunna stå oberört inför de senaste decenniernas forskning, konstigt vore det annars.

Richard Overy har en närmast oöverskådlig mängd forskning, förutom sina egna insatser, att luta sig mot. Inte minst i tysk forskning har under de senaste decennierna många verk publicerats på området, med Horst Boog som något av en nestor på området. En historiografisk milstolpe utgörs av Jörg Friedrichs enormt uppmärksammade *Der Brand* som utkom 2002 och behandlade bombkriget över Tyskland ur tysk horisont. Helt plötsligt hamnade den tyska civilbefolkningens öde som offer i fokus, vilket nästan fick en förlösande funktion i den tyska debatten. Nu blev det legitimt att kunna prata om att också tyskar led under kriget, och då i synnerhet under de allierades

bombmattor över tyska städer, och detta alldeles utan att devalvera tyskarna roll som förövare och skurkar under krigsåren.

Overy's bok är i princip uppdelad i två stora avsnitt. Det första behandlar den tyska flygoffensiven mot de brittiska städerna 1940–1941, men också mot sovjetiska städer alltifrån anfallet på Sovjetunionen i juni 1941. Medan det förra ämnet är utförligt behandlat av forskningen, så är det senare förvånansvärt bortglömt eller förbisett. Det finns naturligtvis förklaringar till detta förhållande, inte minst att flygkriget på östfronten till sin absolut övervägande del var av taktisk och inte strategisk natur; detta gäller även för de ytterst fåtaliga sovjetiska bombangreppen mot tyska städer (sådana ägde rum redan i juni 1941). Bara enstaka försök gjorde från tysk sida att angripa ekonomiska och industriella funktioner i Sovjetunionen genom systematiska strategiska flyginsatser, trots försök från Luftwaffes sida att förespråka sådan krigföring, som samtidigt skulle ha gett det tyska flyget en mera självständig roll i förhållande till armén. En viktig förklaring till frånvaron av strategisk bombning i detta förhållande var att varken Tyskland eller Sovjetunionen förfogade över särskilda strategiska flygstridskrafter, utan de bombplan man kunde sätta in hade begränsad lastkapacitet och räckvidd.

Sådana begränsningar hade inte de allierade i flygkriget mot Tyskland. I synnerhet britterna hade redan från 1930-talet medvetet satsat på att utveckla ett strategiskt bombflyg, helt i linje med mellankrigstidens flygkrigsteorier som innebar att det framtida kriget skulle avgöras genom att fiendens hemmafront bombades till underkastelse. Under anfallen mot Tyskland var det brittiska bombplan (främst kanske Lancaster) som tog de största lasterna jämfört med de flesta amerikanska plan. Britterna skar medvetet ned på planens skalskydd och försvar i form av kulsprutor, för att kunna ta så stor bomblast som möjligt. De amerikanska planen tyngdes delvis av ett bättre skalskydd och försvar mot fientlig jakt. Resultatet blev också att britterna hade relativt sett större förluster än amerikanerna; nästan hälften av alla av de brittiska flygplansbesättningarna förlorade livet under insatserna. Det var med alla mått mätt helt gräsliga förluster, och har naturligtvis bidragit till att göra den brittiska diskussionen om bombkrigets militära och moraliska effekter extra laddad. En krigsinsats som krävde sådana oerhörda förluster måste helt enkelt vara militärt motiverad.

Den andra delen av boken, som också är den tveklöst mest omfattande, är den som behandlar det allierade bombkriget mot Tyskland. Här ska Overy ha en eloge för att han också tar upp de ofta förödande flyganfallen mot ty-

skallierade eller tyskockuperade länder. En rad italienska städer, inte minst industriorter som Turin, drabbades hårt med tusentals dödsoffer, och i det arma Normandie förstördes städer som Caen och Le Havre nästan helt. Men rader av andra offer finns, som Belgrad, Ploesti och Sofia (vars öde under de allierade bombanfallen får inleda hela boken).

Jämfört med förväntningarna hos bombkrigets arkitekter så var bomboffensiven mot Tyskland ett misslyckande – den ledde inte till ett snabbt krigsslut, och därmed relativt låga förluster. Tvärtom blev förlusterna både bland flygplansbesättningarna och bland människorna på marken astronomiska. Inte heller i ekonomiska termer var flygkrigen till en början framgångsrika. Såväl den brittiska ekonomin 1940–1941 som den tyska 1943–1945 gick miste om en del av sin potentiella produktion till följd av angreppen, men det var jämfört med en i båda fallen starkt stigande produktionskurva. Något tvärtstopp blev det inte för krigsindustrin. Först med den amerikanska koncentrationen mot den tyska oljeförsörjningen från sommaren 1944 kom de direkta resultaten i form av en skriande bränslebrist som bokstavligen stoppade tyska flygplan och stridsvagnar.

Richard Overy framhåller att de enorma resurser som, från båda, sidor satsades på bombkriget kunde ha gett effekt om de satsats på andra militära områden som till exempel taktiskt flyg, men samtidigt gjorde den allierade bomboffensiven att Tyskland tvangs avsätta enorma resurser, både personell och materiellt, för att sköta luftförsvaret av hemmafronten istället för att förstärka insatserna framför allt på östfronten. Det är självfallet omöjligt att beräkna vad som var mest effektivt eller vad som kunde ha varit mest effektivt. Men uppenbart är att Richard Overy nu är mindre entydig i sitt svar på om bomboffensiven mot Tyskland var militärt berättigad än i sina tidigare arbeten. Det faktum att bombanfallen mot civila hade en djup och svårbemästrad legal och moralisk dimension gör alla sådana diskussioner än mer svårhanterliga. Under krigsåren kritiserade många i Storbritannien luftkriget utifrån dess moraliska aspekter, men det hade samtidigt ett massivt stöd i den brittiska opinionen, inte minst mot bakgrund av de tyska angreppen 1940–1941. Även de som erkände de moraliska problemen med att angripa tyska civila, menade att detta delvis var enda sättet att slå mot en fiende som tillfogade den egna, brittiska, sidan betydande förluster på olika fronter. Sett ur det perspektivet var det närmast omoraliskt att inte utnyttja de möjligheter som bjöds att slå tillbaka mot Tyskland.

Om man är intresserad av bombkrigets detaljer eller syntesresonemang kring denna del av luftkriget eller inte, så är Overys bok synnerligen läsvärd och intellektuellt stimulerande. Författaren besitter en ofantlig kunskap på området och han förmår att föra den vidare med lätt hand.

Lars Ericson Wolke

Professor i historia vid Militärhistoriska avdelningen.

Biograferade flygare

Recension av Rune Kjellander, *Svenska flygvapnets högre chefer 1925–2005: Chefsbiografier och befattningsöversikter*, Eget förlag, Lidingö 2013, 201 s.

Det känns alltid extra tillfredsställande när de idoga arbetare i den militärhistoriska vingården som strävar efter att utveckla forskningens infrastruktur får det erkännande de förtjänar. Detta gäller även den synnerligen flitige och minst lika skicklige biografen Rune Kjellander. Han har under ett knappt kvartssekel hunnit sammanställa digra biografiska verk om Krigsskolans chefer, lärare och elever, Krigsvetenskapsakademiens och örlogsmannasällskapets ämbetsmän och ledamöter samt arméns respektive marinens högre chefer samt, inte minst Gotlands regemente personal.

Nu har denne flitige militärhistoriske biograf utkommit med ytterligare en volym, denna gång om flygvapnets högre chefer alltifrån tillkomsten 1926 och fram till 2005. Den boken blir inte mindre imponerande om man beaktar att författaren Rune Kjellander under publiceringsåret fyllde 93 år. Vid sidan av chefsbiografierna innehåller boken även biografier över flygspiranter under krigsåren 1941–1944 (vilka bygger på uppgifter hämtade ur översten Nils Wachtmeisters samling personalia rörande kurskamraterna från Aspirantskolan). Boken kompletteras med en översikt över svenska flygplan från J 8 Gladiator till JAS 39 Gripen, författad av Tomas Fjellner (chef för F 10, mellan 1999 och 2001).

Förutom biografier innehåller boken även organisationsskisser av olika slag. De sistnämnda berör dock, inte helt överraskande perioden från 1926, då det samlade flygvapnet föddes som ett resultat av 1925 års försvarsbeslut. Här finns det dock anledning att vara en smula kritisk mot författaren. Före 1926 var flygstridskrafterna (precis om i många andra länder) fördelade på två vapengrenar, armén och marinen. I Sverige skapades arméns och marinens flygväsende 1912 respektive 1911, för att sedan utvecklas under intrycken av det första världskrigets enorma flygtekniska och dito taktiska utveckling. Biografierna över de ledande personerna under pionjäråren före 1926 hade förvisso försvarat sin plats i denna bok, även om författaren då hade sprängt flygvapnets organisatoriska ram.

Detta är en detalj, om än en inte oviktig sådan, i de svenska flygstridskrafternas historia. I den massiva rad av biografier som följer i Rune Kjellanders bok ryms annars hela skalan alltifrån den förste flygvapenchefen Karl Amundson, den legendariske ”Kaba”, den intellektuelle Axel Ljungdahl (chef för flyg-

vapnet 1954–1960) till Stig Wennerström, en officer med en lång rad viktiga befattningar i sin meritförteckning, men också landsförrädare under det kalla kriget, då han sålde ut viktiga delar av rikets försvar till Sovjetunionen.

Vid en genomlösning av Rune Kjellanders ytterst informativa bok möter läsaren en lång rad personer som gjort insatser av betydelse för flygvapnet, även om beskrivningarna av rika levnadsöden berättas med sedvanliga närmast telegramliknande kortbiografier.

Tänkvärt är hur många radarpar (rotepar skulle man nog säga inom flygvapnet) som tillsammans spelat en viktig roll: Karl Amundsson och Ernst Fogman som chef för flygstyrelsens militärbyrå 1926–1936, Torsten Friis som chef för flygvapnet 1934–1942 och Bengt Nordenskiöld som chef för flygstaben 1936–1942, samme Nordenskiöld som var chef för flygvapnet 1942–1954 och Nils Söderberg som souschef för flygförvaltningen 1944–1950.

In summa: Rune Kjellander har skapat ett standardverk som alla flyghistoriskt intresserade bör känna stor tacksamhet för. Det är ett viktigt uppslagsverk till stöd för framtida forskning.

Lars Ericson Wolke

Professor i historia vid Militärhistoriska avdelningen.

Royal Navy i Östersjön

Recension av David Denis Aldridge, *Admiral Sir John Norris and the British Naval Expeditions to the Baltic Sea 1715–1717*, Nordic Academic Press, Lund 2009, 381 s.

Stora nordiska kriget berörde i högsta grad norra och östra Europa, liksom de stora sjömakterna i väster: England (från 1707 Storbritannien), Frankrike och Nederländerna. Sedan det spanska tronföljdskriget tagit slut 1714 kunde västmakterna ägna alltmer uppmärksamhet åt vad som hände i och kring Östersjöregionen. Detta gällde i högsta grad för London, med lång tradition att bevaka sina strategiska intressen i Östersjön. Kärnan i dessa stavades: *naval stores* eller *naval goods* som man sa i Royal Navy. Med det menades skeppstimmer, tjära, beck, hampa; livsviktiga produkter för att hålla en träfartygsflotta flytande. Britterna hämtade förvisso stora kvantiteter av dessa varor från Nordamerika, men i hamnar längs Östersjön och den norska kusten kunde man snabbare och säkrare få tillgång till dessa varor. Lägg därtill den för hela Västeuropas storstäder viktiga exporten av spannmål som gick över Danzig, Königsberg och andra hamnar, så framstår Östersjöområdet betydelse för västeuropeiska sjömakterna tydligt.

Åren 1713–1715 visade den svenska fördröjningstaktiken efter Poltava 1709 alltför tecken på att svikta, Finland föll 1713–1714 och det svenska Pommern förlorades i december 1715, innan också Wismar som sista svenska stödjepunkt föll 1716. Det är i den situationen som den brittiske amiralen Sir John Norris ledde flera expeditioner ur Royal Navy till Östersjön.

David Denis Aldridge skrev ursprungligen den här boken som sin doktorsavhandling vid University of London år 1971 och hann avlida 2008, innan den på initiativ av den framlidne marinhistorikern Jan Glete och Sjöhistoriska Samfundet trycktes som bok. På det här sättet ges en svensk och internationell läsekrets möjligheten att ta del av en grundlig undersökning om ett skede i Östersjöområdets marina historia som också var av avgörande betydelse för svenskt vidkommande. Aldridge har genomfört omfattande arkivstudier i både Storbritannien och Sverige, men också i Köpenhamn och Wien. Genom att han har gjort ovanligt utförliga kommentarer i sin källredovisning så fungerar den också som ett slags arkivguide för andra forskare.

Amiral Norris hade ett svårt uppdrag, i manövrerandet mellan diplomatiska grynnor och militära grund. Snart visade sig denne brittiske amiral vara

en diplomatisk talang, med insikter i och förståelse för det politiska spelet. Huvuduppgiften var att konvojera brittiska handelsfartyg mellan hemmahamnen och hamnar i Östersjön och sedan tillbaka. Alla som seglade på de ryskockuperade Riga, Pernau och Reval kunde attackeraras av svenska kapare som försökte förhindra att Ryssland skulle dra nytta av sina nya positioner vid Östersjökusten. Kaparna förorsakade svåra diplomatiska tvister mellan London och Stockholm, och till slut i oktober 1715 förklarade Hannover krig mot Sverige. Därmed blev situationen akut för svenskarna, eftersom arvfursten av Hannover också var kung av Storbritannien under namnet George I. Parlamentet i London och i viss mån även amiralitetet var oroade för att kungen alltför mycket lät sin roll som furste av Hannover påverka beslutsfattandet. Starka krafter i London ville ha en mer positiv politik visavi Sverige. Dessa krafter fick ökat gehör sedan runt 20 000 ryska soldater år 1716 hade landsatts på Själland, som en förberedelse för en gemensam dansk-rysk landstigning i Skåne. Denna blev nu aldrig av och ryssarna lämnade Själland, men briterorna oroades av en potentiell svensk förlust av Öresund, något som skulle förändra maktbalansen i Norden. Med ryska förband till och med i Mecklenburg började även Hannover dra örönen åt sig, och Storbritannien behövde stödja Sverige för att förhindra att landet krossades av Ryssland. Ända sedan de svensk-danska krigen på 1600-talet hade det varit engelsk politik att söka maktbalans i Östersjön, ingen stat fick bli för mäktig utan strandstaterna skulle spelas ut mot varandra. I början av stora nordiska kriget hade man befarat svensk dominans i regionen och från 1716 oroades London ett överväldigande ryskt styrkeläge. I november 1719 slöt Hannover fred med Sverige och sommaren 1720 lade sig en brittisk örlogseskader, sida vid sida med en svensk, i Dalarö i Stockholms skärgård för att ytterst handfast förhindra eventuella ryska försök att upprepa 1719 års härjningar i Stockholms skärgård. London hade bytt fot.

Det är i denna komplicerade diplomatiska och militära miljö som Norris manövrerar. Aldridge har lyckats kombinera en omfattande detaljkunskap med förståelse för de stora dragen i den samtida politiken. Därmed klargör han inte bara de maritima och militära förutsättningarna för Norrisexpeditionernas verksamhet, utan också för deras roll i det storpolitiska spelet. Sällan har sjöstridskrafternas roll som ett strategiskt instrument varit så tydliga som i dessa sammanhang. Sverige räddades i viss mån av Storbritannien undan undergången, men det var knappast för vår egen skull. Aldridge visar tydligt hur den brittiska politiken i Östersjöområdet dessa skickesediga år dikterades av

egenintresse. Det är kanske inte ett helt överraskande resultat, men viktigt nog att bli påmind om.

Lars Ericson Wolke

Professor i historia vid Militärhistoriska avdelningen.

Att lära eller inte lära av andra

Recension av Jörg Muth, *Command and Culture: Officer Education in the U.S. Army and the German Armed Forces, 1901–1940, and the Consequences for World War II*, University of North Texas Press, Denton 2011, 366 s.

Jörg Muth har satt sig före att jämföra de tyska respektive amerikanska systemen för officersrekrytering och utbildning av officerare under de fyra decennierna före det andra världskrigets utbrott. Han slutsatser är entydiga och närmast fördömande – det tyska systemet uppmuntrade i alla avseenden en allsidig rekrytering och ett inympande hos de unga kadetterna, liksom senare under karriären, vikten av självständigt tänkande inom ramen för högre chefs order – uppdragstaktiken. I den amerikanska officersutbildningen har Muth funnit raka motsatsen – en försiktig anpassning till rådande kultur och doktriner. Han kontrasterar det båda krigsmakternas officersutbildning med formuleringar om att det i Tyskland var begrepp som ”ledarskap” och ”anfall” som genomsyrade utbildningen, medan det i USA var ”management” och ”doktrin” som styrde officerens utveckling.

Muths poäng är att under denna period före andra världskriget ägnade sig den amerikanska armén intensivt åt att studera den tyska officersutbildningen, men likväl hamnade man i upplägg så helt olika från varandra. Hur kunde det komma sig? Muth vill förklara en hel del av detta med amerikanska missförstånd och misstolkningar av tyska förhållanden. Men jag undrar om svaret är så enkelt. Ett grundläggande problem med boken är att Muth närmast idealiserar den tyska officersutbildningen och i motsvarande grad idiotförklarar den amerikanska, och det utan några egentliga nyanser. Samma problem vidlåder hans historiska exempel. När han beskriver de amerikanska pansarförbandens tjurrusning in i Bagdad 2003, i trots mot högre chefs intentioner, så sker detta i närmast lyriska ordalag. Nu gick det bra för de amerikanska förbanden, men det var inte givet. Sett ur det högre amerikanska operativa ledningens perspektiv var ett beslut att sända in pansarförband i en urban stridsmiljö inte en framgångsfaktor, inte minst mot bakgrund av de ryska pansarförbandens avskräckande erfarenheter från striderna i Groznyj under vintern 1994–1995. Den typen av problematisering lyser med sin frånvaro i Muths alltför svartvita framställning.

Som svensk läsare reflekterar man onekligen över vad en motsvarande undersökning av den svenska krigsmaktens studier av den tyska utvecklingen under halvseket åren 1870–1920 skulle kunna få för resultat. Ingen skulle hävda att den svenska krigsmakten inte nära bevakade den tyska utvecklingen.

Redan på 1870-talet infördes en svensk generalstab och en krigshögskola, till övervägande del med tyska förebilder. Vid sekelskiftet 1900 skapades reservofficerskåren, under intryck från Tyskland. Redan i slutet av 1800-talet fick svenska officerare vintertid lösa taktiska och andra problem allt enligt tyskt mönster. I Lars Tingstens lärobok i taktik, som utkom i en rad upplagor från 1880-talet till 1920-talet, förespråkades att officeren skulle ta egna initiativ när läget så tillät, oavsett order från högre ort. Liknande tankar inpräntades också omkring 1900 vid Krigshögskolan av dess chef Otto Nordensvan, även han författare till läroböcker med inspiration från Tyskland.

Så långt kan det tyska inflytandet spåras i svenskt militärt tänkande, men samtidigt finns under samma tid en rad exempel på hur fältövningar och fälttjänstövningar bedrevs relativt med en ”lärarlösning” som slutmål, långt in på 1920-talet. Ett undantag från stelbentheten var Infanteriets skjutskola, som inte minst under världskrigets sista år 1917–1918 bedrev försök och övningar för att i svenska förhållanden testa de krigförandes erfarenheter, exempelvis vad gällde stormtrupptaktik. Det blev dock inga större effekter av detta. Bilden av den tyskvrmande svenska krigsmakten är redan vid en ganska ytlig betraktelse således splittrad, och det hissar en del varningsflaggor kring Jörg Muths studie. Varför tar en krigsmakt inte rätt och slätt över en annan krigsmakts uppenbara framgångskoncept? Beror det på missförstånd, som Muth hävdar, eller är bilden mer komplex än så? Kanske handlar det om att bara vissa beteenden kan implementeras i den egna krigsmakten av kulturella skäl? Om Sverige inte kunde kopiera det tyska tänkandet rakt av, så varför skulle USA kunna det? Rimligen handlar det om ett större kulturellt komplex. Med tanke på det relativt hierarkiska amerikanska näringslivet och taylorismens genombrott i bland annat Fords fabriker under 1910- och 1920-talen, med en avancerad arbetsfördelning, men också ett begränsat utrymme för enskilda initiativ så är den amerikanska arméns syn på ledarskap och rangordning inget märkligt, tvärtom. Det är någonstans här som jag anser att Muth tappar fotfästet i sin analys. Hans resonemang är helt enkelt för begränsade till den amerikanska armén, och därmed missar han helt att analysera en mer generell amerikansk syn på ledarskap. Det är trots kritiken en fascinerande studie som Jörg Muth genomför, men samtidigt visar den på svagheten med att studera två helt olika militära system utan att ta hänsyn till ett större samhällsperspektiv, och den historiska kontexten.

Lars Ericson Wolke

Professor i historia vid Militärhistoriska avdelningen.

Sveriges skotska generaler

Recension av Steve Murdoch och Alexia Grosjean, *Alexander Leslie and the Scottish Generals of the Thirty Years' War, 1618–1648*, Pickering and Chatto, London 2014, 289 s.

Historien om de skotska trupperna i svensk tjänst under det trettioåriga kriget, och då i synnerhet i Gustav II Adolfs tjänst har berättats många gånger, men det innebär inte för den skull att berättelsen har fått sin slutliga form, sitt sceneri och aktörerna fått sina givna roller. Frågan är om det inte är just detta som är det fascinerande med historievetenskapen, det faktum att den aldrig blir färdig, utan att ständigt nya frågor kan ställas till ett känt källmaterial och ett till synes genomtröskat problemområde, och därmed kan ny kunskap utvinnas där man trodde att så inte längre var möjligt. Historien om den skotska insatsen på svensk sida under trettioåriga kriget är just en sådan berättelse där idoga forskare både kunnat ge den delvis nytt innehåll och också problematisera tidigare kända faktorer på ett nytt sätt.

Forskarna Steve Murdoch och Alexia Grosjean har under en lång följd av år studerat olika aspekter på skotsk utlandstjänstgöring under 1600-talet, alltifrån officerare i fransk tjänst till civilämbetsmän i dansk dito. De har genomfört värdefulla kvantitativa studier som gett nya perspektiv på denna skotska diaspora och dess verksamhet. Det var förvisso inte bara Sverige som tog emot skottar i sin tjänst, utan skotska militärer gjorde kvantitativt och kvalitativt betydande insatser i såväl Frankrike som Nederländerna och Danmark-Norge. I dessa fyra länders tjänst deltog sammanlagt runt 50 000 skotska soldater åren 1618–1648, en med de flesta mått mätt mycket hög och imponerande siffra.

I sin senaste bok har författarna valt att rikta fokus mot de till synes mest framgångsrika i denna mångtusenhövdade skara, nämligen de arton skotska officerare som utnämndes till generaler i Habsburgfientliga länder, varav hela fjorton blev generaler i den svenska armén. Av dessa återvände sex generaler till hemlandet och deltog i de brittiska inbördesstriderna, vilket ger forskaren ytterligare möjligheter att få perspektiv på deras militära karriär och förmåga.

Huvudpersonen i boken är Alexander Leslie, men det är alls ingen biografi över honom som Murdoch och Grosjean har skrivit, utan istället får berättelsen om Leslie fungera som en återkommande och inspirerande replikpunkt också under arbetet med hans tretton landsmän. Genom hans karriär formuleras och besvaras frågor med en bredare relevans än just för denne individ.

Även i denna krets av många skickliga svenska, tyska och skotska militärer

framträder Leslie som den kanske skickligaste av dem alla. Hans militära befälsförmåga visar sig inte ”bara” i en viss typ av operativ eller taktisk situation, och inte heller bara som chef för ett visst förband. Nej, det är just bredden och mångsidigheten i hans professionalism som gör Alexander Leslie så unik. Hans försvar av det inringade Stralsund 1628, liksom belägringen av Newcastle och den klassiska konfrontationen av fiendens huvudstyrka vid Wittstock 1636 och Marston Moor 1644 understryker att Leslie till fullo behärskade en rad högst olika taktiska uppgifter.

Variifrån kom de då denna militära förmåga, i en tid nästan helt i avsaknad av militära skolor? Författarna spårar mycket av de högre skotska officerarnas förmåga i de militära organisationsformer som fanns i Skottland under den tidigmoderna tiden. Det bakgrunden har förvisso lyfts fram av tidigare forskning (såväl av forskare rörande trettioåriga kriget såväl som av brittiska inbördeskrigen), men i den här boken görs det mer systematiskt och definitivt mer problematiserande.

De skotska feodala klansystemen skapade en grund inte bara för militär förmåga, utan också, vilket är synnerligen viktigt i detta sammanhang, för militära lojaliteter. Tidigare forskning har lyft fram betydelsen av högländernas och öarnas klansystem för skapandet av sådana lojaliteter inom de skotska förbanden, och den bilden bekräftas av Murdoch och Grosjean. Men författarna lyfter också fram en liknande betydelse av andra former av släktförbindelser i nordöstra Skottland och gränslandet mot England. Detta är extra viktigt eftersom bara två av de skotska generalerna hade adlig bakgrund, så för majoriteten kunde man inte förklara deras militära förmåga med att de tillhörde den traditionella krigarklassen i samhällets toppskikt. Här tror jag att Murdoch och Grosjean har öppnat en viktig dörr till en problematik som framtida forskare kommer att få arbeta mera med innan vi förstår detta skeende fullt ut.

De skotska förbanden på kontinenten fungerade som ett slags, synnerligen praktiskt upplagda, militära skolor, från vilka Stuartarna i hemlandet, men också deras skotska motståndare, konvenanterna, vid behov kunde rekrytera högt professionella och synnerligen erfarna officerare och soldater. Men även den kungliga engelska armén rekryterade bland dessa skotska krigsbussar. Åren 1644–1647 var självaste Leslie befälhavare över de två kungarikenas armé. Alltifrån 1630-talets sista år och in på 1650-talet var de skotska veteranerna från de kontinentala krigen en viktig rekryteringsbas.

Även om skotska soldater och officerare rekryterats till den svenska armén ända sedan 1500-talets mitt, så är det åren 1630–1632, och i viss mån

1620-talet, som har kommit i forskningens fokus. I den här boken utsträcks detta till att också gälla långt in på 1650-talet, inte minst för svenskt vidkommande. De brittiska inbördeskrigens utbrott 1638 innebar inte det tvära slut på skottars tjänst i Sverige som många tidigare forskare har hävdad, utan bara ett nytt skede i de skotsk-svenska militära relationerna, som fortsatte att vara synnerligen intima in på 1650-talet.

Fanns det då något i de höga skotska militärernas svenska tjänstgöring som gjorde denna speciell? Ja, absolut. Det var endast i Sverige som skotska officerare fick föra befäl över högre skotska förband, som brigader och även självständigt opererande svenska arméer med tunga skotska inslag. Den typen av förtroende visades aldrig skottarna i de andra tre här undersökta länderna.

Men om vi sänker blicken något, så lyfter författarna fram ett kanske väl så intressant perspektiv, nämligen vad man skulle kunna kalla de skotska förbandschefernas personalpolitik. Skotska förbandschefer i den svenska armén såg till att fylla sin befälskår med ett antal landsmän, och när de fick förflyttning så drog de försorg om underlydande skottar och såg till att de också fick förflyttning, åtminstone till en annan skotsk chef. På det sättet skapades skotska officerskluster, som forskningen tidigare varit ganska omedveten om, men som måste ha haft en stor betydelse för de enskilda skotska officerarna.

Den fråga som väcks hos läsaren är självfallet huruvida dessa skotska kluster hade andra nationella motsvarigheter i den svenska armén: svenskspråkiga, finskkunniga, tyska/tyskbaltiska och så vidare, och, inte minst, i vilken grad sådana kluster förekom och vilken roll de spelade. Här finns ett viktigt forskningsfält att ta sig an.

Ett viktigt resultat av Murdochs och Grosjeans forskning är att perioden 1630–1632 inte alls är så dominerande för det skotska inflytandet i Sverige, utan att detta, inte minst vad gäller de högre officerarna fortsätter, inte minst under åren 1634–1639. Man kan tillägga: vid sidan av rena svenska och finska förband var det bara skotska trupper som under det trettioåriga kriget fick förtroendet att fungera som garnison i de tyska Östersjöhamnarna, och på det sättet skydda de svenska fältarméernas förbindelser tillbaka till hemlandet.

Sammantaget finner forskaren i Murdochs och Grosjeans innehållsrika och lärda bok, inte bara en lång rad nya fakta och perspektiv, utan också inspiration till nya frågeställningar. Det är precis så tung vetenskaplig produktion ska fungera.

Lars Ericson Wolke

Professor i historia vid Militärhistoriska avdelningen.

Tankeväckande om desertörer

Charles Glass, *Deserter: The Last Untold Story of the Second World War*, Harper Press, London 2013, 390 s.

Det finns som bekant många sätt att skriva historien om de enskilda människorna under krig – en variant är att fokusera på de ”stora” männen i den politiska och militära ledningen och deras beslutsfattande. Ett annat alternativ är att flytta fokus till den enskilde mannen i ledet och hur han stjälpes omkring av händelseströmmarna. Slutligen kan man studera de civila offren, som råkar komma i vägen för krigets malström.

Den amerikanske författaren och journalisten Charles Glass har valt att behandla de män som deserterade från de amerikanska och brittiska arméerna under det andra världskriget. Glass har framför allt gjort sig känd som en hängiven och kunnig krigskorrespondent med Mellanöstern som specialitet, och han har också publicerat böcker om kriget i Irak och Syrien. Till hans ”meritförteckning” kan man också foga en tid som kidnappad hos Hizbollah-milisen i Libanon.

Men Glass har också ett annat intresse, nämligen Frankrike under andra världskriget. Hans bok *Americans in Paris* handlade om de tusentals amerikanska medborgare som av olika anledningar blev kvar i Frankrike under den tyska ockupationen 1940–1944. I sin nya bok har han flyttat fokus till en annan kategori, nämligen de 50 000 amerikaner och 100 000 briter som deserterade under det andra världskriget, och då i synnerhet de som lämnade sina förband under striderna i Frankrike och Tyskland 1944–1945. Dessa är mer intressanta att studera eftersom de deserterade när kriget var nära att vinnas.

Synen på desertören förändrades dramatiskt under det första världskriget, inledningsvis med en kompromisslös syn på de fanflyktiga som feiga hos de militära myndigheterna. Denna följdes av en alltmera fördjupad förståelse för de psykologiska faktorer som ledde till att enskilda människor inte stod ut med krigets helvetiska vardag. Glass bok är dock ingen generell historik över desertörfenomenet i de båda västmakternas krigsmakter, utan behandlar framför allt händelserna från och med invasionen i Normandie den 6 juni 1944. Den är dock fast förankrad inom fältet ”ny militärhistoria”.

Redan hemma i USA var det många som valde att lämna sina förband, innan de hann skeppas ut till någon av krigsskådeplatserna. De som deserterade öster om Mississippi internerades i ett läger på Cape Cod, medan desertörerna som befann sig väster om floden fångslades i Kalifornien. Den stora

massan av amerikanska desertörer tog dock det avgörande steget när de väl hade nått fronten och hamnat i strid, vilket indikerar att de deserterade för att de inte orkade med krigets verklighet. Men en desertör flyr inte bara från någonting, han måste också ha något att fly till, givet att verkligheten vid fronten inte blir för extremt pressande. Det var bara ett försumbart antal amerikanska soldater som deserterade under StillaHavskriget, eftersom de inte hade någonstans att ta vägen. Att fly till den japanske fienden var inget alternativ. Men i Frankrike år 1944 kunde man ta sig till och gömma sig i befriade områden, och det gjorde en avgörande skillnad.

Glass beskriver hur de amerikanska myndigheterna på olika sätt försökte balansera bestraffningarna, mellan å ena sidan insikten om att psykisk stridsutmattnings inte kunde straffas bort, och å andra sidan en oro för att en alltför lindrig behandling av desertörerna skulle få menlig effekt på frontsoldaternas stridsvilja. Inte helt överraskande var generalen Patton en av dem som kom med de enklaste recepten: skjut desertörerna!

Men avrättningarna var få i båda de stora västallierade krigsmakterna. Endast en amerikan avrättades för desertering på grund av feghet under det andra världskriget, nämligen menige Eddie Slovik som arkebuserades i januari 1945 (dessutom avrättades 147 amerikaner för andra brott). Slovik var faktiskt den förste amerikanske soldat som avrättades för desertering sedan en arkebuseringspluton i unionsarmén sköt en desertör i inbördeskrigets sista skälvande veckor 1865. Under det första världskriget utdömde amerikanska krigsrätter 24 dödsstraff för desertering, men i samtliga fall omvandlade president Wilson dessa domar till fängelsestraff. Detta förhållande väckte självfallet en stor debatt i USA varför just Slovik skulle dö av de 50 000 som deserterade. Kontrasten är skriande mot de mellan 20 000 och 30 000 tyska soldater som under kriget avrättades för feghet eller olydnad, eller de 157 000 dödsdomar som avkunnades i Röda armén.

Men även om de inte hotades av dödsstraff så tvingades de västallierade desertörerna att hålla sig undan de egna myndigheterna. Först efter sin återkomst som premiärminister år 1953 kunde Winston Churchill ge amnesti åt krigsårens desertörer, och först då, efter åtta år kunde de lämna sina gömställen. I USA dröjde det för en del ända till president Jimmy Carter år 1977 utfärdade en amnesti för Vietnamdesertörer, vilken ansågs gälla även för desertörer i tidigare krig.

Charles Glass ger sin bok både driv och passion genom att lyfta fram några få, men fascinerande levnadsöden. Här finner vi, förutom den nyss nämnde

Slovik, mannen som gömde sig hos en fransk kvinna som han bildade familj med innan han först 1958 upptäcktes av den franska pressen, greps och fick sitt fängelsestraff förkortat först efter en våldsam opinionsstorm.

Glass kommer också in på en minoritet av desertörerna, nämligen de som lämnade sina förband och engagerade sig i kriminella aktiviteter. Såväl i Paris och andra delar av det ockuperade Frankrike, som till exempel i Rom, bildades gangstergång av amerikanska desertörer. De var välbeväpnade och stal ur såväl allierade förråd, från restauranger och från vanliga privatpersoner. Det blev till slut ett PR-problem för amerikanerna, när de befriade fransmännen började jämföra de tyska ockupanternas disciplinerade uppträdande med de kriminella banden av amerikanska desertörer. Det gick tidvis så långt att allierade transporter längs franska vägar angreps av väpnade desertörsband ute efter att kunna stjäla lasten, och tidvis utkämpades formliga strider mellan amerikansk militärpolis och desertörsgång.

Genom att använda sig av juridiska och andra arkiv i USA i kombination med en god beläsenhet inom ämnet lyckas Charles Glass kombinera individperspektivet med ett mera generellt sådant och skapa en både läsvärd och informativ bok. Visserligen saknar man ett jämförande perspektiv utanför den anglosaxiska sfären, men icke desto mindre har Glass presterat en bok med stor relevans för alla som forskare i desertörsfenomenet.

Lars Ericson Wolke

Professor i historia vid Militärhistoriska avdelningen.

Döden i fält

Recension av Michael Stephenson, *The Last Full Measure: How Soldiers Die in Battle*, Duckworth Overlook, London 2013, 464 s.

Det torde vara ganska oomtvistligt att själva kärnan i den militära professionen är förmågan att genomföra väpnad strid, och därmed också att just striden är det yttersta testet av både förbandet och den enskilde soldaten. Mot den bakgrunden kan man reflektera över hur relativt liten del av den militärhistoriska litteraturen som behandlar just striden ur den enskilde deltagarens synvinkel, och än mera hur befäl och soldater har dött i strid. Detta är utgångspunkten för den brittiske historikern Michael Stephensons bok.

Han tar sin utgångspunkt i Victor Davis Hansons krav på att militärhistorien aldrig får avlägsna sig från ”dödandets tragiska historia”, historien om mänskliga varelser som dödar eller dödas”. Sagt och gjort, Stephenson ger läsaren en massiv genomgång av det militära dödandets historia från jägar- och samlarsamhällena och fram till den moderna striden. Här möter vi inte bara en rad mer eller mindre fasansfulla och motbjudande skildringar av krigets brutala verklighet, utan också reflektioner över hur dessa förhållanden har påverkat både förbandens och de enskilda soldaternas uppträdande före, under och efter striden.

Stephenson gör en viktig reflektion, nämligen att fram till den industriella revolutionen, en bit in på 1800-talet när allt större serier av allt effektivare vapensystem (bakladdade handledvapen, räfflade artilleripjäser, kulsprutor med mera) kom till, så gjorde vapnens relativa begränsade förmåga att många fler soldater fick egen kontakt med och relation till hotet om döden, än vad det sena 1800-talets och 1900-talets soldater fått. I äldre tid hamnade fler soldater i livsavgörande duellsituationer, medan senare generationers soldater förvisso har utsatts för dödliga hot, men då oftare på avstånd där man inte kunnat påverka det med egna åtgärder.

Trots sin i många stycken spränglärda bok så anser jag att Stephenson missar något väsentligt. Med den mycket tydliga redogörelsen av *hur* enskilda människor har dött i strid för närstrids- och kastvapen, för handledvapen, minor och artillerield, så väcks ganska snart en mycket självklar fråga – *varför* har förband och enskilda låtit sig drivas mot den här typen av extrema faror? *Hur* har man kunnat motivera människor till den här typen av risktagande, och det inte bara en gång utan gång på gång? Det handlar om den gamla kärnfrågan om vad det är som har fått, och får, människor att riskera livet i

situationer, där det egna förnuftet och den egna instinkten säger åt en att ta sig bort från slagfältet snabbt som ögat. Ämnet är stort och synnerligen komplext, men boken hade vunnit på en mera systematisk bearbetning av den typen av frågeställningar.

Stephenson kommer glimtvis in på den typen av frågor när han berör dyrkan av den enskildes mod under antiken, men någon djupare analys blir det aldrig. Däremot gör han, också i kapitlet om antiken, en viktig iakttagelse, när han noterar att de största förlusterna alltid lids när ett förband genomförde en mer eller mindre oordnad reträtt. Längst fram i den grekiska falangen fann man de modigaste (dumdristigaste?) männen, och längst bak i formationen de som hela tiden var på gränsen att slå till reträtt för att i tid rädda livet. Där emellan fanns det stora massan av vanliga soldater som avvaktade utgången och som, om fienden verkade få övertaget, lätt kunde fås att börja röra sig bakåt och därmed inleda ett sammanbrott för hela förbandet.

Den typen av frågeställningar blir förvisso inte mindre intressanta genom att Stephenson tillför och framhäver mycken kunskap om striden och soldaternas sista stunder i livet eller, för de som överlevde, hur efterdyningarna av striden kunde te sig. Hans skildringar av det romerska infanteriets anfall med tunga kastspjut, innan de bokstavligt talat högg sig in i motståndarformationerna med sina svärd, är lika pedagogisk som motbjudande. Det är en viktig notering att slagfältet innan modernt artilleri bokstavligt talat sprängde många kroppar i småbitar, verkligen var fyllt av söndertrasade kroppar som dessutom bokstavligen tömts på blod. Vad gjorde det med de överlevande som bokstavligen vadade omkring på ett sådant slagfält?

Begrepp som *collateral damage* eller *friendly fire* är förvisso moderna, men företeelserna är det alls inte. Christopher Duffy, den brittiske 1700-talskännaren, har beräknat att kanske upp till 30 procent av den brittiska arméns stridsförluster vid mitten av 1700-talet orsakades av att de av misstag sköts av sina egna, trots den till synes så välreglerade lineartaktiken. *Friendly fire* berörs bara glimtvis av Stephenson, men då på ett tankeväckande sätt. Hans beskrivning hur soldaternas hantering av de tunga romerska kastspjuten kunde förorsaka skador på närstående kamrater komplicerar onekligen vår bild av den effektiva romerska krigsmaskinen.

Stephensons bok väcker också metodologiska frågor. Den flödar över av berättande källor där enskilda befäl och soldater kommer till tals – ny militärhistoria i sin prydno. Det är också den bästa och kanske ofta enda sättet att dokumentera den här typen av förhållanden. Men att bygga på enstaka

exempel kan lätt leda fel. Författaren ger exempel från den brittiska armén decennierna kring år 1800 på hur enskilda soldaters privata egendom stals, inte minst om de hamnade på fältsjukhusen. Det tycks snarast ha varit regel än undantag och inget som ansågs märkligt. Min egen forskning kring 1808–1809 års ryska krig visar på helt andra förhållanden. När sårade och sjuka soldater dog på fältsjukhusen så gjordes stora ansträngningar att sända deras efterlämnade pengar till de anhöriga, även om de befann sig på andra sidan frontlinjen. Privata föremål kunde säljas på offentlig auktion och inkomsterna försökte man också överlämna till eventuella anhöriga.

Exemplet visar inte bara på den alltid närvarande faran med att generalisera från enstaka empiriska exempel, men också hur många olika och viktiga frågor som väcks i och med läsningen av Stephensons bok. Den utgör ett stycke gott hantverk inom en i många avseenden central del av militärhistorien.

Lars Ericson Wolke

Professor i historia vid Militärhistoriska avdelningen.

Genus och militär verksamhet i norsk samtidshistoria

Frank Brundtland Steder (red.), *Militære kvinner – Forsvarets akilleshæl?*
Abstrakt forlag, Oslo 2013, 286 s.

År 2015 infördes allmän värnplikt i Norge, det vill säga en värnplikt som omfattar både kvinnor och män. Beslutet fattades i juni 2013, samma månad som Norge firade 100 år av allmän rösträtt. I Forsvarsdepartementets pressmedelande om reformen kopplades de två reformerna samman och det konstaterades att kvinnor och män nu, efter ett århundrade av lika politiska rättigheter, också ska åläggas lika militära skyldigheter.¹

Beslutet om att införa könsneutral värnplikt kan förstås som en logisk följd av den norska nationella självbilden som ett jämställdhetens föregångsland, i kombination med att Norge, till skillnad från ett ökande antal länder, valt att hålla fast vid värnpliktssystemet.² Att enbart tvångsrekrytera medborgare av det ena könet till militär grundutbildning förvårar dessutom möjligheterna att uppnå det mål som Stortinget ställde upp 2007 om att kvinnors andel i Forsvarsmakten ska uppnå 20 procent år 2020. I antologin *Militære kvinner – Forsvarets akilleshæl?* konstateras att förändringen inte gått trögt, den har inte skett överhuvudtaget. Fem år efter Stortingets måluppsättning låg kvinnors andel stabilt kvar runt åtta till nio procent, vilket bara är hälften i jämförelse med USA där det dessutom kvarstår formella hinder för kvinnor att nå vissa positioner (Brundtland et al., s. 14 och 54). Antologin är ett av de första skriftliga resultaten av regeringens riktade satsningar (sedan 2007) på forskning som på olika sätt belyser och studerar genus i försvaret.³ Bokens redaktör, Frank Brundtland Steder, är chefsforskare vid Forsvarets forskningsinstitut (FFI) och har inom ramen för FFI-projektet ”Forskning på årskull” följt kvinnor och män i olika årskullar från mönstring till avgång. Antologin

-
1. Forsvarsdepartementet, pressemelding nr 53/2013, 14 juni 2013.
 2. Om Norges självbild som jämställdhetsnation, se exempelvis Hilde Danielsen och Eirinn Larsen, ”Likstillighetslandet Norge 1990–2013” i Hilde Danielsen, Eirinn Larsen och Ingeborg W Owsen (red.) *Norsk likestillingshistorie 1814–2013* (Oslo 2013).
 3. Ett annat exempel på publikationer inom ramen för dessa satsningar är Ulla-Britt Lilleaas och Dag Ellings internationellt mycket uppmärksammade rapport *Forsvaret: Likestillingens førtropp, baktropp og kamparena: resultater fra de kvalitative studiene av militære maskulinitets-kulturer* (Oxford Research 2014). Det är därtill knappast en tillfällighet att det nyligen utkommit en omfattande lärobok, tydligt riktad till studenter vid norska officersprogrammet, om genus i försvarsarbete, Anita Schjølset (red.), *Gender i Forsvaret – Fra teori till praksis*, (Oslo 2014).

redovisar delar av projektet och försöker finna svar på varför försvarsmakten inte har kommit längre i rekryteringen och integreringen av kvinnor. Kapitlen behandlar bland annat ideal, förväntningar och motivation hos soldater och officerare, inkluderings- och exkluderingsmekanismer samt reflektioner över förbandskulturer och dess konsekvenser för jämställdheten. Utöver FFI-forskarnas bidrag ingår artiklar av forskare från Forsvarets högskola, Norges idrettshøgskole, Institutet for Østlandsforskning samt anställda inom de norska försvarsorganisationerna och värnpliktsverket.

Medan merparten av antologins kapitel berör nutida förhållanden finns här också bidrag av intresse för militärhistorikern. Detta gäller särskilt kapitlet ”Den norske forsvarstradisjonen – en bremsekloss for økt kvinneandel” av försvars- och idrottsforskaren Nina Ronnes. Mot bakgrund av tidigare forskning om samspelet mellan norskt nations- och försvarsbyggande och i synnerhet statsvetaren Ståle Ulriksens belysning av försvarets roll i etableringen av en nationell norsk identitet vid sekelskiftet 1900, konstaterar Ronnes att det har konstruerats en bild av försvaret och den ideala soldaten som motverkar kvinnors deltagande och som därtill har liten koppling till militär verksamhet på 2000-talet. I den norska försvarstraditionen är militär kompetens nära förknippad med egenskaper som tillskrivs en nationell arketyp: den fysiskt robuste friluftsmannen på skidor som med enkla medel och goda kunskaper bemästrar naturen. Flera av de efterföljande bidragen i antologin kretsar kring svårigheten för kvinnor och vissa män att hävda sig mot idealbilden av den norske soldaten. Inte minst därigenom belyser Ronnes kapitel vikten av historiska perspektiv för att fördjupa vår förståelse om nutida förhållanden. Det är därför beklagligt att de senare årens riktade norska forskningssatsningar på försvarsforskning med genusperspektiv inte har inkluderat historisk forskning. Jämfört med till exempel Sverige och Finland finns det dessutom ytterst lite norsk forskning av detta slag.⁴

Vad är då bokens svar på titelfrågan: är kvinnor det norska försvarets akilleshäl, den svaga punkt som kan stjälpas hela institutionen? I det sista och sammanfattande kapitlet svarar redaktören ja på den frågan och hänvisar till kulturer och mekanismer i försvaret som motverkar kvinnors deltagande. Utifrån vad boken visat hade det dock varit rimligare att bryta med den ursprungliga liknelsen och istället konstatera att det finns en rad samverkande strukturer

4. Anders Ahlbäck och Fia Sundevall, ”Gender, war and peace – breaking up the borderlines”, i Anders Ahlbäck och Fia Sundevall (red.) *Gender, War and Peace: Breaking up the borderlines* (Joensuu 2014).

som tillsammans utgör det norska försvarets svaga punkt i arbetet med att öka andelen kvinnor i organisationen.

Fia Sundevall

Fil. dr. vid ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet.

Kvinnokroppen som belöning och slagfält – sexualitetsperspektiv på maktrelationer mellan Frankrike och USA 1944–1945

Recension av Mary Louise Roberts, *What Soldiers Do: Sex and the American GI in World War II France*, University of Chicago Press, Chicago 2013, 351 s.

De mottogs som befriare och belönade sig med franska kvinnors kroppar. Denna, för många säkerligen mycket provocerande, bild av de amerikanska soldaterna i Frankrike i andra världskrigets slutskede, tecknas i historikern Mary Louise Roberts bok *What Soldiers Do*. Boken avviker sålunda kraftigt från de gängse hjälteskildringarna, men förminskar inte för den delen varken USA:s roll eller de enskilda soldaternas insatser för Europas befrielse ur Nazi-Tysklands grepp.

Medan territoriella erövringar stått i fokus för många militärhistoriska studier har kroppsliga erövringar behandlats som ett sidospår. Roberts vänder här på perspektiven och sätter (kvinno)kroppen i centrum för sin analys av amerikanskt soldatskap och militär propaganda, samt politisk maktutövning och relationer mellan USA och Frankrike i det andra världskrigets slutskede.

Bokens empiriska huvudspår, de sexuella relationerna mellan de amerikanska militära männen och de franska civila kvinnorna, samt hur dessa relationer gavs politisk betydelse, behandlas ingående, medryckande och i huvudsak trovärdigt. Roberts dekonstruerar den könade uppdelningen mellan privat och offentligt och visar – för att använda forskaren Cynthia Enloes kända parafra av det feministiska slagordet – att det personliga är internationellt.¹ Här i ligger en av studiens främsta styrkor.

Bilden av franska kvinnor som vackra, kärleksfulla, sexuellt villiga och tillgängliga konstruerades och förmedlades av såväl amerikanska medier som föräldragenerationens soldatberättelser från första världskrigets Frankrike. Framställningar av insatsen som ett romantiskt och sexuellt äventyr spädades på ytterligare efter de första truppernas ankomst genom bland annat ett vida spritt fotografi föreställande en amerikansk soldat omfamnad av unga franska kvinnor. Att det var en militär tidning som först spred fotografiet var, av Roberts skildring att döma, ingen tillfällighet. Tvärtom ingick den i en medveten och systematisk erotiserad mytbildning om franska kvinnor, vilket i sin tur fyllde viktiga syften för att uppbringa soldaternas motivation för insatsen.

Åtskilliga forskare har uppmärksammat hur kvinnor gjorts till i rättfär-

1. Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics* (Oakland 2014), s. 343.

digandet av krig, militära insatser och konflikter: att det är för kvinnornas rättigheter/välbefinnande/beskydd som striderna sägs utkämpas.² I en av den postkoloniala feminismens mest centrala texter problematiserar Gayatri Chakravorty Spivak relationen mellan det tidiga 1900-talets brittiska koloniserare och det koloniserade Indien som ”ett fall av vita män som räddar bruna kvinnor från bruna män”, och har med samma ord senare analyserat politiska inramningar av USA:s krig mot terrorismen.³ De allierades invasion av det ockuperade Frankrike inramades enligt Robert på ett liknande sätt i fråga om kön som dock knöts samman med nationalitet snarare än hudfärg; USA skulle rädda de franska kvinnorna från de nazi-tyska männen. För denna insats skulle de belönas av och med tacksamma franska kvinnor.

Inramningen visade sig framgångsrik för de unga männens motivation, men fick konsekvenser för civilbefolkningen i form av bland annat omfattande prostitution med eskalerad spridning av könssjukdomar, samt sexuell våld. Detta fick i sin tur politiska följder för relationerna mellan Frankrike och USA.

Boken bygger på ett omfattande källmaterial bestående av såväl officiella som inofficiella och privata dokument, texter och fotografier, och materialet används i flera fall på ett nyskapande sätt. Upplägget är tematiskt indelat i tre delar som belyser sexuella relationer mellan franska civila kvinnor och den amerikanska krigsmaktens män ur olika perspektiv.

Den första delen, ”romantik”, behandlar romantiserade mytbildningar om Frankrike och landets kvinnor, samt hur amerikanska soldaters föreställningar om befolkningen konstruerades utifrån myterna. Här belyses också bland annat hur amerikanerna uppfattades av lokalbefolkningen och hur franska kvinnor svärmade runt de unga, starka och välklädda soldaterna vilka stod i skarp visuell kontrast mot den krigshärjade lokalbefolkningens ålderstigna, krumma och utmärglade män.

I den andra delen, ”prostitution”, behandlas sexuella transaktioner och deras politiska betydelse. Prostitutionen ökade kraftigt i Frankrike efter de allierades landstigning och bidrog till amerikaners förståelse av Frankrike som

2. Se till exempel Dana L. Cloud, “‘To veil the threat of terror’: Afghan women and the ‘clash of civilizations’ in the imagery of the U.S. war on terrorism”, *Quarterly Journal of Speech*, vol. 90, nr 3, 2004, s. 285–306; Iris Marion Young, “The logic of masculinist protection: reflections on the current security state”, *Signs*, vol. 29, nr 1, 2003, s. 1–25; Ann Towns, ”Väld och kön på de kulturella slagfälten” i Paulina de los Reyes, Maud Eduards och Fia Sundevall (red.), *Internationella relationer: Könskritiska perspektiv* (Stockholm 2013), s. 102–112.

3. Gayatri Chakravorty Spivak, *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*, (Cambridge 1999), citat från s. 287. Förf. översättning från engelskan.

en sexuellt rubbad och moraliskt förtappad nation. Fransmännen i sin tur skämdes över landsmaninnor som ”skamlöst erbjöd” amerikanerna sina kroppar för pengar. Ihärdiga rykten om att en stor andel av de prostituerade var fruar till franska motståndsmän i tyska fånglänger piskade därtill upp ilska och hat bland lokalbefolkningen.

Normandiska myndigheters försök att stävja prostitutionen genom att sätta kvinnorna på tåg mot Paris misslyckades (kvinnorna hade fickorna fulla av de amerikanska kundernas pengar och tog taxi tillbaka), och vädjanden till den amerikanska insatsledningen om att skapa en kontrollerad bordell en bit utanför Le Havre, för att få bort prostitutionen från stadens gator, avvisades eftersom det riskerade dra oönskad uppmärksamhet på hemmafronten till soldaternas sexuella relationer med lokalbefolkningen.

I den tredje, sista och mörkaste delen, ”våldtäkt”, behandlar Roberts bristen på samtycke hos lokalbefolkningens kvinnor i vissa av de sexuella relationerna, men belyser framförallt hur rasism och sexualiserade stereotypiseringar av svarta män, hos såväl fransmän som amerikaner, bidrog till att oproportionerligt många afroamerikaner åtalades och dömdes (till döden genom hängning) för våldtäkt. Av de 29 amerikanska soldater som avrättades för våldtäkt mellan 1944 och 1945 var endast fyra vita. Roberts källstudier pekar mot att flera av männen var oskyldiga och att domsluten baserades på hörsägen och iakttagelser färgade av rasistiska föreställningar och skrämselfpropaganda.

Efter en avslutande diskussion, som hade tjänat på att vara fylligare, följer slutnoter och ett index, men tyvärr ingen käll- och litteraturförteckning.

Parallellt med huvudberättelsen ger Roberts bok en inblick i hur civila fransmän och allierade soldater upplevde och tolkade D-dagen med efterspel, samt dess långa preludium av flygräder med bombningar av såväl militära som civila mål. Med hjälp av brev, dagböcker och memoarer tecknas därtill bilder av hur händelserna smakade, lät och luktade: dånet av bomber och tystnaden därefter, den stickande krutröken och stanken av lik, samt de söta dofterna och smakerna av de amerikanska soldaternas cigaretter, tuggummin och chokladkakor. Prosan är lättillgänglig och berättelsen medryckande.

I flera fall går dock Robert lite väl snabbt fram i analyserna och lämnar läsaren undrande kring hur slutsatser kunnat dras utifrån det material som just diskuterats. Ett sådant exempel är det för delar av argumentationen centrala konstaterandet att män (till skillnad från kvinnor) uppmuntrades vara otrogna, vilket står i direkt kontrast till bokens skildringar av amerikanska kvinnors negativa reaktioner på fotografier föreställande amerikanska solda-

ter omfamnande franska kvinnor, samt amerikanska myndigheters oro för att uppgifter om soldaternas sexuella promiskuitet skulle nå hemmafronten och därigenom underminera stödet för insatsen. I fall som dessa hade boken tjänat på en tydligare redogörelse av tankestegen, alternativt en visad ödmjukhet inför analysens begränsade räckvidd. Inte heller lyckas Roberts helt övertyga om sin huvudtes att sexuella mytbildningar, -relationer och -transaktioner var ”grundläggande för hur USA:s militär inramade, utkämpade och vann kriget i Europa” (Roberts, s. 11), däremot att de var betydelsefulla i alla skeden av insatsen.

Det är dock en tankeväckande, uppslukande och samtidigt provocerande bok som tar ett nytt grepp och ger angelägna perspektiv på vardag och fransk-amerikansk storpolitik i andra världskrigets slutfas. Som sådan förtjänar den läsning av såväl forskare som studenter och kan ge underlag för viktiga och spännande diskussioner om krig och internationella relationer, om historie-skrivning, perspektiv och tolkningar. Sedan denna recension skrevs har Roberts bok också recenserats, kommenterats och debatterats i ett stort antal internationella vetenskapliga tidskrifter. För den som vill läsa om detta rekommenderas höstnumret av *Journal of Womens history* 2014 (vol 26, nr 3) där fem forskare i lika många bidrag diskuterar boken; dess förtjänster, brister och mottagande, och där Roberts också själv svarar på kritiken samt reflekterar över mottagandet och debatten som följt.⁴

Fia Sundevall

Fil. dr. vid ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet.

4. *Journal of Womens History* vol. 26, nr. 4 2014.

Krigsplanering i Centraleuropa – där det tredje världskriget skulle ha brutit ut

Recension av Jan Hoffenaar och Dieter Krüger (red.), *Blueprints for Battle: Planning for War in Central Europe, 1948–1968*, University Press of Kentucky, Lexington 2012, 261 s.

Kalla kriget urartade aldrig i en militär konflikt, men hotet hängde ständigt över dem som levde på dess mest spända arena; den centraleuropeiska. På vilket sätt planerade Nato och Warszawapakten för ett kommande krig på nationell och taktisk nivå i början av kalla kriget och vilka var de centrala problemen och uppfattningarna som styrde planeringen? Dessa och liknande frågor är utgångspunkten för antologin *Blueprints for Battle*, redigerad av historikerna Jan Hoffenaar och Dieter Krüger.

Traditionellt har studier av kalla kriget fokuserat på strategin och förbisett den taktiska nivån med dess problem. Vägledande för forskningen har generellt varit kalla krigets politiska nivå och även koncentrerats kring frågan om vem som burit ansvaret för krigets uppkomst och förlopp. Detta är till en del förståeligt då kalla kriget till skillnad från de flesta andra krig som studerats i militärhistorien i bokstavig mening aldrig utkämpades. Studiet av planer ger dessutom ofta andra och mindre historiskt relevanta svar än studiet av skeenden. Till en del beror det också på att det funnits mindre källmaterial att tillgå för det militära fältet än för det politiska. Efter kalla krigets slut har dock en mängd källor som behandlar de taktiska planerna och övervägandena på Warszawapaktssidan blivit tillgängligt när alliansen upphörde och flera av länderna tog steget in i Nato. De strategiska dokumenten kom emellertid aldrig medlemsländerna till del utan stannade oftast i Moskva där de har förblivit hemliga. Natos planer har dock till stor del fortsatt vara hemliga, samtidigt som andra planer kontinuerligt har förstörts inom organisationen då de blivit inaktuella. Detta har medfört att vi har relativt dålig kunskap om hur Natos strategiska riktlinjer implementerades i organisationen och bidrog till utformningen av de taktiska koncept som skulle vara vägledande på slagfältet.

Boken är en antologi med presentationer från en militärhistorisk konferens som hölls 2007 och ger en god överblick över hur kriget var tänkt att utkämpas. Även om båda sidor av konflikten behandlas ligger fokus på de europeiska Nato-medlemmarna, vilket är angeläget då dessa inte studerats särskilt mycket i tidigare forskning. Avgränsningen i tid är något svepande, men tar sin början i insikten att behovet av en permanent kommandostruktur inom Nato kom

efter Koreakrigets utbrott. En annan faktor är den amerikanska förlusten av kärnvapenmonopolet 1949, som paradoxalt nog skapade en insikt om att den konventionella krigföringen alltså skulle ha en stor betydelse när man inte längre kunde lita på kärnvapnens avskräckande makt. Boken sträcker sig fram till slutet av 1960-talet då flertalet av de personer som byggt upp de båda allianserna, och vars tänkande påverkats av världskriget, lämnade scenen. Skiftet markeras också av att Frankrike 1966 formellt bröt sitt samarbete med Natos militära struktur.

Bokens fokus är Centraleuropa vilket är ett närmast självskrivet val då det rådande narrativet om tredje världskriget utgick från att det var på gränsen mellan Öst- och Västtyskland som kriget skulle börja. Det var också den front som hade den högsta koncentrationen av förband och involverade många aktörer. För Warszawapakten var denna den ideala skådeplatsen för den offensiva taktik, med stora pansarförband som skulle slå på djupet av Natos gruppering, som man tänkte sig under hela kalla kriget. Boken inleds med en introduktion till de politiska och militära frågor och överväganden som de båda parterna stod inför vid kalla krigets början. Bland dessa märks problemen med att i världskrigets efterdyningar forma politiskt och militärt fungerande allianser och definiera kärnvapnens roll i det framtida kriget. Därefter följer tretton bidrag med varierande teman, alla skrivna av olika forskare, varav flera med militär bakgrund.

Bland de bidrag som är värda att särskilt lyfta fram är tre kapitel om tyska, brittiska och nederländska krigsplaner. För Västtyskland handlade 1950- och 1960-talen om uppbyggnad och konsolidering av den egna krigsmakten. I samband med denna och med kärnvapendoktrинens utveckling försköts planläggningen från att i början ha fokuserat på ett försvar bakom Rhen till att försvara hela landet så långt österut som möjligt. Här framskymtar kärnvapnens betydelse för denna utveckling, i intressant kontrast till ett bidrag om den sovjetiska krigsmaktens romantiserade bild av kärnvapnens taktiska roll i framtida krig. För den brittiska krigsmakten var istället huvudproblemet att gå från att vara en ockupationsarmé till att bli en integrerad del i försvaret av Europa. För de nederländska styrkorna var huvudfrågan att hinna gruppera på slagfältet i tid för att kunna göra största möjliga nytta.

Två andra bidrag med koppling till taktisk utveckling behandlar de båda alliansernas logistiska problem. Båda parter var beroende av långa transportvägar, för Sovjetunionens del från de avlägsna industriregionerna i centrala Ryssland och Ukraina och för Natos del från USA och övriga delar av Europa.

Planering och samordning inom västlägret försvårades av förändrade operativa koncept, ekonomiska realiteter, bristande intresse och egna nationella lösningar på olika nivåer. För Warszawapaktens del är kunskapen om de logistiska problemen inte lika stor eftersom primärkällor saknas, även om kunskapen om den sovjetiska infrastrukturen i stort kan ge en viss inblick i de problem som väntade. Antologibidraget som behandlar frågan handlar i istället om sovjetiska logistiska doktriner och fokuserar på problemen med att skapa underhåll för snabba rörliga fronter och samtidigt undvika nukleära attacker.

Intressanta perspektiv på den militära utvecklingen ges också i de tre bidrag som rör underrättelseinhämtningen och underrättelsevägarna på det tänkta frontavsnittet. Nato hade i regel bristande underrättelser om utvecklingen på den andra sidan. Särskilt den tyska militärledningen strävade efter att försöka få pålitlig förvarning innan ett anfall från Warszawapakten. Rädslan för det oföretsdedda anfallet var centralt för den västerländska informationsinhämtningen under hela perioden. Även på den andra sidan arbetade den östtyska militära underrättelsevägarna på grundval av bristande underrättelser. Istället följdes den militära uppbyggnaden och de i huvudsak defensiva militära övningarna i väst genom öppna källor och medier. Dessa tolkades dock genom ett marxist-leninistiskt raster med en fast övertygelse om att det kapitalistiska systemets inneboende expansionism oundvikligen skulle leda till ett anfall på Warszawapakten.

Bidragen är något ojämnt och de som handlar om redan kända områden, exempelvis rörande kärnvapendoktrinernas utveckling känns onödiga. Helheten är ändå mycket givande. Inspirerande texter lämnar också ofta frågor och önskemål om andra områden som kunde behandlats. Det konventionella krigets betydelse ökade i början av 1950-talet genom Koreakriget men också genom krig bland annat i Indokina. Frågan är hur lärdomarna från dessa påverkade de båda sidornas taktiska utveckling. Vidare finns ett antal centrala stater som inte behandlas. Trots att Frankrike var en aktiv medlem av alliansen fram till 1966, saknas bidrag om Frankrikes planering, roll på slagfältet, underrättelseinhämtning eller logistik, även om franska hamnar hade en central betydelse för de transatlantiska förbindelserna. På samma sätt saknas kapitel om de större eller centralt belägna Warszawapaktländernas roll, exempelvis Polen och Tjeckoslovakien. Dessa länders lojalitet och militära förmåga var av stor betydelse för att de ryska planerna på den centrala fronten skulle lyckas. Särskilt de politiska oroligheterna i dessa länder måste ha väckt en rädsla i Sovjetunionen som också bör ha avspeglats på det taktiska planet. En förhopp-

ning är att bokens ansats också skall inspirera till studier av andra taktiska arenor under kalla kriget och även att studier av neutrala aktörers planer och överväganden ges utrymme.

Johan Eellend

Fil.dr. i historia och forskare vid Totalförsvarets forskningsinstitut.

Om ortodoxa helgon och religion i krigföringen

Monica White, *Military Saints in Byzantium and Rus, 900–1200*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, 269 s.

Monica White är lektor i slaviska studier vid universitetet i Nottingham, där hon specialiserat sig på bysantinsk och Kievrikets historia. Författaren menar att hennes studie belyser förhållandet mellan den militära gruppidentiteten och de militära helgonen och dessa helgons kult som martyrer i den ortodoxa kristenheten. Dessa kulturer kan användas som en lins för att betrakta förhållandet mellan krigföring och religiös tro i Byzantium och Rus. Skärningspunkten mellan dessa faktorer har inte studerats tidigare, menar White. Kulten omkring de militära helgonen kan enligt författaren indikera hur de religiösa praktikerna avvek mellan Bysans och Kievriket, trots att grundingredienserna i princip var desamma. Huvudpunkterna i studien är hur militära helgon utkristalliserades under senantiken, hur kulten av dem utvecklades under den makedonska dynastin 867–1028, och hur den sedan adapterades i Kievriket, med betoning på utvecklingen av den inhemska kulten av furstemartyrerna Boris och Gleb. Slutligen undersöker White hur denna process speglade inhemska utvecklingar och behov hos Kievriket, och sedan hos ett av dess arvtagarriken, Vladimir-Suzdal.

White börjar med att följa hur de militära helgonen formades från att kristendomen blev dominerande i Öst- och Västrom under 300-talet. Författaren fokuserar på de tre helgon som sågs som mest framstående vid det bysantinska hovet – Georgios, Demetrios och Theodor. Dessa figurer var alla martyrer från förföljelsernas tid före kejsare Konstantins makttillträde 306, och deras militära meriter var högst skiftande. Theodor ska ha varit fotsoldat från Mindre Asien, medan Georgios beskrevs ha nått en hög militär befattning som en belöning för hans hjältedåd. Han var den mest populära figuren av de tre, där Demetrios i de tidigare beskrivningarna av hans martyrskap inte ens beskrevs som militär, utan som en renlärig kristen teolog och offrade sig för försvaret av hemstaden Thessaloniki. Under 900-talets gång förenades dessa tre konceptuellt som militära helgon och martyrer, och omnämndes eller visualiserades ofta simultant. Det har inte gått att fastställa varför just dessa tre valdes ut, eftersom skaran av möjliga kandidater var tämligen omfattande. Medan imperiet låstes i en rad omfattande militära kampanjer under 900- och 1000-talen, ökade det militära etablissemangets och det kejsarliga hovets intresse av himmelsk uppbackning. Denna process ledde till att våra tre helgon

inte bara utkristalliserades till att beskrivas som militärer, utan till att de sågs som en spetstrupp bland de militära helgonen och martyrerna.

Författaren fortsätter genom att följa de tre helgonens ”karriär”. Från att ha varit figurer med högst oklar militär anknytning och av mestadels regional betydelse, blev de tre en grupp som vördades av eliterna i Konstantinopel. Den makedonska dynastin, med Basileios I och Leo VI i spetsen regerade i en tid av vitalisering av det bysantinska riket efter nederlagen mot araberna och stora landavträdelser. Gränserna österut stärktes, och de nya militära helgonen kom att utgöra en del av imperiets militära strategi. Vid Basileios II:s död 1025 hade imperiet inte varit så starkt sedan 700-talet. Detta återtagande som skedde över en drygt hundraårig period bottnade, enligt White, inte blott i förbättrad relation mellan strategi och taktik, utan skedde i de samtidas ögon tack vare stöd från en himmelsk här, där det blev allt viktigare att tillbe den heliga skaran martyrer-generaler. Deras martyrdöd framställdes som ett föredöme för trupperna, eftersom många av de samtida teoretikerna menade att krigföringen var helig, och drog paralleller mellan soldater och martyrer. Att bekämpa fienderna på slagfältet jämfördes i detta tankesätt med kampen mot Guds fiender. Imperiets soldater blev därför jämförda med Kristi stöttrupper. I framför allt generalers verk om krigskonst, men också i teologiska traktat, finner White att skribenterna såg de väpnade konflikterna som imperiet engagerade sig i som gudomligt beskyddade. Detta beskydd utlovade också potentiellt en belöning. Även om begreppet ”heligt krig” inte existerade i Bysans och krig i bästa fall sågs som ett nödvändigt ont, hade imperiet heliga krigare. Denna styrka bestod delvis av soldater, delvis av militära helgon. Här tog de militära befälhavarna sig friheten att gå före den i krigsfrågor återhållsamma ortodoxa kyrkan och hävdade på eget bevåg heligt uppdrag och gudomligt beskydd åt de egna trupperna. En formlig sakralisering av armén ledde i Whites tolkning till den snara uppkomsten av en tydligt avgränsad grupp beskyddande militära helgon, som adderades till de två traditionella beskyddarfigurerna i det militära sammanhanget i Bysans – Maria och Jesus.

Fram till Basileios II:s bortgång 1025 utvecklades skildringarna av de militära helgonen (White har främst studerat hagiografier) från relativt ointresse till att aktivt utnyttjande genom en omfattande flora uttryck. Det är under denna period som Georgios, Demetrios och Theodor utkristalliserades som de främsta militära helgonen. Deras närvaro i det allmänna medvetandet stärktes ytterligare genom att kyrkor och kloster vars uppförande bekostades av eliterna uppkallades efter dessa helgon. Under denna tid ”militariserades” fram-

ställningen av Demetrios (som helt saknade militära meriter), men även av Theodor. Georgios militariserades däremot inte; detta härleder White till att hans krigarmeriter torde ha framstått som klara. Fokus låg i stället på de mirakel som ansågs ha inträffat genom hans försorg. Denna form att framställa de tre helgonen förblev inte en fråga för huvudstadens styrande skikt och elit, utan spred sig ut till provinserna. Att dessa tre ansågs vara martyrer stärkte deras kort i elitens ögon. Detta utgjorde deras viktigaste drag i fråga om militära beskyddarhelgon: det yttersta offret.

Bysans utövade under århundraden stort politiskt och kulturellt inflytande på omvärlden. Ett område som fogades in i den bysantinska världen var Kievriket. År 988 antogs den ortodoxa kristendomen officiellt. Under en överskådlig tid prenumererade närmast grekiska munkar på posten som metropolit i Kiev. De skulle ombesörja att läran förvaltades rätt, men hade även den indirekta uppgiften att hålla ett öga på den inrikespolitiska utvecklingen.¹ Anammandet av den ortodoxa tron från Bysans gjorde att även de militära helgon som omhuldades vid den aktuella tiden importerades till Kiev. Det ursprungligt bysantinska persongalleriet fylldes så småningom på med de inhemska helgonen Boris och Gleb. De avslutande tre kapitlen följer hur de militära helgonen och martyrerna anammades av Kievriket, hur den inhemska kulten av Boris och Gleb utvecklades under bysantinskt kulturellt inflytande och utifrån den styrande elitens behov, samt vilka uttryck kulten av de militära helgonen tog sig i Vladimir-Suzdal. Det sistnämnda valet beror enligt White på att detta rike så småningom utvecklades till det mäktigaste.

Kievrikets ortodoxa kyrka tog över kulten av de militära helgonen från Bysans med dess alla uttryckssätt. Det rörde sig om en kult av dessa som både militärer och martyrer. Däremot utvecklades kulten bland det styrande skiktet och befolkningen till att betona de militära helgonens karaktär som just militärer, medan deras martyrdöd spelade betydligt mindre roll. Om detta vittnar avbildningarna av helgonen där hänvisningarna till deras martyrskap helt saknades. Helgonen tjänade också som individuella skyddshelgon åt medlemmar i fursteklanen, något som skulle ha varit högst ovanligt bland Bysans styrande elit. Fursteklanen utvecklade även en egen kult av militära helgon och martyrer, helgad till just Boris och Gleb.

Bröderna sågs som helbrägdagörare och militärer. Vid slutet av 1000-talet blir den senare sidan den mer populära bland kyrkliga och furstliga dignitärer.

1. Borys Gudziak, *Crisis and Reform: The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest* (Cambridge 1998), s. 21.

Kyrkan inkluderade bröderna i de militära helgonens skara, vilket jämförelser mellan bröderna och de övriga helgonen visar på. Texttrader ur hymner ägnade till de etablerade helgonen skrevs om till att passa de två nya helgonen ur Rurikätten. Till skillnad från de övriga militära helgonen, var bröderna kollektiva patroner till hela fursteklanen, och inte individuella sådana. De två avbildades inte heller med de andra militära helgonen, utan utgjorde en alldeles särskild liten grupp, som inte bara rekryterades ur det styrande skiktets skara, utan också agerade som Rurikättens beskyddare.

I Vladimir-Suzdal integrerades så småningom Boris och Gleb i de gamla militära helgonens och martyrernas skara. Dessa användes – i likhet med i Bysans – som en samlad andlig insatsstyrka att tillgripa som skydd. Detta utgjorde enligt White ett brott mot Rurikättens tidigare tradition av kult av enskilda militära helgon och ett närmande till den bysantinska formen av kult. Boris och Glebs egenskaper som krigare och militärer underströks följaktligen mer energiskt än tidigare.

Boken utgör en intressant överblick av utvecklingen av militära martyrer och helgon i det bysantinska riket och i Kievriket under en kritisk period. Under den senare delen av perioden vek sig det bysantinska väldet efter slaget vid Manzikert 1071. I början av 1200-talet skulle ytterligare dråpslag tillfogas imperiet. Kievriket led av inre splittring och uppdelning i en mängd de facto oberoende småriken. I detta sammanhang hade det varit givande att se hur utvecklingen av kulten av militära martyrer och helgon påverkades av utvecklingen av krigföringen och samhället; hur denna hängde samman med strategi och fiendebild, liksom med framgångar och bakslag på slagfältet. Detta uteblir i det stora hela. Författaren konstaterar blott att inte ens stora militära bakslag förmådde rubba de bysantinska eliternas tilltro till martyrerna och helgonen. Att sambandet mellan krigföring, samhälle och religion uteblir, orsakar att en stor del av boken förklaringsvärde evaporerar – trots Whites stora arbetsinsats. Kvar blir betraktelser av visuellt material och liturgiska texter som bara kan locka de mest bysantinskt lagda. Även en rudimentär genomgång av allmänt tillgängliga böcker som John Haldons *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565–1204* från 1999, hade hjälpt, där framväxten av martyr- och helgonkulterna möjligen hade kunnat kopplas (eller ha förkastats) till allt mer prekärt strategiskt läge, allt dyrare och mer desperat krigsansträngning, och krympande möjligheter för centralmakten att extrahera och kanalisera resurser effektivt till krigföringen. Hade framväxten av starkare provinsiella eliter som utmanade centralmaktens inflytande någon betydelse i processer som White

beskriver? Varför föregick den militära eliten den ortodoxa kyrkan i uppbyggnaden av de himmelska hjälptrupperna? Listan skulle kunna göras långt.

Viss torrhet i framställningen kan även hävdas för Kievrikets vidkommande. 1169 års plundring av Kiev av den segrande Vladimir-Suzdalahären nämns av författaren. Här hade en diskussion kring bortförandet av furstliga insignier och liturgiska föremål av stort symboliskt värde av Vladimir-Suzdal fursten Andrej Bogoliubskij kunnat föras. Flera historiker har hävdad att Vladimir-Suzdals de facto – brytning med Kiev inträffade i och med denna händelse – att Bogoliubskij, vardagligt sagt, startade eget. Brytningen och de nya maktanspråken illustrerades av avlägsnande av föremål som i hundratals år förkroppsligade Kievs seniora ställning inom Kievriket, och infogande av dessa i de egna maktuttrycken.² Även om White inte håller denna tolkning högt, torde ett ställningstagande vara på sin plats. De nya maktanspråken hos Vladimir-Suzdal borde rimligen kräva utarbetning av åtminstone delvis nytt ideologiskt och religiöst gods att stödja sig på. En av anledningarna till varför just Vladimir-Suzdal av alla Kievrikets arvtagarfurstendömen valdes av författaren var dess senare styrka och anseende. Möjligen kan brottet med Rurikätens tidigare tradition som White konstaterar i det sista kapitlet (övergående till kult av en grupp militära helgon och martyrer) vara en biprodukt av denna utveckling. En annan invändning är att det knappast är märkligt att det bysantinska religiösa och ideologiska godset utvecklades annorlunda i Kievriket och dess arvtagarriken, som är ett av författarens inledningsvisa konstateranden. Spridningen av kristendomen var som mest framgångsrik där elitens strävan att ingå i en större (ekonomiskt och politiskt, först i andra hand religiöst) gemenskap kombinerades med framgångsrik adaptation till lokala seder och bruk.³ Rimligen skedde en rad förändringar på väg från Medelhavet till Kievrikets stäpp, skog, och träsk.

I det stora hela utgör boken material för de mest inbitna. Studien är i huvudsak en undersökning av föremål och religiösa texter – ett ogynnsamt källäge kan anas. Sambandet mellan krigföring (en diskussion av den militära gruppidentiteten återfinns endast som en deklaration i verkets början),

2. Jaroslaw Pelensky, "The Sack of Kiev of 1169: Its Significance for Succession to Kievan Rus", *Harvard Ukrainian Studies* Vol. 11, 3/4 (December 1987), s. 303. Pelensky hänvisar till den moderna ukrainska historiens nestor, Mychailo Hrusjevskij, (d. 1934) som den som först förfäktade denna tolkning där diskontinuitet med Vladimir-Suzdal (sedan Moskva) betonades, och en kontinuitetsmodell för ukrainskt vidkommande tillämpades genom att traditionen överfördes i ordningen Kiev – Halytj/Volodymyr – Litauen/Rutenien – Ukraina.

3. Jan-Arvid Hellström, *Vägar till Sveriges kristnande* (Stockholm 1996).

samhälle och religion uteblir helt eller diskuteras ytterst sparsamt, då White tycks premiera föremålen och inte verkar intresserad av att koppla dessa till samhällsutvecklingen.

Piotr Wawrzeńiuk

Fil.dr. och studierektor vid Militärhistoriska avdelningen.

Amerikanska flygare i Sverige – en socialhistorisk skildring

Recension Jan-Olof Nilsson, *Lucky Strike: Svenska krigsbrudar, krigsbarn och allierade flygare – Brottycken från ett land i krig*, Carlssons, Stockholm 2013, 488 s.

Författaren och frilansjournalisten Jan-Olof Nilsson har skrivit flera böcker om andra världskrigets år. Hans övergripande perspektiv är ofta att skildra enskilda människooöden och deras upplevelser av krigsåren, företrädesvis utifrån svenska förhållanden, exempelvis i boken *Minnen av krig*.¹ Nilssons nya bok har den klatschiga titeln *Lucky Strike: Svenska krigsbrudar, krigsbarn och allierade flygare*, en titel som väl beskriver de nära 500 sidornas innehåll. Författarens perspektiv är att ”människan är historien”, och att de enskilda människorna är värda att lyssna på. Utifrån mängder av intervjuer – kompletterade med brev och arkivmaterial – genomsyras boken av just detaljerade berättelser återgivna så nära de intervjuades hågkomst som möjligt är. Det avgörande temat för boken kretsar kring det faktum att det enligt författarens uppgift var nära 1 300 unga amerikanska män och pojkar som på grund av nödländningar hamnade i Sverige, och placerades i olika interneringsläger. När USA efter Pearl Harbor-attacken i december 1941 kom med i kriget fullt ut även i Europa påbörjades en snabb överflyttning av amerikanska bombplan till Storbritannien, det gällde dels 9th Air Force med medeltunga och lättare bombplan samt jakt- och attackplan för markunderstöd, dels 8th Air Force *Mighty Eighth* som med tunga bombplan skulle slå ut fiendens infrastruktur och industri- och bostadsläggningar. Amerikanerna som hamnade i Sverige tillhörde huvudsakligen *the Mighty Eighth* som under sina uppdrag fått sina plan skadade efter bombningar i norra Tyskland, eller på grund av tekniska problem tvingats nödländas.

Jan-Olof Nilssons särskilda intresse är att följa hur livet i Sverige såg ut för ett antal av dessa flygare och framförallt hur det gick för några av de som fick barn med svenska kvinnor. De strandade amerikanska flygarna hamnade som sagt på olika förläggningar, och i orter som Falun, Grästorp, Gränna, Rättvik, Loka och Lidköping kunde den svenska lokalbefolkningen snart träffa och umgås med amerikanerna på restauranger och konditorier, särskilt tycks det ha gällt unga svenska kvinnor. De främmande unga männen i pilotuniform hade knappast överraskande en stark dragningskraft på de svenska flickorna, och vice versa. En svensk militär som också intervjuats berättar i boken att de

1. Jan-Olof Nilsson, *Minnen av krig: Hallänningar i andra världskriget* (Varberg 2000).

svenska grabbarna var förgrymmade över att de på sina permissioner, när de besökte lokala danstillställningar inte fick bära uniform, vilket medförde att de då var närmast chanslösa hos flickorna eftersom de amerikanska flygarna däremot fick uppträda i sina uniformer i alla sammanhang. Romanser uppstod under alla omständigheter mellan flygarna och svenska flickor och ett antal barn – och även några äktenskap – blev några av de påtagliga resultaten av krigets omständigheter just i detta sammanhang.

Jan-Olof Nilsson har intervjuat ett stort antal av dessa svensk-amerikanska ”krigsflygarbarn” och utifrån deras berättelser, brev och foton rekonstruerat enskilda händelseförlopp både under själva krigsåren och i flera årtionden därefter, då flera av dessa krigsbarn – i vissa fall även deras mammor – aktivt sökte för att få klarhet i vad som hände med den amerikanske flygare som var deras pappa. Boken innehåller flera gripande berättelser. I några fall blev amerikanska flygare hemskickade till USA utan att veta att den svenska flickvännen var gravid, och fick heller aldrig veta att han var pappa till ett barn i Sverige. I andra fall lyckades några av dessa barn i vuxen ålder spåra upp sina fäder i USA. En del svenska kvinnor lyckades hålla kontakt med sin amerikanske pojkvän, gifte sig med dem, flyttade till USA och blev kvar där resten av livet. Ett par flygare åkte tillbaka till Sverige efter kriget och tog hand som sin familj och stannade kvar här. I boken finns alltså en brokig samling berättelser som i detalj redogör för ett antal människors individuella öden och erfarenheter som resultat av krigsårens verklighet. På de orter där amerikanerna var internerade väckte flygarna generell uppmärksamhet på orten – det var inte bara traktens flickor som sökte kontakt på de lokala konditorierna – och det finns flera berättelser om hur flygarna organiserade basebollmatcher, uppträdde som jazzmusiker och runt Siljan i Dalarna ska ett gäng internerade kanadensare ha förevisat den närmast okända sporten ishockey för traktens idrottsintresserade ungdomar.

Trots att det är ett ”underifrånperspektiv” som dominerar i *Lucky Strike* kan den som är intresserad också hitta vissa partier med militärhistoria när det gäller bombkriget över Tyskland. Det gäller ett antal flygares berättelser om själva flygplanen, deras upplevelser i luften, hur bombningarna organiserades, rädslan att bli utsatt för tyskarnas luftvärnseld och känslan inför krascher och fallskärmsräddningar. Här finns också berättelser från skyttarnas upplevelser i flygplanen, bombfällarnas specifika uppgifter, navigatörernas arbetssituation och givetvis piloternas svåra upplevelser inför nödlandningar. Man kan på flera sätt klassificera det som historiska ”professionsberättelser” från krigets

vardagliga realiteter. Men det är det socialhistoriska perspektivet som är bokens huvudsakliga bidrag.

I bokens avslutande del anlägger Nilsson ett intressant perspektiv som ger boken en nyttig motbild till de amerikanska flygarnas mer självklara bild av segrare och fiender, det goda mot det onda. Det gäller ett femtontal intervjuer med tyskar som var barn och ungdomar under kriget och fick uppleva effekten av de amerikanska bombmattorna mot tyska städer. Här finns inträngande och målande skildringar av hur till kriget helt oskyldiga tyska barn tvingades uppleva de allierades terrorbombningar och eldstormar som ödelade stora delar av tyska civila städer med hundratusentals döda civila. I boken finns berättelser från barn som upplevde och överlevde både bombningarna över Dresden och Hamburg. De femton barn som här ger sina berättelser från krigets fasa ”från andra sidan” kom direkt efter kriget till Sverige som tyska krigsbarn, blev kvar i Sverige, växte upp och skaffade egna familjer. I vuxen ålder har de dock inte glömt en enda detalj av de hemskheter de upplevde i Tyskland under bombregnet från segrarmakterna.

Boken *Lucky Strike* återger en slags mikrohistoria, ett underifrånperspektiv där enskilda personers upplevelser står i centrum, men där krigets stora strukturer ändå ständigt är närvarande. Detta är på ett sätt ”ny militärhistoria” men som utspelar sig i Sverige som inte deltog i andra världskriget. Det är genom berättelseformen, narrationen, som författaren vill öka vår kunskap om krigsårens verklighet, och det är en trevlig och i många stycken spännande läsning. Den som är intresserad av mer övergripande analyser av krigsårens händelser har dock inte så mycket att hämta i just denna bok, men däremot desto mer om enskilda människoöden – det är gott nog.

Johnny Wijk

Professor i historia vid Stockholms universitet.

Ingenjören som problemlösare under krig

Recension av Paul Kennedy, *Engineers of Victory: The Problem Solvers Who Turned the Tide in the Second World War*. Allen Lane, London 2013, 436 s.

Många beskrivningar av andra världskrigets förlopp och slutliga resultat vill gärna fokusera på enskildheter för att förklara vad som skedde, och varför det skedde. Det kan röra sig om att hjälteförklara enskilda statsmän (Churchill, Stalin, ...) eller vissa högre militära befälhavare (Eisenhower, Montgomery, Zjukov, Rommel, ...). Det kan också röra sig om att framhålla enskilda tekniska system, eller enskilda tekniska bedrifter (radarn, den sovjetiska stridsvagnen T-34, knäckandet av den tyska Enigmakoden, ...) såsom ensamma avgörande för framgångsrika operationer.

Paul Kennedy är historiker och författare, elev till den välkände Sir Basil Liddell Hart och undervisar vid Yale-universitetet i USA. Han har tidigare skrivit ett flertal uppmärksammade och framgångsrika böcker, till exempel om stormakters uppgång och fall, och om den brittiska marinen. I den här recenserade boken är hans utgångspunkt de ingenjörer, konstruktörer och tekniker som omsatte taktikernas och strategiernas ibland abstrakt uttalade behov i konkret, praktiskt användbara utrustningar och tekniska system. Detta krävde ibland i sin tur ett nytänkande gällande taktik, operationer och strategi, smärtsamt för en del officerare och ibland resulterande i konflikter mellan vapengrenarna och även mellan deltagande nationer. Boken betonar särskilt att slutresultatet beror på en lång kedja av sammanlänkade faktorer: industriell innovationsförmåga och produktionskapacitet, vikten av ingenjörtrupper och logistik, förmågan till modifiering efter att fältmässig användning uppdatat problem och flera andra faktorer. Ingen del i kedjan kan undvaras. Dessutom måste man ha tur – hade invasionen i Normandie ägt rum två veckor senare så hade den drabbats av en av tjugohundratalets värsta stormar på Atlanten, och med stor sannolikhet fått avbrytas.

Boken tar sin utgångspunkt i de mål och strategier som formulerades under mötet i Casablanca i januari 1943 med deltagande av Churchill, Roosevelt och västalliansens högsta försvarsledning. Målen och strategierna utformades utgående från kravet på en slutlig ovillkorlig kapitulation från motståndarens sida. De viktigaste målen var kontroll över sjötransportlederna över Atlanten, luftherravälde över hela västra Europa och Centraleuropa, hur landsätta trupp på en av motståndaren befäst och bevakad havsstrand, hur försvara sig mot tyskt Blitzkrieg och, slutligen, hur attackera de japanska huvudöarna genom

att steg för steg förflytta sig mellan alla småöarna i det enorma Stilla Havet. Det är värt att notera att i början av 1943 var västalliansen långt ifrån att kunna realisera tekniska system som stödde dessa ambitiösa mål, det krävdes avsevärd kreativitet och industriell produktionskapacitet för att nå dit.

För vart och ett av dessa mål beskriver författaren hur ett tekniskt system växer fram, ibland grundat på erfarenheter från tidigare liknande operationer, och många gånger drivet av en eldsjäl, ofta uppfattad av sin omgivning som besynnerlig. Vilka system tas då upp i boken?

Arbetet vid universitetet i Birmingham med radar på centimetervåglängder (senare överflyttat till MIT och Bell Labs i USA) samt nya sjunkbombkastare på eskortfartygen, och integration av dessa två i eskortens taktiska uppträdande, var viktigt för att få kontroll av sjötransportlederna över Atlanten. Något så till synes banalt som starka strålkastare i eskortflygplanen paralyserade tyska ubåtar i nattligt övervattensläge.

Vad som behövdes för luftbombningarna av Tyskland, efter stora förluster i de inledande skedena, var en långräckviddig jakteskort med höghöjdsförmåga och andra prestanda överstigande vad Luftwaffe hade tillgång till. Införande av fälltankar samt Rolls-Royce Merlinmotorer i det brittiska jaktplanet Spitfire, och senare i det amerikanska P-51 Mustang, gav dessa möjligheter. Att Tyskland sedan i krigets slutskede byggde det första jetdrivna jaktplanet, i form av Messerschmitt Me 262 med överlägsna prestanda, saknar betydelse, det kom för sent.

Invasionen i Normandie gynnades av skenmål, bogserbara hopkopplingsbara betongkassuner samt diverse exotiska former av ingenjörfordon.

Ingen enskild faktor avgjorde utgången på östfronten, snarare var det en kombination av allt som behövs: industriell kapacitet, logistik, moral, uthållighet, vilseledning (*maskirovka* på ryska) och bra materiel i form av den uppgraderade stridsvagnen T-34/85, nya minor och nya pansarvärnsvapen ofta i kombination med nya taktiska lösningar.

De amerikanska framgångarna och slutsegern i kriget i Stilla Havet berodde till stor del på införandet av snabba hangarfartygsgrupper, långt framskjutna ingenjörförband och ubåtar, men framför allt bombplanet B-29 Superfortress, oåtkomligt och omöjligt att bekämpa när det väl nått sin höjd. Den amerikanska innovationsförmågan och den industriella kapaciteten var helt överlägsen den japanska. Atombomben utgör ett exempel på den typ av *wonder weapons* som enskilt kan avgöra det strategiska utfallet, och som författaren menar ändå är sällsynta.

Boken är synnerligen välskriven, och författaren är mycket väl förtrogen med andra världskrigets alla tekniska system, liksom med avancerade resomang gällande militär taktik, operationskonst och strategi. Den utgör en övertygande argumentation för teknikens betydelse avseende taktik och operationer, och den skulle med fördel kunna användas som bredvidläsningslitteratur i till exempel utbildningen av militära officerare.

Om bokens innehåll mycket kondenserat skulle beskrivas, kan det inte göras bättre än vad författaren själv gör, i sista meningen i sista kapitlet:

Somebody – some organization, some team given a free hand to experiment – has to come up with solutions and then put them into practice.

Gunnar Hult

Professor i Militärteknik och ställföreträdande chef för Militärvetenskapliga institutionen.

Svenska partiledare och statsmän i dagboksform

Recension av *Per Albin Hanssons anteckningar och dagböcker 1929–1946*, utgivna genom Ulf Larsson, Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, handlingar, del 34, Stockholm 2011, 307 s. och *Gösta Bagges minnesanteckningar, del 1: 1939–1941* och *Gösta Bagges minnesanteckningar, del 2: 1942–1944*, utgivna genom Kersti Blidberg och Alf W Johansson, Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, handlingar, del 35, Stockholm 2013, 360 och 361 s.

Utgivningen av Per Albin Hanssons anteckningar och dagböcker 1929–1946 år har Ulf Larsson all heder av. Nu får forskningen äntligen en fint redigerad och kommenterad utgåva av Per Albin Hanssons efterlämnade anteckningar och dagböcker. Dessa har varit spridda på flera ställen och har överlämnats i omgångar, det vill säga att de har en ganska rörig proveniens. De handlingar som finns i Arbetarrörelsens arkiv (ARAB) har överlämnats mellan 1953 och 2002 och dessutom finns vissa handlingar i UD:s arkiv rörande utrikesfrågor under krigsåren. Per Albin Hansson var ingen flitig dagboksskrivare – det var knappast hans natur. I stället har anteckningarna kommit till som ett stöd för minnet, inte minst under krigsårens starka tryck då Hansson ledde den nationella samlingsregeringen 1939–1945. Kontrasten mot högerledaren Bagges mycket historiemedvetna minnesanteckningar, avsedda för eftervärlden, är stor. Per Albin Hansson är mer återhållsam i sina beskrivningar, omdömen och känsloutbrott från hans sida är sällsynta. Anteckningen från den 18 juni 1940 är ett stort undantag. Det var den dag då regeringen föll undan för det tyska kravet på transiteringar till Norge sedan krigshandlingarna där upphört, i och med att kung och regering gått i exil för att fortsätta motståndskampen. De allierade lämnade samtidigt Nordnorge. Hansson skrev nu: ”Så bröts vår kära och strikt hållna neutralitetslinje av insikten om det orimliga i nuvarande läge att taga risken av ett krig! Meddelande från London att England sökte kompromiss, ”common sense not bravado (Halifax)”. Den 19 juni skriver han sedan: ”Dagen-efter-stämning. Det pinar mig att vi skola vara nödgade att falla undan för övermakten, men jag kan inte se det möjligt att gå någon annan väg ” och den 20 juni: ”Beredning om de svensk-tyska transiteringsförhandlingarna. Berlin låter oss märka att de anse sig ha oss i tången – välvilja parad med hänsynslöshet!”

I inrikespolitiken ger anteckningarna från 1930-talet (åren 1929–1939) en del nytt som den äldre forskningen (särskilt Brusewitzskolan) inte hade

tillgång till.¹ Jag noterar en del nytt om kohandeln 1933, regeringsbildningarna 1932–1933, 1936 och 1939, försvarsfrågan 1935–1936 och Hanssons till synes utmärkta samarbete vid flera tillfällen med kungen Gustaf V. Här stämde uppenbart personkemin väl. När kungen i trontalet 1936 ville göra ett eget uttalande i försvarsfrågan lyckades Per Albin modifiera detta kraftigt och stryka kungens förhoppning om ett försvarsbeslut vid riksdagen 1936 i enighet. ("Efter konseljen sade kungen till mig: ja, då gör jag väl som jag föreslog där inne. Jag hoppas att Du inte tagit illa upp."). Här kan man notera Per Albins taktiska skicklighet och samarbetsförmåga med både kungen och riksdagspartierna, något som han ofta kunde utnyttja, till exempel vid en rad utrikespolitiska kriser under krigsåren men även i inrikespolitiken. Vid flera tillfällen under krigsåren kunde Per Albin helt sonika säga att man spränger inte samlingsregeringen på en inrikesfråga (exempelvis löne- och prispolitiken, jordbruks- och bostadspolitiken, byggarbetslönerna eller mjölkpriset).²

Per Albin Hanssons anteckningar har en tyngdpunkt under "de mörka åren" 1940–1942 då regeringen var under en stark tysk press och man fruktade ett tyskt ultimatum, som dock aldrig kom. Även här lyckades man föra en förhandlingspolitik med Tyskland och tidvis spela ut de krigförande mot varandra för att klara Sveriges fred och neutralitet, upprustningen och folkets försörjning. Denna svenska småstatsrealistiska politik har av senare forskning kritiserats som alltför undfallande mot Hitlertyskland, men här har jag en delvis annan uppfattning.³

I farans stund enades Sverige och den nationella samlingen bidrog starkt till att rädda Sverige undan kriget. Sverige låg omringat av Tyskland (och tidvis Sovjetunionen) som en neutral ö från sommaren 1940 till sommaren 1944 men överlevde i hög grad av egen kraft med en försiktig utrikespolitik där man sökte att bistå sina nordiska grannar, en stark nationell samling och en

-
1. Se exempelvis Olle Nyman, *Krisuppgörelsen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet 1933* (Uppsala 1944), och Olle Nyman, *Svensk parlamentarism 1932–1936: Från minoritetsparlamentarism till majoritetskoalition* (Uppsala 1947).
 2. Se exempelvis Kent Zetterberg, *Liberalism i kris: Folkpartiet 1939–1945* (Stockholm 1975), Karl Molin, *Försvaret, folkhemmet och demokratin: Socialdemokratisk riksdagspolitik 1939–1945* (Stockholm 1974), och Per Thullberg, *Mjölkestrejken i Dalarna 1942: Solidariteten sätts på prov* (Stockholm 1987).
 3. Se exempelvis Lars M Andersson och Mattias Tydén (red.), *Sverige och Nazistyskland: skuldfrågor och moraldebatt* (Stockholm 2007), Klas Åmark, *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och förintelsen* (Stockholm 2011), och Alf W Johansson, "Var vi så fega egentligen? Något har fått snett i den svenska synen på andra världskriget", *Respons*, nr 2 2014.

övergång till ett beredskapssamhälle som imponerade på omvärlden. Det var en prestation av regering och folk; av statsmakterna, näringslivet och hela det svenska folket. Sverige blev ingalunda något tyskt lydrike utan överlevde av egen kraft och lyckades bevara sin fred och frihet. Här lades dessutom grunden till det svenska totalförsvaret, ett av de mest välorganiserade i världen, numera till stora delar nedlagt efter det kalla krigets slut.

Per Albin Hanssons anteckningar ger inblickar i dessa viktiga processer i regeringen och ute i landet, men som läsare skulle man gärna ha önskat sig mer utförliga anteckningar vid många tillfällen. Men man kan inte få allt. Som det nu är kommer denna föredömliga edition av Per Albin Hanssons anteckningar och dagböcker 1929–1946 att bli till god nytta för forskningen men även för eftervärlden i en bredare mening. Indirekt blir man också mycket imponerad av Per Albin Hansson som politiker; han var onekligen en av Sveriges främsta politiker under 1900-talet och satte sin prägel på epoken 1932–1946 då han nästan oavbrutet var statsminister. Under krigsåren tvingades han dessutom ta ett stort ansvar för Sveriges säkerhetspolitik och lotsade skickligt tillsammans med samlingsregeringen och i god samverkan med utrikesminister Günther och försvarsminister Sköld regalskeppet Sverige genom stormarna och grunden. Här blev Per Albin Hansson till sist en statsman i Hjalmar Brantings efterföljd. Hans hastiga död 1946 befäste hans ställning för eftervärlden som fredens räddare men även som folkhemmets skapare och ledare som statsminister i fjorton långa och svåra år.

I motsats till Per Albin Hansson var Gösta Bagge (1882–1951) professor i nationalekonomi och socialpolitik vid Stockholms högskola 1921–1949, ordförande i högerpartiet 1935–1944 och ecklesiastikminister i samlingsregeringen 13 dec 1939–15 dec 1944. Baggens minnesanteckningar från krigsåren föreligger nu i en föredömligt redigerad och kommenterad utgåva av historikerna Kersti Blidberg och Alf W Johansson, båda experter på denna tidsepok i svensk historia.

Gösta Baggés dagbok är inte okänd och har använts en del i svensk forskning om utrikespolitiken och inrikespolitiken under andra världskriget. Inom projektet Sverige under andra världskriget (SUAV) vid Stockholms universitet, publicerades 1971–1986 en rad avhandlingar och skrifter där Baggés minnesanteckningar finns med som underlag i olika former. Problemet med minnesanteckningarna har varit att de ibland ansågs vara mycket tendensiösa (så kallad kollektiv källkritik) i sina skildringar från samlingsregeringens beslutsprocesser, gällande både inrikes och utrikes frågor. Bagge hade uppenbart

ambitioner att bli en vice statsminister i regeringen och ville starkt påverka utrikespolitiken, men fick inget större inflytande och blev med tiden allt mer frustrerad över detta. Han skrev av sig en del av sitt missnöje och sin kritik av den förda politiken, både utrikes och inrikes, i sin dagbok och han skrev uppenbart tillrättalagt för eftervärlden och historien. Det är både naturligt och mänskligt, men hindrar ändå inte att dagböckerna kan vara användbara beroende av vilket forskningsproblem man ägnar sig åt.

Med den fina editionen som nu föreligger får vi äntligen Gösta Bagge i helfigur. Det samlade intrycket ger en mer nyanserad bild av högerledaren och hans parti i den nationella samlingsregeringen under krigsåren 1939–hösten 1944 då Bagge avgick som partiledare och ur regeringen. Påfallande är intrycket att socialdemokraterna dominerade beslutsfattandet i regeringen i de stora frågorna med starka företrädare som statsminister Per Albin Hansson, finansminister Ernst Wigforss, försvarsminister Per Edvin Sköld och socialminister Gustav Möller. Samtidigt var högern, Bondeförbundet och Folkpartiet splittrade och hade svårt att samverka i olika sakfrågor, annat än undantagsvis. Dock kan det sägas att det rådde reformstopp under krigsåren i inrikespolitiken, vilket gjorde det lättare för alla de fyra regeringspartierna att acceptera status quo.

Här koncentrerar jag mig nu på utrikespolitiken och försvaret i Bagges anteckningar. I säkerhetspolitiken var Bagge en stark Finlandsvän, som drev på för en mer aktiv svensk politik under vinterkriget 30 november 1939–13 mars 1940. Den segrande linjen i regeringen blev dock mer återhållsam, vilket Per Albin Hansson en gång uttryckte med orden ” Jag har att göra med ett fredsegoistiskt folk”(i samband med kungadiktamen i februari 1940).

Utrikesminister Günther, högern och Bagge var ofta på samma linje i Finlandsvänsfrågan 1939–1944, men utgjorde en minoritet i regeringen. Dock var regeringen ofta splittrad i sin Finlandspolitik under fortsättningskriget 1941–1944, vilket gjorde att ”Finlandsvännerna” ibland kunde notera framgångar. Alla ville hjälpa Finland ur det olyckliga kriget särskilt från 1943 men frågan var vad Sverige kunde göra. Sverige agerade diplomatiskt och på de inre linjerna för Finland med omfattande ekonomisk och humanitär hjälp, inklusive krediter, och var mellanhand till Moskva. Storsvensken Bagge var till sist djupt pessimistisk om Finland när landet fick vapenstillestånd den 19 september 1944: ”Vi konstaterade att dessa villkor praktiskt taget innebar att Finland blivit ett ryskt lydland.” I samma veva diskuterade regeringen även en tänkbar flyktingström till Sverige och önskan att stoppa ”olämpliga flyktingar” från Finland, som var belastade av samarbetet med Tyskland (28 september 1944).

Den 30 november och 8 december 1944 gjorde Bagge sina sista noteringar i sina minnesanteckningar inför sin avgång ur regeringen och som högerledare. Nu gällde det förhållandet till de segrande allierade stormakterna, den löpande diplomatin mot det sönderfallande Tyskland samt handeln och framtiden i Europa efter krigets slut. Cirkeln var sluten och det skyddade Sverige, som hade undgått kriget, förväntades kunna hjälpa sina nordiska grannländer och ute i Europa efter Tysklands väntade nederlag.

Sammanfattande är utgivningen av Gösta Bagges minnesanteckningar 1939–1944 en bedrift av utgivarna som vi har all anledning att vara tack-samma för. Problemet är bara att den nutida forskningen i alltför ringa grad använder denna typ av källmaterial från rikets inre beslutscentrum, regeringens interna beslutsprocesser. I stället intresserar man sig mest för diskursanalyser och konstruktioner av ganska efemärt slag, även om de är teoribaserade. Forskningen om det nära förflutna i svensk politisk historia, baserad på det rika interna källmaterialet, nådde en höjdpunkt under efterkrigstidens första 40 år men har nu slocknat betänkligt. Det är dags för en pånyttfödelse, gärna med nya perspektiv och forskningsproblem, men baserad på det rika empiriska underlag som nu finns tillgängligt från debatt och politik. Den nu föreliggande utgåvan är ytterligare ett fint bidrag till det goda källäget. De nu utgivna utgåvorna av Per Albin Hanssons och Gösta Bagges anteckningar och dagböcker är verkligen en guldgruva för forskningen. Nu får vi verkligen hoppas att forskningen om svensk säkerhetspolitik och militärhistoria får nytt liv och att forskningen börjar gräva guld.

Kent Zetterberg

Professor emeritus i historia vid Militärhistoriska avdelningen.

Nytt om konststölden kombinerat med gammal skåpmat

Recension av Guido Knopp, *Tredje rikets hemligheter*, Fischer och Co, Stockholm 2013, 400 s. och Guido Knopp, *Göring: mellan makt och vansinne*, Fischer och Co, Stockholm 2013, 215 s.

Guido Knopp är ett fenomen. Han är tysk journalist och författare, född 1948, som har slagit sig på det lukrativa området tredje riket och nazismen. Knopp lyckas sälja böcker och producera dokumentärer för TV i stor skala. Följande översättningar till svenska säger en hel del om det något ensidiga innehållet i hans böcker: *Hitlers krigare* från 2001, *SS: Ondskans mäktiga redskap* från 2004, *Befrielsen: Krigsslutet i Europa 1945* från 2005, *Krigsfångarna* från 2006, *Hitlers krigsmakt: Die Wehrmacht 1935–1945* från 2009, och nu två nya översättningar *Tredje rikets hemligheter* samt *Göring: Mellan makt och vansinne*, båda från 2013.

I förlagsreklamen på bokens omslag skriver Fischer förlag: ”Guido Knopp (f. 1948) är en av Tysklands mest kända historiker och har i en rad böcker och tv-dokumentärer kastat nytt ljus över många av nazismens mörka hemligheter.” Boken *Tredje rikets hemligheter* bär syn för sägen, men består till stor del av gammal skåpmat, det vill säga till stor del väl kända delar av det nazistiska ledargarnityrets historia kryddat med en del personanekdoter.

Boken om Göring är i motsats till detta mer intressant och bygger delvis på författarens egna studier, men även i hög grad på den äldre forskningen. Därtill har Knopp gjort ett mindre arkivfynd i form av Görings anteckningar om hans privata egendom, där hans orientaliska furstevanor med vräkiga residens, konststölden och brakfester får en delvis ny dokumentation. Det ger intressanta inblickar i maktelitens förehavanden i tredje riket. Inte minst Görings kopiösa konststölden får en ny belysning.

Görings konstintresse var djupt och äkta, närt av en Italienresa som arton-åring 1911 då han hänfördes av da Vinci, Rubens och Rafael. Han fortsatte att med blygsamma medel samla konst. När nazisterna kom till makten 1933 fick han fritt utlopp för sitt konstbegär. Nu använde han utan betänkligheter statliga medel och ”privata donationer” för att komma över den eftertraktade konsten. Hans samlarbegär var ousinligt och han drog sig inte för att övertala statliga museer att ”låna ut” fina konstverk till sina egna bostäder och tjänsterum. Den tyska segern i Frankrike sommaren 1940 öppnade portarna på vid gavel för Göring. Han gjorde ett tjugotal besök på museerna i Paris och tog med sig runt 700 konstverk, som han sade sig vilja betala för, vilket han naturligtvis

aldrig gjorde. I ett dekret i november 1940 förklarade han ”rangordningen” vad gällde beslagtagna konstverk (främst från franska judar) – först skulle Hitler få göra sitt val, sedan var det Görings tur... Göring lät sig sedan under kriget fraktas runt i Europa i sitt specialtåg för att snabbt komma över konstbyten och värdera dem. De utvalda konstverken sändes sedan *immerfort* till Carinhall och eller till något av de beslagtagna slott som han plögade att vistas i. Detta väckte en hel del kritik. SS-ledaren Himmler hade ett ont öga till Göring, som han kallade svartabörskungen och även Hitler hade synpunkter i ärendet. Vid krigsslutet 1945 hade Göring samlat på sig 1 375 konstverk, 250 skulpturer, 75 glasfönster, antikviteter med mera. Hans plan var att vid sin sextioårsdag 1953 visa upp samlingen för det tyska folket i ”Hermann Göringgalleri” på Carinhalle. På konstområdet skulle han minsann bli den förste mannen i tredje riket och med sitt galleri överglänsa Hitlers planerade konstmuseum i Linz! Sen gick allt åt pipan och Tyskland förlorade kriget; så kan det gå.

I boken om Göring anger Knopp inte sina källor, men i slutet av boken finns en referenslista med litteratur. Här säger Knopp att boken har framställts i samarbete med tre andra personer och med redaktören Mario Sapron – boken är alltså något av ett lagarbete anno 2007 från förlagsgruppen Random House GmbH i München och Bertelsmann Verlag. Boken har således en brokig bakgrund men är icke förty av klart intresse för eftervärlden. Den svenska översättningen av Per Holmer ger dessutom ett mycket gott intryck.

Knopp har använt delar av den stora litteraturen om Göring. Det äldsta verket är en panegyrisk skrift från München 1938 och därefter följer Birger Dahlerus klassiska bok *Sista försöket: London–Berlin sommaren 1939*, från 1945, som tar upp Dahlerus försök att mäkla fred med Göring som intresserad deltagare. Göring insåg klart att Hitler var på väg att störta Tyskland och Europa ut i ett storkrig men vågade inte gå emot sin ledare. Knopps nyttjade verk spänner mellan åren 1945 och 2004. Här kan man notera den ökände David Irvings bok från 1987 om Göring och även Görings änka Emmys naiva memoarer från 1980 men även kända biografier som Roger Manvell från 1962, Richard Overys bok i tysk översättning från 1986 och tyska biografier som Stefan Martens från 1985 och Alfred Kube från 1987.¹

1. David Irving, *Göring* (Stockholm 1987); Emmy Göring, *An der Seite meines Mannes: Begebenheiten und Bekenntnisse* (Coburg 1980); Roger Manvell, *Hermann Göring* (London 1962); Richard Overy, *Hermann Göring: Machtgier und Eitelkeit* (München 1986); Stefan Martens, *Hermann Göring: "Erster Paladin des Führers" und "Zweiter Mann im Reich"* (Paderborn 1985); Alfred Kube, *Pour le mérite under Hakenkreutz: Hermann Göring im Dritten Reich* (München 1987).

Knopp har tidigare skrivit en bok om Göring, *Hitlers Helfer* utgiven 1996 i München, som han uppenbart bygger en del på. Knopp intresserar sig mycket för personhistorien och hans biografiska vinklingar ger god utdelning i fallet med excentrikern och maktmänniskan Göring. Här får läsaren en rad spännande kapitel om Görings klättrande till makten i naziriket.

Göring var en kuppmakare (putschförsöket 1923), en klättrare och medbrottsling i naziledningen, antisemit, utpressare, länge andremannen efter Hitler, riksmarskalk, och en usel ledare av rustningsproduktionen (som han grundligt misslyckades med). Han gjorde egentligen avgörande insatser för att underlätta de allierades seger i världskriget och bidra till det tredje rikets nederlag och undergång. Genom sina misslyckade insatser som ledare av rustningsproduktionen från 1936 till årsskiftet 1941/1942 hindrade han en effektiv och samordnad militär rustning, vilket Tysklands fiender kunde profitera av. Tanken svindlar, men med Albert Speer som en tidig ledare av rustningarna i stället för Göring hade det blivit mycket svårare för de allierade att besegra Tyskland, ja hade Tyskland segrat på östfronten kunde världshistorien ha tagit andra vägar. I grunden var det dessutom *The Great War*, det första världskriget 1914–1918, som öppnade vägen för de totalitära regimerna med fascism/nazism och bolsjevismen/kommunismen, som blev mänsklighetens gissel till det kalla krigets slut. Det kan vara värt att påminna om 100 år efter krigsutbrottet 1914.

Som militär ledare och operativ-strategisk tänkare var Göring ett fynd för de allierades sak. Den tvärsäkre och pompöse Göring inbillade Hitler att Luftwaffe skulle segra både under slaget om Storbritannien och på Östfronten, vilket ledde till en rad militära katastrofer, bland annat Stalingrad 1943. Göring förstod inte heller den moderna luftkrigföringen och kom genom att avbryta bombningarna mot flygfälten och radaranläggningarna i England under Blitzen 1940 ge britterna chansen att återhämta sig och sedan vinna slaget om Storbritannien. Liksom Hitler lade han dessutom sig i krigföringen taktiskt-operativt genom rader av order och kontraorder, som mest gynnade Tysklands motståndare. Till saken hör att den sovjetiske diktatorn Stalin, även han var en mästare på detta område. Både Hitler och Stalin var usla militärstrateger och i mycket rena amatörer på modern krigföring. Som diktatorer och ledare för totalitära regimer kom de att orsaka en rad militära katastrofer genom sina ingripanden i krigföringen. Här kan man dock säga att misstagen av Hitler och Stalin tog ut varandra på östfronten 1941–1945, något som ofta noterades av västmakternas bedömare. I denna amatörernas vaktparad spelade även Hermann Göring en framträdande roll.

Dock var Göring sannolikt den mest intelligente av naziledarna och hade sina stunder av insikt. Inför Hitlers anfall mot Sovjetunionen (Operation Barbarossa) begick han högförräderi genom att till Birger Dahlerus avslöja det kommande anfallet (den 9 juni och 15 juni 1941). Dahlerus underrättade snabbt västmakterna genom deras legationer i Stockholm och västmakterna varnade Stalin, men denne trodde inte på uppgifterna, vilket bidrog till militära katastrofer för det sovjetiska försvaret under 1941. Till saken hör att Rudolf Hess, nummer två i nazipartiet efter Hitler, i maj 1941 hade flugit till Skottland för att söka få en fred med britterna, vilket gjorde Hitler rasande. De stora tyska framgångarna under sommaren–hösten 1941 på östfronten gjorde nu att Göring snabbt rättade in sig i ledet igen och blev extra lojal mot Führern.

Göring ledde nu som riksmarskalk utplundringen av de ockuperade länderna och signerade även ordern om förintelsen 1942, vilket han dömdes till döden för vid krigsförbytarprocessen i Nürnberg 1946. Görings ansvar för förintelsen var skrivbordsaktörens, anser Knopp och lyfter fram hans uttalande från 1942 att – ”Judarna hör inte längre hemma i de av Tyskland behärskade områdena.” I Nürnberg förnekade Göring att han hade känt till massmördandet av judar och andra i koncentrationslägren. Dock vet vi att han kände till avrättningarna bakom frontlinjerna på östfronten. Judemorden var något som Göring förträngde anser Knopp (Knopp, s. 136).

Vad gäller Luftwaffes produktion av krigsflygplan bar Göring dessutom ett tungt ansvar. Hans diletterantiska ledning av rustningsproduktionen tillsammans med ”flygaräset” Ernst Udet (av Göring utsedd till generallufttygmästare!) gjorde att den tyska omställningen till massproduktion och modernare flygplanstyper hejdades och att man fortsatte med föråldrade modeller. Följden blev att Luftwaffe från 1942 inte var tekniskt jämbördigt sina motståndare och detta år producerades 26 000 tyska flygplan mot de allierades 100 000. Detta bidrog verksamt till Tysklands nederlag i kriget. Till kontexten hör att Udet sedan söp ned sig och begick självmord medan Göring periodvis var helt borta från makten genom sitt narkotikamissbruk. Detta inleddes redan 1923 efter svåra skottskador vid det misslyckade kuppforsöket i München, då Hitler sprang och gömde sig medan de militära ledarna Göring och Ludendorff gick rakt mot kulorna.

Göring var onekligen en sammansatt och motsägelsefull person, som genom sin förmåga att visa fryntlighet och jovialitet i medierna faktiskt blev den mest populära av naziledarna hos det tyska folket. Denna popularitet räddade

Göring och han fick formellt kvarstå på sina poster, men blev allt slöare och mer frånvarande i takt med de tyska nederlagen i kriget. Hans vedersakare Goebbels ville avsätta honom i juni 1944 då den tyska förmågan i luftkriget nästan var noll men Goebbels insåg att det inte gick av opinionsskäl: "Hitler kan inte göra något åt Göring eftersom det allvarligt skulle urholka både rikets och partiets auktoritet" skrevs i Goebbels dagbok i juni 1944.

I september 1944 var Luftwaffe på upphällningen då man endast fick fram 7 000 ton syntetbensin men behövde ca 150 000 ton flygbränsle per månad för luftkrigsföringen. Mellan november 1944 och april 1945 utdelade Göring sedan en rad så kallade riksmarskalksordrar som tvingade Luftwaffe att "kämpa till sista man". Det ledde till en rad meningslösa offer från resterna av flygeskaderna, bland annat i januari 1945 då 297 tyska plan förstördes under en enda insats, varav 184 flygplan sköts ned av det egna luftväret!

Göring försvann under denna tid mer och mer in i en skenvärld och togs till sist den 7 maj 1945 till fånga av amerikanska trupper nära Salzburg. I fångenskapen blev Göring avgiftad och kvicknade till, inte minst under krigsförbrytarprocessen i Nürnberg 1946. Här blev han mycket värtalig och såg fräschare ut än på år och dag. Det hjälpte dock föga och han dömdes till döden på alla åtalspunkterna. Till sist gick han rättvisan i förväg genom att begå självmord genom en insmugglad giftampull i sin cell. Hans aska ströddes av amerikanska soldater i ett biflöde till floden Isar då det inte skulle finnas någon gravsten över Hermann Göring.

Guido Knopps bok om Göring är en nyttig påminnelse om Görings liv och gärning. Göring var förvisso en hänsynslös naziledare, krigsförbrytare och livsnjutare på samma gång. Som krigsledare var han enligt min mening främst en stor tillgång för de allierades sak och bidrog till Tysklands militära nederlag vid fronterna.

Kent Zetterberg

Professor emeritus i historia vid Militärhistoriska avdelningen.

Tredje rikets vapenutveckling

Recension av David Porter, *Hitlers hemliga vapen 1933–1945*, Fischer och Co, Stockholm 2013, 192 s.

Boken beskriver översiktligt en rad vapentyper och vapensystem som tredje riket utvecklade under nazismens år vid makten 1933–1945. Särskilt farliga hot mot storstäderna i väst var V1- och V2-raketerna i slutet av kriget. V1 var i allt väsentligt en kryssningsrobot av enkel typ, som relativt lätt kunde stoppas medan V2 var en mer sofistikerad ballistisk medeldistansrobot. V2 var omöjlig att stoppa för det brittiska luftförsvaret när den sattes in mot London och andra platser under det sista krigsåret. V2 flög med överljudsfart, slog till överraskande och utan förvarning. Totalt avsköts drygt 3 000 V2-robotar mot mål i England, Belgien och Frankrike. Den var ett terrorvapen som kunde användas mot både civila och militära mål, men träffsäkerheten var dålig. Inför risken att Sverige skulle gå in i kriget mot Tyskland 1944–1945 resonerade OKW och militärledningen om att hota Stockholm med V1- eller V2-raketer som vedergällning.¹ Sverige försåg för övrigt britterna med resterna av en V2-raket som av misstag slog ned i Småland sommaren 1944. Det blev en god hjälp för att finna motmedel mot V2 i detta läge.

Tyskarna utvecklade en avancerad teknik på en rad militära områden under kriget – stridsvagnar, självgående artilleri, ubåtsteknik och luftvärn. Jakten på superstridsvagnen pågick under de sista krigsåren då de sovjetiska pansararméerna alltmer fick övertaget på östfronten, inte minst genom de berömda T-34:orna som blev en obehaglig överraskning för tyskarna efter inledningen av Operation Barbarossa 1941. Tyskarna fick nu fram den tunga stridsvagnen Tiger av typ I och II men den kom aldrig att produceras i några större mängder. Under hela kriget fanns det en tendens att tyska konstruktörer arbetade med en stor mängd stridsfordon i alla former och storlekar. Det ledde till en stor förvirring och en rad lovande projekt kom aldrig fram till serietillverkning och därför aldrig fick någon betydelse i striderna vid fronterna. Mycket avancerad var den så kallade E-serien av superstridsvagnar men även här stoppades utvecklingsarbetet och tillverkningen blev mest prototyper. Tyska järnvägskanoner och superartilleri tas även upp i boken; men även de fick marginell betydelse. Dock kunde tyskarna skjuta över engelska kanalen med jättepjäser

1. Kent Zetterberg, "Storkriget går mot sitt slut: Sveriges läge förbättras", i Bo Huld och Klaus-Richard Böhme (red.), *Värstormar: 1944 – krigsslutet skönjes* (Stockholm 1995), s. 26–60.

och senare gjorde *80 cm Kanone Gustav – Gerät*, en jätte som fraktades på 28 järnvägsvagnar, en insats vid belägringen av Sevastopol, som kapitulerade i juli 1942. Då var Gustavs eldrör utslitna och behövde ersättas. Troligen skrotades Gustav i slutet av 1944.

David Porters bok *Hitlers hemliga vapen 1933–1945* ger sammantaget läsaren en god överblick och inblickar i rader av topphemliga vapenprojekt i tredje riket. Även kemiska vapen och kärnvapen tas upp, men här kom tyskarna aldrig särskilt långt. Några andra exempel som tas upp är utvecklingen av jetjaktplan och jetbombare och även en rad infanterivapen. Porter är författare som arbetade i det brittiska försvarsministeriet under 30 år. Det är en gedigen och fint redigerad bok som kan rekommenderas för läsning.

Kent Zetterberg

Professor emeritus i historia vid Militärhistoriska avdelningen.

Till den militära professionalismens försvar

Anthony King, *The Combat Soldier: Infantry Tactics and Cohesion in the Twentieth and Twenty-First Centuries*, Oxford University Press, Oxford 2013, 560 s.

Anthony King är professor i sociologi i Exeter, och har under senare år riktat sitt forskningsintresse mot militära organisationer. Vilka konsekvenser har den militära transformationen i Västerlandet under det senaste kvartssekklet fått? På vilket sätt skiljer sig militära organisationer i dagens värld från de som existerade under det kalla kriget? År 2011 publicerade han *The Transformation of Europe's Armed Forces* som studerar hur de tidigare övervägande värnpliktiga massarméerna i Europa höll på att ersättas av mindre men bättre övade och utrustade professionella styrkor som kunde sättas in med kort varsel i andra världsdelar, och dessutom var konstruerade för att operera tillsammans över nationsgränserna. Enligt King är ett transnationellt, militärt expertnätverk på väg att uppstå i Europa, och samarbetet mellan olika länders specialförband går i täten för denna process. En viktig anledning till detta är att specialförbanden är de enda delarna av de moderna krigsmakterna som tillräckligt ofta övas och är ute på insats, som har ett intensivt internationellt utbyte och därigenom störst möjligheter att utveckla en professionell identitet. I den nya tiden, när kriget inte längre rör nationens existens, kan den militära identiteten grundas på kollegial gemenskap mer än på ärorika fosterländska minnen. I den bok som här ska recenseras tränger författaren djupare ner i den militära världen och fokuserar på plutonen som taktisk enhet och mänskligt kollektiv. En del av de resonemang som endast finns antydda i *Transformation of Europe's Armed Forces* går han här till botten med.

En utgångspunkt för studien är den amerikanske militärsociologen Samuel Lyman Atwood Marshall, som följde de amerikanska trupperna under andra världskriget i Stilla Havet och Europa, och senare även under kriget i Korea och Vietnam. Marshalls kontroversiella tes är att moderna män har blivit så kuvade av den västerländska civilisationens våldstabu och av sin egen rädsla, att det är svårt att göra effektiva soldater av dem. Den rumsliga utspridningen på det moderna slagfältet innebär också att de solidaritetsmekanismer som i äldre tider fick hopliterna i den tätt sammanträngda grekiska falangen att strida intill döden, inte längre är i funktion. Den moderne soldaten strider ensam, inspireras inte längre till hjältemod av kamraterna omkring sig utan måste på egen hand hantera sin vånda. Den enda naturliga reaktionen vid beskjutning är att söka skydd, och det militära systemets otacksamma uppgift

är att försöka få människor att göra våld på denna medfödda instinkt. Ett av Marshalls mer omstridda påståenden är att normalt endast mellan 15 och 25 procent av alla soldater brukar avfira sina vapen mot fienden i strid. Det är oklart hur Marshall kommit fram till dessa siffror och hur omfattande den empiri som underbygger hans resultat egentligen är. Den strid som lyfts fram som det tydligaste belägget för Marshalls tolkning är striden på atollen Butaritari mot japanerna i november 1943, men många andra fall som anförts som bevisning i sammanhanget har visat sig mer svårtolkade eller inte stämma. Förutom de kritiker som anklagat Marshall för rent bedrägeri och ifrågasatt hans personligaandel, har vissa opponenter riktat in sig på att han inte tar hänsyn till att soldater på det moderna slagfältet måste ägna en betydande del av tiden åt att söka skydd från fiendens eldgivning, liksom åt att över huvudtaget få en skymt av fienden. Innan de hunnit fastställa varifrån eldgivningen kommer och hittat en lämplig eldställning är skjutandet ofta över. I en modern skyttepluton betjänar många soldater dessutom olika slags understödsvapen. De kan delta aktivt i striden och ändå efteråt sanningsenligt svara nej på frågan om de avfyrat *sitt* vapen mot fienden. Att få soldater deltar aktivt i strid har alltså inte med motivationsproblem att göra utan är en konsekvens av det moderna slagfältets beskaffenhet.

Den här kritiken av Marshall dyker emellertid upp först mot slutet av 1980-talet, och det kan på goda grunder hävdas att Marshall tillsammans med sociologer som finlandssvensken Knut Pipping och amerikanerna Edvard Shils och Morris Janowitz företrätt den dominerande föreställningen om militär effektivitet i Västerlandet efter andra världskriget. Ett nyckelbegrepp, som lyfts fram på grundval av amerikanska, finländska och tyska fronterfarenheter, är gruppssammanhållning (*group cohesion*). Lojaliteten mot den lilla gruppen och rädslan att framstå som svag eller förlora ansiktet inför de närmaste (manliga) kamraterna, har ansetts betyda mer för stridsviljan än fosterlandskärlek, politisk ideologi, omsorg om de anhöriga där hemma eller fruktan för bestraffning.

Synen på militär effektivitet som ett resultat av grupprocesser på gräsrotsnivå kom att få stor betydelse för soldatutbildningen i många länder under efterkrigstiden. Från 1948 blev det exempelvis standard i det svenska försvaret att värnpliktiga som skulle krigsplaceras tillsammans också skulle grundutbildas och rep-övas tillsammans. Den heliga primärgrupp som skulle avgöra allt på stridens dag, måste börja byggas hemma på luckan redan i fredstid. I den internationella diskussionen gjorde tyska Wehrmachts prestationer under an-

dra världskriget särskilt starkt intryck. För varje tysk soldat som stupat i strid mot amerikaner och briter hade tyskarna dödat i genomsnitt 1,5 motståndare, trots underlägsenhet i numerär och eldkraft. I en berömd studie 1985 hävdade den israeliske militärhistorikern Martin van Creveld att detta varit resultatet av ett konsekvent ”organiskt” tänkande hos tyskarna när det gällde organisation, personal, utbildning, ledarskap, befordran och belöningar. I den mer tayloristiskt orienterade amerikanska armén däremot tillskrevs de små gemenskaperna inget värde, alla individer betraktades som utbytbara och de genomsnittliga prestationerna på slagfältet blev därför sämre.

Avvikande röster har funnits. Sociologen Charles Moskos har velat avromantisera primärgruppen och velat se enskilda soldaters ömsesidiga lojalitet i strid som ett rationellt beteende, ägnat att där och då öka överlevnadschanserna för var och en, men inte nödvändigtvis förknippat med några större emotionella investeringar. En historiker som Omer Bartov menar att politisk ideologi var ett viktigare element i de tyska soldaternas motivation under andra världskriget – bland annat då de höga förlusterna och den snabba personalomsättningen knappast tillät skapandet av några varaktigare primärgrupper inom Wehrmacht.

King, som medger att Marshalls siffror kan vara osäkra, anser ändå att bilden av majoriteten infanterister på 1900-talets slagfält som passiva i huvudsak stämmer. Han gör en ambitiös genomgång av det gångna århundradets västerländska stridserfarenheter med fokus på amerikanska, australiensiska, brittiska, franska, italienska, kanadensiska och tyska insatser från första världskriget till Afghanistan. Hans slutsats är att de värnpliktiga massarméerna levde på hoppet att enskilda underbefäl och soldater bland de 15–25 ”modiga procenten” (de som avfyra sina vapen enligt Marshall) alltid skulle stiga fram i kritiska lägen, ta initiativ och dra sina kamrater med sig. Det var denna inspirerade minoritet som förväntades kompensera bristen på ordentlig soldatutbildning och erfarna befäl. Enligt King ledde detta också till att man i rekrytskolan odlade en tuff manlig jargong, avsedd att bygga upp ett självförtroende som endast skulle ha kunnat utvecklas naturligt genom tillräcklig övning, vilket man dock aldrig hade tid till. I detta uppfostringsprogram måste med nödvändighet också ingå mobbing av soldater som uppfattades som veka och ”omanliga”, eftersom tolerans av deras tillkortakommanden hotade undergräva gruppnormerna. Det blev av samma skäl svårt att släppa in kvinnor i det militära systemet. I massarméernas tidsålder fick soldatanda ersätta soldatkompetens, lyder något tillspetsad Kings tes. Det var emellertid inte riskfritt

att satsa helhjärtat på primärgruppen. Om inte det militära systemet lyckades exploatera gruppssammanhållningen på ett konstruktivt sätt kunde det gå illa. Under Vietnamkriget, ett krig vars syften var oklara och som öppet ifrågasattes på hemmafronten, fann sig amerikanska officerare många gånger stå maktlösa inför sammansvetsade kamratgäng som vägrade lyda order, begick fasansfulla övergrepp mot civilbefolkningen och även mördade sina egna befäl.

King menar dock att hotbildens förändring efter det kalla krigets slut och massarméernas försvinnande lagt grunden för en militär revolution. I de anglosaxiska länderna hade värnplikten avvecklats redan under det kalla kriget, och nu följde i rask takt övriga västerländska länder efter. Uppkomsten av små, professionella och interoperabla militära förband med hög insatsberedskap – den process författaren skildrat i sin föregående bok *The Transformation of Europe's Armed Forces* – öppnade också för ett nytt och mindre kollektivistiskt krigarideal. På samma sätt som inom andra branscher i vår tid har expertidentiteten blivit den främsta källan till stolthet och motivation inom den militära sektorn, inte solidariteten inom en slumpartat sammansatt grupp av individer, vilket var fallet i 1900-talets värnpliktsarméer. Det är numera soldatens yrkesmässiga färdigheter som ligger till grund för respekten från kamrater och kolleger. Den nya tidens krigare är därigenom betydligt mer flexibla, och kan inför specifika insatser sättas samman i helt nya grupper och kombinationer – exempelvis med soldater från andra länder – utan att större friktioner behöver uppstå. Vad som är avgörande är att soldaterna litat på varandras kompetens, att de drillats tillräckligt ingående i att använda sina vapen och att de helst hunnit föröva inför varje enskilt uppdrag. Romantiska teorier om den organiska gemenskapen inom primärgruppen tillmäter King däremot mindre betydelse. Han menar också att det nya krigarskrået, med sitt tydliga fokus på individuell kompetens, har betydligt mindre problem än de gamla massarméerna med att även assimilera kvinnor eller företrädare för etniska och sexuella minoriteter inom sina led. Det är din tekniska skicklighet som våldsutövare som räknas, inte vem du är i övrigt.

King argumenterar elegant för sina teser, men pressar ibland sin bevisning väl hårt. Hur representativa är egentligen de exempel han anför på det nya, meritokratiska elitkrigarnas förträfflighet och de gamla värnpliktsoldaternas medelmåttighet? Kan värnpliktiga infanteristers tillkortakommanden på stränderna i Anzio och Normandie för sjuttio år sedan utan vidare ställas mot professionella kommandosoldaters prestationer i Helmand idag? Skulle de värnpliktiga soldaterna under andra världskriget ha uppträtt mer oförväget

om de också haft tillgång till mörkersikten, satellitnavigering, skyddsvästar och ambulanshelikoptrar, eller om deras motståndare varit afghanska bergsbor med automatvapen istället för Wehrmachtssoldater med pansar och artilleri? Är de erfarenheter från specialförbandens verksamhet som dominerar Kings empiriska material möjliga att överföra ens till de många mindre glamorösa enheter som alltjämt dominerar de moderna krigsmakterna, vilka inte heller i framtiden kommer att kunna konkurrera om de mest attraktiva individerna på arbetsmarknaden men som ändå behöver någon slags sammanhållning och motivation i vardagen för att kunna fungera?

När det gäller kritiken av de gamla värnpliktsarméerna är det vidare uppenbart att det i första hand är anglosaxiska erfarenheter som King talar om. Värnpliktsystemets fördelar i en uppdragstaktisk militär kultur som den tyska diskuteras inte särskilt ingående. Ingen som gjort värnplikt i den svenska armén upplever exempelvis bruket av terrängmodeller som pedagogiskt nydande. King ägnar emellertid mer än ett halvt kapitel åt detta och anser kravet att varje soldat bör förstå förbandets uppgift som något närmast revolutionerande. Frånvaron av svenska krigserfarenheter under de senaste tvåhundra åren gör det kanske inte motiverat att diskutera erfarenheter från det svenska försvaret, vilket under det kalla kriget hade en befälskader som till 95 procent av bestod av värnpliktiga och reservofficerare. Emellertid diskuteras inte heller krigserfarenheter från Finland i boken, och israeliska erfarenheter ytterst kortfattat.

När detta är sagt ska det ändå sägas att Kings verk innehåller många värdefulla diskussioner kring den moderna infanteristen på slagfältet. Den vetenskapliga litteratur som analyserar plutonens strid är annars inte särskilt omfattande. Ur ett svenskt perspektiv erbjuder King dessutom uppfriskande läsning genom sin oromantiska syn på begreppet militär kompetens. En del svenska cykelskyttenostalgiker skulle behöva läsa den här boken för att bli botade.

Gunnar Åselius

Professor i historia, särskilt militärhistoria vid Militärhistoriska avdelningen.

Kalla kriget i ny belysning

Recension av Robert J McMahon (red.) *The Cold War in the Third World*, Oxford University Press, New York 2013, 256 s., och Jesse Ferris, *Nasser's Gamble: How Intervention in Yemen Caused the Six-Day War and the Decline of Egyptian Power*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2013, 352 s.

Begreppet ”tredje världen” är numera överspelat. Det var endast meningsfullt i en kallakrigskontext, när alla de länder på jorden som inte tillhörde ”första världen” (väst) eller ”andra världen” (öst) kunde sammanfösas till en enhet. Tjugofem-årsminnet av Berlinmurens fall hösten 2014 har tenderat att skymma det faktum att kalla kriget huvudsakligen utspelades i denna så kallade tredje värld. Det var endast där som Sovjetunionen och USA kunde expandera sina inflytandesfärer efter 1949, när gränserna mellan stormaktsblocken i Europa hade stabiliserats genom utropandet av de två tyska staterna och det grekiska inbördeskrigets avslutning, samtidigt som kommunisternas seger i Kina kastat om läget i Asien.

Som ett par nyutkomna arbeten påminner om, blev kalla kriget i tredje världen oerhört mycket blodigare än det någonsin blev i Europa, eftersom konflikten mellan öst och väst här sammanföll med avkoloniseringskrig, exempelvis de inbördeskrig mellan olika etniska grupper som i många länder följde efter självständigheten. Det innebär också att kallakrigsperspektivet, där kriget i tredje världen tolkas som en serie sammanstötningar mellan ”första” och ”andra världen”, inte är det enda eller ens det mest fruktbara sättet att se på händelseutvecklingen i Afrika, Asien och Latinamerika under 1900-talets andra hälft. Denna insikt var ett bärande tema i Odd Arne Westads studie *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Time* från 2005 – en unik studie eftersom författarens språkkunskaper möjliggjort forskning i såväl ryska som kinesiska arkiv. Antologin *The Cold War in the Third World*, redigerad av professor Robert J McMahon vid Ohio State University och med en epilög av Westad, är ett försök att summera forskningen under det decennium som följt efter utgivningen av Westads bok.

Jason C Parker påpekar i sitt bidrag om kalla kriget och avkoloniseringen att tidigare forskning varit allt för bunden vid synen på avkoloniseringen som en bilateral process mellan kolonin och kolonialmakten. Parker framhåller istället avkoloniseringen som en transnationell process. Både USA – en tidigare upprorisk koloni – och det kommunistiska Sovjetunionen ville efter 1945 se en avveckling av de europeiska kolonialväldena. Den svarta medborgar-

rättsrörelsen i USA spelade en viktig roll för att driva detta krav, vilket Carol Andersson påminner om i sin uppsats.

Supermakterna understödde frigörelseprocessen för att öka sitt eget globala inflytande, men blev också utnyttjade och duperade av olika självständighetsrörelser och klientregimer i tredje världen. Som framgår av David C Engermans studie av kalla kriget och Sydasien var Nehrus Indien ett av de länder som skickligt spelade ut Sovjetunionen och USA mot varandra och därigenom kunde få bistånd från båda. USA:s favorit i regionen var dock Indiens rival Pakistan, menar Andrew J Rotter i sitt bidrag om kalla kriget i tredje världen ur ett kulturellt perspektiv. Amerikanerna tilltalades av de norra, muslimska och monoteistiska delarna av subkontinenten, där manliga, militära dygder föreföll stå särskilt högt i kurs och varifrån en stor del av den brittiska kolonialarmén hade rekryterats. Det hinduiskt dominerade, polyteistiska Indien längre söderut uppfattades däremot som vekt, relativistiskt och opålitligt i kampen mot kommunismen. Mark Atwood Lawrence, som studerar den alliansfria rörelsen och kalla kriget, menar att denna hade spelat ut sin roll redan 1970. De främsta ledarna (Sukarno, Nehru, Nkrumah och Nasser) fanns inte längre kvar, och Vietnamkriget hade utlöst en radikaliserings av den alliansfria rörelsen i anti-västlig, pro-sovjetisk riktning, vilket undergrävde bilden av den som en tredje, oberoende kraft. Oljekrisen 1973 och de krav på en ny ekonomisk världsordning som framfördes i dess kölvatten förstärkte bilden av det rika väst som de fattiga ländernas huvudmotståndare, och en sådan konfrontation kunde Tredje världens länder aldrig vinna.

I Bradley R Simpsons bidrag om Sydostasien påminns man om påståendet att Vietnamkrigets slutliga vinnare var skotillverkaren Nike. Simpson framhåller att regionen först började integreras med omvärlden genom de ekonomiska reformerna i Kina och Vietnam under 1980-talet, som fick japansk och sydkoreansk industri att börja flytta sin tillverkning dit. Dessförinnan betraktades detta numera dynamiska hörn av världen som en fattig avkrok. Som framgår av Chen Jians bidrag ansåg Mao Zedong att även Kina var en del av tredje världen. Även om man 1949 deklarerade sin tillhörighet till det av Sovjetunionen anförda socialistiska lägret, ville man gärna sprida sina erfarenheter av gerillakrig till de koloniserade folken och uppträdde även på den alliansfria rörelsens grundarkonferens i Bandung 1955. På detta sätt utmanade Mao de sovjetiska anspråken på att vara den ledande makten i det socialistiska lägret. Först senare, på 1970-talet, när den ideologiska klyftan mellan Kina och Sovjetunionen hade accentuerats och blod flutit längs den sovjet-kinesiska grän-

sen, började kineserna skära ned sitt stöd till olika gerillarörelser och utveckla sina relationer med USA. Kinas fortsatta stöd till Jonas Savimbi i Angola under 1970- och 1980-talen syftade endast till att försvaga Sovjetunionen och dess kubanska allierade. Kinas framgångsrika exempel med marknadsreformer undergrävde samtidigt den sovjetiska modellens attraktionskraft bland tredje världens länder.

I Afrika, framhåller Jeffrey James Byrne, är det tydligt att många stater kunde profitera på kalla kriget genom att så dyrt som möjligt sälja sin röst i FN:s generalförsamling till villiga köpare. Sådana fanns bland stater vilkas legitimitet på olika grunder ifrågasattes: Kina och Taiwan, Västtyskland och DDR, Israel och arabstaterna. Betalningen i form av krediter eller vapenleveranser hjälpte till att stabilisera bräckliga statsbildningar. Under 1970- och 1980-talen, när de rivaliserande supermakterna finansierade regionala krig på Afrikas horn, i Angola och Mozambique med miljoner offer och omfattande ödeläggelse till följd, blev konsekvenserna av kalla kriget dock övervägande destruktiva. Därtill kom svältkatastrofer och blodig terror, inte okända företeelser på den afrikanska kontinenten vilka dock förstärktes av den ideologiska renlärighet som inympades hos de afrikanska klientregimerna av deras supermaktssponsorer.

Greg Grandin diskuterar sambandet mellan den amerikanska *containment*-politikens hårdhänta inställning mot vänsterregimer i Latinamerika under efterkrigstiden – med interventioner i Guatemala, Kuba, Dominikanska republiken, Chile och Nicaragua – och amerikansk inrikespolitik, som från 1948 började svänga från New Deal-årens progressiva stämningar mot en mer hårdför kallakrigs-liberalism. De krav på politiska och sociala reformer i Latinamerika som USA under Roosevelt-åren ansett det naturligt att stödja, uppfattades nu automatiskt som ett hot. Men tredje världen var inte bara en mer eller mindre autonom arena för supermaktskonfrontationen. Att kalla kriget gav händelser i Afrika och Asien utrymme i nyhetsströmmen och förde hundratusentals amerikanska soldater, rådgivare och biståndsarbetare till fjärran länder, hade sannolikt betydelse för spridningen av allt från yoga och vegetarism i Västerlandet till en mer tolerant attityd mot homosexualitet, hävdar Rotter i sitt bidrag om kulturen. En annan kulturell aspekt av kalla kriget var synen på underutveckling. Nick Cullather beskriver hur landsbygden och bönderna i tredje världen tidigt definierades som ett problem av amerikanska samhällsvetare, som likställde utveckling med urbanisering. Genom omfattande biståndssatsningar ville USA begränsa kommunismens frammarsch på

landsbygden i Afrika och Asien. Kring 1970 såg projektet att lyfta de fattiga länderna ut att vara på väg att lyckas. Utvecklingen mot ett allt produktivare jordbruk hade samtidigt gjort miljoner bondehushåll överflödiga och skapat oöverskådliga megastäder med gigantiska slumområden, vilka svårigen kunde identifieras med modernitet och lovande framtidsutsikter. Vid det laget, när USA redan var på reträtt från Vietnam, hade man också tappat intresset för tredje världen som en arena i kalla kriget.

Hur utvecklingen i tredje världen följde en egen logik visas i Salim Yaqubs uppsats om Mellanöstern. Efter andra världskriget betraktade Storbritannien och USA Mellanöstern både som oljereservoar och som inflygningsväg för atombombsanfall mot Sovjetunionens inre, medan ryssarna såg regionen som ett potentiellt brohuvud för västmakterna vid sin södra flank och ville mota bort dem. Det hotfulla tryck Sovjet utövade mot Iran och Turkiet blev en viktig bakgrund till Trumandoktrinens utfärdande 1947. De konservativa regimer som USA och Storbritannien stödde (Saudi arabien, Iran och Jordanien) och de ”radikala” nationalistiska regimer som fick Sovjetunionens stöd (Egypten, Syrien och Irak) skulle förmodligen ha bekämpat varandra ändå, även utan stormakternas inblandning. Situationen kom dock att kompliceras genom staten Israels tillkomst. Israel hade från början både amerikanskt och sovjetiskt stöd, medan den före detta mandatmakten Storbritannien stödde araberna. Fiendskapen med Israel kunde samtidigt få arabregimer med olika ideologisk orientering att tillfälligt försonas. Typiskt nog var många av de ledande politikerna i Israel rysk- eller polsktalande judar från det gamla tsarimperiet med ideologiska sympatier för sovjetkommunismen. I det kibbutzromantiska Israel kunde pro-sovjetiska stämningar återfinnas långt utanför kommunistpartiets led. Först under 1950-talet började Sovjetunionen tydligt distansera sig från Israel, eftersom sådana markeringar uppskattades i arabvärlden. Israels beroende av USA fördjupades i motsvarande mån. Sovjetunionen lyckades värva det arabiska nyckellandet – Egypten – och såg därigenom ut att ha fått ett övertag över amerikanerna i Mellanöstern. Efter det för Egypten katastrofala sexdagarskriget 1967 visade sig dock USA vara den enda makt som hade tillräckligt inflytande över israelerna för att få dem att lämna tillbaka Sinaihalvön. Detta kom att bestämma Egyptens politiska orientering, när president Sadat skulle kassera in de diplomatiska vinsterna efter sin halva revanschseger i Oktoberkriget 1973. När Camp Davidavtalet undertecknades sex år senare var i praktiken kalla kriget i Mellanöstern avgjort, menar Yaqub, tio år före Berlinmurens fall. Den shiamuslimska revolutionen i Iran samma

år med efterföljande krig mellan Iran och Irak under 1980-talet fick allt fler arabländer att ty sig till USA. Ryssarna lyckades aldrig återfå fotfästet i arabvärlden.

Det andra arbete som här ska granskas – *Nasser's Gamble* – fördjupar vår kunskap om arabvärlden under kalla kriget. Författaren Jesse Ferris är strategisk forskare verksam vid Israel Democracy Institute, läser såväl arabiska som ryska och har därigenom haft goda förutsättningar att klarlägga sammanhangen. Ferris undersöker tidigare försummade aspekter av förspelet till sexdagarskriget 1967 – ett krig som bildar en avgörande vändpunkt i Mellanösterns 1900-talshistoria, väl jämförbar med det Ottomanska imperiets upplösning efter första världskriget. Enligt Ferris kan inte enbart de dramatiska händelserna under en vecka i juni 1967 förklara hur den egyptiske presidenten Gamal Abdel Nasser reducerades från att ha varit arabvärldens oomstridda ledare och en av förgrundsgestalterna i den alliansfria rörelse, till att bli en stukad sovjetisk vasall. Det har tidigare varit känt att Nassers oberäkneliga agerande under upptakten till sexdagarskriget måste analyseras både mot bakgrund av sovjetiska intriger och som en följd av interna strider i den egyptiska makteliten. För att konsolidera sitt inflytande i arabvärlden intalade ryssarna våren 1967 Nasser att ett israeliskt angrepp mot Syrien var nära förestående och fick honom att börja mobilisera. En upphetsad stämning piskades upp i arabvärlden, och till slut triggades ett israeliskt preventivanfall igång. En anledning till att Nasser inte kunde trappa ned krigsförberedelserna i tid – trots uppmaningar från Moskva – var hans komplicerade relation till den egyptiske försvarsministern, general Abd al Hakim Amir, en gammal officerskamrat och nära vän som samtidigt var en politisk rival. Ferris anser dock att perspektivet måste vidgas från våren 1967 och utsträckas bakåt i tiden. En av hans poänger är att den viktiga konflikten i Mellanöstern under kalla kriget inte stod mellan öst och väst eller mellan arabstaterna och Israel, utan – som även Salim Yaqub hävdar – mellan radikala och konservativa stater inom arabvärlden. Egypten och Saudiarabien var de ledande makterna inom vardera grupperingen, och stödde också var sin sida under inbördeskriget i Jemen 1962–1967. Den konflikten är mer eller mindre bortglömd idag, men enligt Ferris väsentlig för att förstå Nassers agerande inför sexdagarskriget. De egyptiska arkiven är ännu inte tillgängliga för forskning, men ett antal egyptiska befattningshavare har skrivit (från arabiska översatta) memoarer som tillsammans med diplomatiska aktpublikationer, samtida press och dokument i amerikanska, brittiska, före detta sovjetiska och östtyska arkiv bildar det huvudsakliga källmaterialet för Ferris studie.

Bakgrunden var ytterst den militärkupp som ägde rum i Damaskus i september 1961. De nya härskarna i Syrien sade omgående upp den arabiska union som Nasser fått till stånd mellan Egypten och Syrien tre år tidigare. Den konservativa monarkin Jemen, som balanserade mellan de ideologiska blocken i arabvärlden och fick omfattande militär hjälp från Egypten, hade motviligt anslutit sig till den egyptisk-syriska unionen men bröt sig snart också ur. Detta blev ett hårt slag för Nassers prestige och roll som arabvärldens inofficielle ledare, och han misstänkte genast det saudiska kungahuset för att ligga bakom. När den konservative imamen i Jemen Muhammad al-Badr störtades i en militärkupp i september 1962 såg Nasser sin chans att ge igen genom att med militärt bistånd backa upp en revolutionär regim i saudiernas omedelbara närhet. Den jemenitiska officersjuntan kontrollerade bara huvudstaden Saana med omgivning, medan en större upprorsrörelse ledd av al-Badr behärskade resten av landet. Förutom från saudierna fick den rojalistiska gerillan diskret stöd från Jordanien, Iran och Storbritannien, som samtidigt bekämpade en vänstergerilla i Aden på andra sidan Jemens sydgräns. Det kompani egyptiska fallskärmsoldater som skickades över omedelbart efter militärkuppen hade 1965 vuxit till en jättelik expeditionskår om 70 000 man, vilken med ringa framgång stred mot rebellerna i öknar och berg.

Från första början var den egyptiska interventionen dessutom beroende av logistiskt stöd från Sovjetunionen som, trots att Kubakrisen pågick för fullt just under de dagar som interventionen inleddes, ändå var villigt att avdela både flygplan och fartyg för att transportera in de egyptiska styrkorna. När kriget drog ut på tiden och Chrustjov hade efterträtts av Brezjnev 1964, blev den ryska inställningen mindre generös. Ryssarna försökte pressa till sig basrättigheter för sin flotta i Egypten som betalning för sitt stöd, vilket Nasser var ovillig att ge eftersom ett sådant närmande till den ena av supermakterna skulle kompromettera Egyptens ställning i den alliansfria rörelsen. Samtidigt straffades Egypten för kriget i Jemen av Saudiarabiens allierade USA med indraget bistånd, vilket orsakade stora ekonomiska svårigheter och ytterligare försvagade Nassers möjligheter att stå emot Moskvas påtryckningar. En av Ferris poänger är alltså att Egyptens ställning som regional stormakt i Mellanöstern var allvarligt urholkad redan omkring 1965, två år innan den militära katastrofen mot israelerna i Sinai.

I sin granskning av egyptiernas militära effektivitet under fälttåget i Jemen är Ferris dock mindre kritisk än tidigare forskare. Inledningsvis uppträdde man fyrkantigt som mot en konventionell motståndare, men anpassade sig

snart och lanserade en medveten kampanj för att vinna befolkningens hjärtan genom att dela ut presenter till klanhövdingar, driva läkarmottagningar och skolor eller borra brunnar ute i byarna. Särskilda specialförband organiserades också som kunde ta upp striden med gerillan på lika villkor. Från 1966 började den egyptiska truppnärvaron att skäras ned och koncentreras till städerna. Istället fick luftmakt spela en allt större roll i upprorsbekämpningen. I samband med dessa flyganfall användes flera gånger giftgas mot rebellerna.

Den egyptiska allmänheten lämnades i okunnighet om krigets utveckling, några dödsannonser över de mellan 5 000 och 20 000 soldater som antas ha stupat under den fem år långa interventionen publicerades inte i tidningarna. Den årliga kostnaden för insatsen beräknas till 2 procent av Egyptens bruttonationalprodukt. Med fryst amerikanskt bistånd därtill blev det allt svårare att vidmakthålla statliga livsmedelssubventioner, konsumtionsvaror började ta slut och upplopp hotade i storstäderna. För att få ett slut på situationen hade Egypten redan 1964 börjat sända ut förhandlingstrevare till sauderna. Samtal fördes regelbundet i samband med de arabiska toppmötena men misstron mellan Nasser och kung Feisal visade sig svår att överbygga. Nassers sovjetiska sponsorer motsatte sig också en avveckling av kriget i Jemen, som sågs som nödvändigt för att begränsa västmakternas inflytande kring Röda Havet.

Mot denna bakgrund anser Ferris att Nassers uppmarsch mot Israel i Sinaiöknerna i maj 1967, som skulle provocera fram sexdagarskriget, egentligen var en gest riktad mot USA. Amerikanerna förväntades belöna Egypten för ett militärt tillbakadragande från Sinai med återupptagen livsmedelshjälp. En sådan utveckling skulle inte bara lösa de inre problemen utan minska det dominerande inflytande som Sovjetunionen börjat få över Egypten. Ferris menar också att ryssarnas alarmistiska varningar till Nasser våren 1967 om ett förestående israeliskt anfall mot Syrien hänger samman med sovjetisk-egyptiska mellanhavanden kring Jemen. Ryssarnas avsikt var inte att få Nasser att gå i krig mot Israel, utan att skrämma honom och mjuka upp hans motstånd mot de efterlängtrade flyg- och örlogsbaserna på egyptiskt territorium. Nasser tog istället den ryska informationen som förevändning att mobilisera sju divisioner och sända fram dem mot den israeliska gränsen, vilket ryssarna aldrig skulle ha tillåtit om han hade frågat dem först. Nasser lät trupperna bli kvar där, kastade ut FN:s fredsbevarande styrkor från Sinai, stängde Akabaviken för israelisk sjöfart och trappade upp propagandan mot Israel i arabvärlden, i hopp om att USA skulle försöka desarmera situationen med ett generöst erbjudande. Det är detta djärva spel som Ferris syftar på med bokens titel – "Nasser's gamble".

President Lyndon B Johnson hörde aldrig av sig. Istället gick Israel till anfall, förnedrade arabstaterna inför hela världen och gjorde Egyptens beroende av Sovjetunionen totalt under de närmast följande åren. Enligt Ferris var den verkliga segraren i sexdagarskriget därför inte Israel, utan Saudiarabien, som utan att lossa ett skott i sexdagarskriget med USA:s välsignelse nu kunde stiga fram som den mest inflytelserika arabstaten.

I september 1967 började Nasser plocka hem de 25 000 egyptiska soldater som fanns kvar i Jemen. Samtidigt höll britterna på att utrymma Aden. Lustigt nog lämnade de sista egyptiska soldaterna Nordjemen den 29 november, samma dag som de sista brittiska soldaterna flögs ut ur Aden, det blivande Sydjemen. Sovjetunionen lyckades med inlånad stridsflyg och massiva vapenleveranser rädda regimen i Saana från att duka under för den rojalistiska gerillan.

Ferris tes om kopplingen mellan kriget i Jemen och sexdagarskriget är spännande, men mer än indicier lyckas han inte mobilisera som belägg. De egyptiska arkiven är alltså stängda, och det är inte heller säkert att Nassers innersta tankar och planer våren 1967 framgår av de dokument som förvaras där. Liksom MacMahons antologi om kalla kriget i tredje världen påminner emellertid också Ferris välskrivna studie om att kalla kriget inte kan analyseras enbart ur Moskvas, Pekings eller Washingtons perspektiv. Länderna i Afrika och Asien var också betydelsefulla aktörer, och det är först på senare år deras roller har börjat integreras i den stora berättelsen om internationell politik under 1900-talets andra hälft.

Gunnar Åselius

Professor i historia, särskilt militärhistoria vid Militärhistoriska avdelningen.

Den stora ofreden och en förrädare

Recension av Kustaa Vilkuna, *Djävulens krig: Förrädaren Gustav Lillbäck och stora nordiska kriget 1700–1721*, Historiska Media, Lund 2011, 334 s.

Ända in i våra dagar lever minnet av *stora ofreden* i vårt grannland och utgör tillika en grundläggande orsak till både rysshät och rysskräck, något som man kan få full förståelse för efter läsningen av *Djävulens krig*.¹ Den stora ofreden är i Finland beteckningen på tiden för det stora nordiska kriget och särskilt tiden för den ryska ockupationen 1713–1721. Beteckningen tillkom på grund av att trakasserierna gentemot civilbefolkningen då var värre än de som sedermera inträffade under nästa krigsperiod, på 1740-talet, som kom att gå under namnet *lilla ofreden*. Krigstiden och ockupationen förändrade folks moralkod betydligt, menar Vilkuna, när moralen bröts mot överlevnaden.

Här är en bok som i främsta rummet handlar om civilbefolkningens lidanden under krigsförhållanden och den moralupplösning och laglöshet som blir följden av ett uppluckrat samhällssystem. Finland led svårt redan under den tidiga svensktiden med skattetryck och utskrivningar. Det så kallade klubbekriget var ett bondeuppror under de sista åren av 1500-talet som i särskilt hög grad drabbade befolkningen i Österbotten, och i denna bok står Österbotten i blickpunkten. Boken speglar förhållanden som ger associationer till och inbjuder till jämförelser både bakåt och framåt i tiden; bakåt till förhållandena i Skåne under skånska kriget och framåt till förhållandena i Finland under kriget 1808–1809 – och varför inte 1940-talet? Boken behandlar också hur de svenska myndigheterna i sin krigspropaganda sökte anpassa sig till och bemöta den föränderliga verkligheten på krigsarenan. Prästerna var myndigheternas språkrör och språket i gudstjänsterna förändrades i takt med att kriget gick allt sämre. Segern vid Narva 1700 och att Viborg överlevde sin första belägring 1706 tillskrevs att Gud stod på de rättrognas sida och ekade länge i krigspropagandan. När kriget istället gick allt sämre krävdes en kollektiv uppsträckning av menigheten. Det gällde att sluta supa och svära för att undvika, inte bara djävulen (ryssen), utan även hungern och pesten, som börjat florera kring

1. För forskning om stora ofreden, se Christer Kuvaja, *Försörjning av en ockupationsarmé: Den ryska arméns underhållningssystem i Finland 1713–1721* (diss. Åbo 1999); Johanna Aminoff-Winberg, *På flykt i eget land: Internflyktingar i Sverige under stora nordiska kriget* (diss. Åbo 2007); Hilding Klingenberg, *Repression och legitimering: Rysk maktutövning i Åbo generalguvernementet 1717–1721* (diss. Åbo 2009).

1709. Motgångarna och nederlaget vid Poltava förklarades genom att det var folkets synder som orsakade Guds vrede. Pietistiska strömningar började också märkas från vissa predikstolar. Men myndigheternas försök att styra folket med att det var Guds straff för människornas synder och ringaktande av det heliga ordet förklingade ohört.

Vilkunas bok lyfter fram ett enskilt människoöde som utgör ett tidigt exempel på hur en ung finländare som tas till fånga, indoktrineras att vända sig mot sina egna. Slutligen väcker detta enskilda fall många juridiska frågor om hur det skulle hanteras. Samhällsidealet var auktoritärt. Sveriges envælde och det hierarkiska ståndssamhället var Guds vilja. Regenten och de lärde visste mer än folket. Missnöje med kriget och de förhållanden det skapade fanns redan före ryssarnas ankomst och bara ökade ju närmare kriget kom, eftersom kronan och kyrkan skärpte sin propaganda. Missnöjet riktade sig i hög grad mot den svenska överhetens värvningar och utskrivningar av soldater, vilket skapade brist på arbetskraft i kombination med det ständiga och alltmer be- tungande skattetrycket.

Den militärhistoriska sidan av det stora nordiska kriget har fascinerat många författare, men skildringarna har då till stora delar – och kanske av förklarliga skäl – mest handlat om kungens och huvudarméns rörelser på kontinenten och i Norge, samt förstärkningsinsatsen från Baltikum med Lewenhaupt.² Inte ens generalstabens stora verk i fyra band från 1918–1919 om Karl XII på slagfältet berör med ett ord operationerna i Finland, rimligen därför att kungen själv inte deltog i dem. Mindre uppmärksammade är de strider som ägde rum där. Redan kort tid efter den svenska segern vid Narva 1700 uppstod skärmytslingar både i Finland och i Baltikum, vilka allteftersom blev alltmer svårhanterliga, och i Finland lämnades, särskilt efter Poltava, fritt spelrum för ryska härjningar, vilka snart också kom att utsträckas till svenska kuster. Vill man ha en mer detaljerad redogörelse för finska arméns försök till uppehållande strid får man konsultera Hornborgs bok om karolinen Armfeldt från 1950-talet eller kanske ännu hellre Uddgrens detaljerade men något ålderstigna böcker från 1900-talets början om kriget i Finland 1713 respektive

2. För det första temat, se Frans G Bengtsson, *Karl XII:s levnad* (Stockholm 1935–1936) och Peter Englund, *Poltava: Berättelsen om en armés undergång* (Stockholm 1988). För det andra temat, se Einar Lyth och Pavel Konovaltjuk, *Vägen till Poltava: Slaget vid Lesnaja 1708* (Stockholm 2009).

1714.³ Lars Ericson Wolke har också i flera publikationer framhållit sjökrigets roll för utgången av kriget.⁴

Efter det att gränsfästningarna Nöteborg vid Nevas utlopp i Ladoga, sedermera omdöpt till Schlüsselburg och Nyenskans fallit 1702 och tsaren konsoliderat läget, främst genom anläggandet av S:t Petersburg på den senare platsen, dröjde det till 1710 tills Viborg erövrades och efter det fortskred erövringen av Finland allt snabbare väster- och norrut. Till sist nåddes Österbotten, där erövringen stannade av i ödemarken. Efter Viborgs fall började i större skala tagandet krigsfångar och bortförandet av stora delar av civilbefolkningen som slavar. Nu började på allvar det förtryck som civilbefolkningen kom att utsättas för, då båda sidor hotade med eld och svärd för att avtvinga befolkningen trohetsed. Tongångarna i predikstolarna förändrades och när kritik mot det svenska styret också började förmärkas fick prästerna år 1713 order om att bara predika om kyrkliga texter. Samma år intogs den största staden i Finland – Åbo, och året därpå var ryssarna herrar i praktiskt taget hela Finland utom längst i norr, där Österbotten kom att utgöra gräns dit resterna av den finska armén drog sig tillbaka efter ett slag mot en femdubbelt starkare rysk armé vid Pälkänä, några mil söder om Tammerfors. Ryssarna drog fram som ”en plundrande och mördande mobb”, berättar Vilkuna, med talrika exempel från skilda orter. Efter ytterligare ett nederlag, vid Stokyro strax öster om Vasa 1714, retirerade resterna av den finska armén till den svenska sidan.

Utifrån bevarat källmaterial, främst domböcker, skildrar författaren ett öde, som vittnar om den nöd som drabbade civilbefolkningen, men också visar på praktiserandet av den urgamla och alltjämt gångbara metoden att indoktrinera fångar till att vända sig mot sina egna. Den unge Gustav Lillbäck togs till fånga på nyåret 1715 vid nyss fyllda 15 års ålder när ryssarna intog Uleåborg, där hans far var länsman i Ijo storsocken. Han hamnade som liv egen ”kalfaktor” hos en kosackkorpral sedan han omdöpts och fått ett ryskt namn. Han fick sedan följa med på kosackernas plundringsraider över landet. Ju större brutalitet han själv visade gentemot sina landsmän, desto större frihet kunde han åtnjuta i rysk tjänst.

3. Eirik Hornborg, *En spanare under stora ofreden*. (Helsingfors 1926) och Eirik Hornborg, *Gränsfästet Viborg* (Helsingfors 1942); H E Uddgren, *Kriget i Finland 1713* (Stockholm 1906) samt H E Uddgren, *Kriget i Finland 1714* (Stockholm 1909).

4. Se bland annat Lars Ericson Wolke, *Sjöslag och rysshärjningar: Kampen om Östersjön under stora nordiska kriget 1700–1721* (Stockholm 2012)

Den ryska ockupationen koncentrerade sig emellertid på södra Finland och man drog sig tillbaka från norra Österbotten och repatrierade många soldater, vilket kan ha tolkats som att ryssarna kanske planerade att lämna Finland – och då ta med sig sina fångar till Ryssland. Detta kan ha utgjort ett motiv för flera fångar att söka fly. Rymningarna ökade också markant från sommaren 1717, då den politiska situationen hade normaliserats något. Ett tillfälle till flykt yppade sig för Gustav Lillbäck i Vasa i oktober 1717. Han stal pengar och en häst och på skogsvägar kom han tillbaka till sina hemtrakter. I norra Österbotten hade svensk domsrätt åter etablerats med Åbo hovrätt som högsta rättsinstans, en hovrätt som befann sig på flykt i Stockholm sedan flera år. Även i söder tillämpades svensk lag, men bara på ryska villkor, det vill säga godtyckligt.

Lillbäck hade gett sig till känna i sin hemförsamling och bett prästen att få sitt ortodoxa dop annullerat. Men präst och församling krävde rättegång om hans brott mot befolkningen. Vid sommaringet i Ijo fungerade prosten som åklagare! Efter det att alla grymheter hade ventilerats beslöt häradsrätten att Lillbäck skulle anhållas för brott. Avgörande var vad som kom fram om i vilken utsträckning han ansågs ha handlat på eget bevåg och haft möjligheter att fly. Lillbäck begärde då att hans sak skulle avgöras av hovrätten och väddjade till de pardonplakat som medgav amnesti för desertörer och andra. Han transporterades då till Stockholm.

I målet aktualiserades flera intressanta rättsliga frågor, som sysselsatte rätten länge och under ständiga kontroverser. Skulle Lillbäck betraktas som svensk eller rysk undersåte, och vilken lagstiftning skulle tillämpas? Oavsett vilket, fanns också frågan om civil eller militär lagstiftning skulle tillämpas. Fanns det vidare några förmildrande omständigheter, exempelvis hans ungdom? Trots en detaljerad redogörelse för målet hade det varit upplysande med en beskrivning av den processuella gången och vad som krävdes beträffande domförhet och bevisning för fällande dom och när frågan skulle underställas kungen.

Vid ett ”avgörande beslut” i hovrätten i december 1720 rådde större samstämmighet än tidigare och vicepresidenten var då den ende som motsatte sig en dödsdom, en dom som kungen sedan inte ändrade på. Den verkställdes med halshuggning och stegling. Vilkuna ger sig själv inte in på någon materiell juridisk analys utan framställer det hela delvis som en maktkamp mellan vicepresidenten och den nyutnämnde hovrättspresidenten Johan Creutz. Detta må ha haft visst fog för sig, men man undrar förstås hur domskälen utformades.

Vad som saknas i framställningen är främst fler och bättre kartor över skådeplatserna. Översiktskartan (Vilkuna, s. 21) saknar åtskilliga ortnamn som förekommer i texten, vidare hade det inte skadat med en mer detaljerad karta över Lillbäcks Österbotten än den som återfinns (Vilkuna, s. 102). Svårigheterna att följa förbandens och flyktingströmmarnas rörelser är åtminstone för en svensk läsare avsevärda. Av samma skäl hade det heller inte varit ur vägen om förlaget sett till att den svenska utgåvan hade försetts med en introduktion. Användandet av landsdelsbeteckningarna (till exempel Nordbotten) kunde då ha tydliggjorts för läsaren liksom användandet av begreppen den svenska armén, den finska armén och riksarmén, och läsaren undrar förstås också vad han menar med ”de halvkriminella fristyrkorna, Kivekäsemännen, alltså lantdragonerna” (Vilkuna, s 59). Klart är ju att frikårer var verksamma i landet även under de kritiska åren. Det återstår kanske att skildra ytterligare händelser i Finland från denna tid?

Börje Ekenvall

Jur.dr och fil.mag. i historia.

Westfaliska freden – nyöversättning och omvärdering

Recension av Peter Haldén (red.), *1648: Den westfaliska freden – Arv, kontext och konsekvenser*, Nordic Academic Press, Lund 2009, 221 s.

Mycket har skrivits om den westfaliska freden och dess betydelse. Vad de flesta säkert kommer ihåg från skoltiden är att det sades att ”man inte kunde komma överens” om var man skulle hålla till, något som resulterade i att den ena delegationen lät inkvartera sig i den westfaliska staden Münster och den andra i den lilla staden Osnabrück några mil därifrån. Ganska snart under förhandlingarna, som började redan 1643, hade man emellertid kommit underfund med att det skulle krävas två avtal, ett mellan i huvudsak den tysk-romerske kejsaren och Frankrike och ytterligare ett mellan kejsaren och Sverige, samt alla deras respektive allierade. Det är den senare traktaten som här behandlas och som förhandlades fram i Osnabrück. Freden där har i första hand betraktats som ”konfessionernas fred”, men den tog också upp territoriella frågor. I korthet innebar det att Sverige erhöll Vorpommern, Wismar och Bremen-Verden jämte ett krigsskadestånd på 5 miljoner riksdaler. Många lovord har ägnats insatserna av den svenska delegationen, som leddes av riksråden Johan Axelsson Oxenstierna och Lars Adler Salvius – även om det mera sällan nämns att förhandlingarna i Osnabrück ofta leddes av en italiensk medlare, diplomaten Alvise Contarini från Venedig.

Trehundrafetioårsminnet av freden firades 1998 med en europaråd-utställning i de båda westfaliska städerna och i Sverige med en utställning på Skokloster och Vasamuseet jämte föreläsningar och publikationer. Freden ansågs åtminstone då ha haft ett avgörande inflytande på utvecklingen av det europeiska statssystemet och folkrätten.

När nu fredstraktaten mellan Sverige och den tysk-romerske kejsaren föreligger i en nyöversättning är det den första svenska filologiska översättningen sedan den anonyma och delvis ofullständiga översättningen på svenska från 1649. Översättaren, statsvetaren Jan Lionel Sellberg, har utgått från den latinska texten, men han har också stött sig på den senaste tyska översättningen från 1984 och i någon mån på en ofullständig engelsk sådan från 1739. Ambitionen har varit att göra en smidig nyöversättning på normalprosa med hantlig satsbyggnad. Men det är också en översättning som legat till grund för en omvärdering eller revision av flera av de slutsatser som man tidigare dragit av traktatens innehåll. Det är en handfull forskare från Helsingfors och Stockholm, som från olika perspektiv har gripit sig an denna uppgift.

Statsvetaren Peter Haldén vid Helsingfors universitet medverkar med två bidrag. Det första handlar om geopolitik och konstitutionalism i det tysk-romerska riket. I den andra behandlar han westfaliska fredens betydelse som studieobjekt för de olika tankeskolor som utbildats inom den moderna disciplinen internationella relationer (IR). I den inledande artikeln gör Haldén en fördjupad granskning av det långlivade tysk-romerska riket (900–1806) som inte kan förstås vare sig som stat eller statssystem. Han kritiserar den traditionella tolkningen att alla tyska riksständer blev suveräna 1648, då suveränitetsbegreppet i modern mening passar illa för förståelsen. Haldén beskriver noga det komplicerade statsskicket, som var starkt påverkat av antika mönster om en ”blandad författning” som gällde för att vara den mest balanserade och stabila statsformen. Riket beskriver en unik utvecklingslinje i historien och hade utvecklat ett system som avsåg kombinera stabilitet, fred och frihet med bibehållande av en gemenskap. Maktindelning och maktbalans genomsyrade hela strukturen. De många furstarna i riket (”ständerna”) hade olika rang och status. Dessa riksständer var inte suveräna och kan inte likställas med stater. Riksdagen (som inte blev permanent förrän 1663) var den centrala mötesplatsen. Kejsaren valdes av kurfurstarna, och hans makt begränsades genom en så kallad ”permanent kapitulation”, men genom två författningsdomstolar hade han ändå vissa befogenheter. Ständerna gavs 1648 rätt att bilda allianser (både inom och utom riket) och att föra krig, men varken allianser eller krig fick riktas mot kejsaren.

I den andra artikeln presenterar Haldén två olika tolkningar av westfaliska freden, en traditionell och en revisionistisk. Den förhärskande tolkningen av 1648 var att man fram till 1990 vanligen såg den som startskottet för det moderna statssystemet. Därefter har emellertid en revisionistisk och mera kritisk tolkning vuxit fram, en tolkning som knyter an till historisk forskning såväl som till originalkällan. Fredens betydelse för framväxten av statssystemet tonas ned och i stället betonas kontinuiteten i internationell politik efter 1648. Tolkningen av 1648 får betydelse för vilken historiesyn som råder inom statsvetenskapen, framhåller Haldén. Han analyserar därför också följderna av den traditionella tolkningen för statsvetenskapen. Henry Kissinger hörde till dem som såg det westfaliska systemet som något radikalt nytt och som det moderna statssystemets födelse, vilket gett upphov till en periodisering med utgångspunkt från freden. Den bilden har alltmer kommit att ifrågasättas vid närmare kontakt med källor och kontext. I Sverige har bland andra Ove Bring vänt sig mot att man inte kan fastställa att nationalstater tillkommit vid en viss tid-

punkt, men Haldén redovisar i motsats härtill ett flertal betydligt mer radikala nytolkningar. Den tyske historikern Benno Teschke menar bland andra att det är härskare och inte stater som undertecknat fördraget och att freden snarast var en konservativ restauration än ett radikalt brott med det förflutna. Även den tyske historikern Andreas Osiander menar liksom Teschke att de verkliga förändringarna inträder på andra plan och senare i tiden, under 1800-talets industrialisering. De frågor där tolkningarna bryter sig är således om freden ska ses som början på den moderna eran inom internationell politik och om freden ska ses som ett brott mot det förflutna.

Haldén framhåller att tolkningarna representerar olika metodologier. Ska forskningen utgå från generella axiom eller från empiriska studier av kontexter? En periodisering utifrån 1648 påverkar också synen på exempelvis renässansen och gör den mindre relevant inom internationell politik. Om man ser 1648 som en epokgörande förändring måste det förklaras på vilket sätt, medan en revisionistisk tolkning i stället ser historien som en kontinuerlig process.

I antologins längsta bidrag granskar översättaren Jan Sellberg avtalets normativa grunder och fredsretorik, något som hitintills inte beaktats av forskningen. Sellberg placerar de normativa grunderna i avtalet i ett idéhistoriskt sammanhang och visar på hur harmonitanken, ett bärande inslag i 1600-talets idévärld, återspeglas i traktaten. Denna är uppbyggd som en argumentering för fred på ett generellt och ett konkret plan. Freden skulle sålunda vara kristen, universell och evig, en kristen motsvarighet till Pax romana-formeln. Dessa fredsattribut knyts rent konkret ihop med termerna vänskap, samförstånd och ömsesidighet, vilka också visas ha en lång förhistoria i samband med fredsavtal.

Sellberg hänför traktaten till den idealistiska skolan inom forskningen om internationell politik, en skola som ser fredliga och vänskapliga internationella förbindelser inte bara som önskvärda utan också som möjliga. Sellberg visar att avtalet därmed följer en modell för fredsavtal som förekom redan på 1400-talet. Att skapa en maktbalans framstod som viktigt, och en fredsplan i den andan hade tidigare framlagts av hertigen av Sully på 1630-talet. Författarens reflekterar också kring sådana fredsplaner i maktbalansens tecken som uppställts senare, abbé de Saint Pierre efter freden i Utrecht 1713 och Kants kända fredsplan från 1795. Centralt i de båda westfaliska avtalen var att söka dämpa Österrikes strävanden och att skapa balans mellan Frankrike och de tyska staterna samt att betona staternas inbördes jämlikhet. Möjligen överbetonas i artikeln något betydelsen av den religiösa invokation som inleder avtalet. Sådan åkallan var närmast rutin även i sekulära (och solenna) sammanhang långt fram i tiden.

Förhandlingarna 1648 var medvetna om tolkningsproblematiken, och Sellberg tar också med läsaren på en spännande språkfilosofisk resa och söker fastställa traktatens position mellan rationalister (som antog existensen av ett urspråk som kunde återskapas) och empiriker (som hävdade att språkens element var mänskliga konstruktioner), även om båda riktningarna höll fast vid ett gudomligt ursprung, både för språket och språkförmågan.

Allra mest imponerar Sellbergs överskådliga och djupgående genomgång av retorikens tekniska arsenal och hur parterna har använt den i syfte att påverka tänkande och känslor. Även om slutsatserna härav är försiktigt hållna fastslår Sellberg att fredsavtalet är ett uttryck för samtidens harmonitanke både vad gäller normativ målsättning och språklig praktik.

Historikern vid Stockholms universitet Mats Hallenberg har granskat krig och fred i den statliga propagandan och har följt denna från stormaktstiden till frihetstiden. Fredstraktatens bestämmelser var mindre intressanta i propagandan för att legitimera den förda politiken, eftersom det centrala för statsledningen under större delen av perioden var territoriella vinster, menar Hallenberg. Stormaktsväldet byggde i grunden på en extensiv exploatering, och propagandan kom inom kort att åter kretsas kring ondskan hos en fiende och behovet av uppoffringar. Kungen behövde skatteböndernas politiska stöd och deras ekonomiska resurser mot att han kunde erbjuda beskydd mot fienden. Hallenberg menar att fredsavtalet kan ha haft en viss betydelse när statsledningen vände sig till eliterna i samhället, och han har den uppfattningen att fredsavtalets betydelse tycks ha ökat först långt senare, speciellt när Sveriges roll som skyddsmakt kom att aktualiseras.

Så här har det inte skrivits om westfaliska freden förut! Boken ger en ingående filologisk granskning av texten, ur vilken har utvunnits både nya och annorlunda rön än tidigare. De identiska, färglagda kartorna på pärmarnas insidor ger läsaren en föreställning om vilken mängd territoriella bildningar av skilda slag som då fanns i Europa och som förhandlingarna hade att söka samordna på ett maktpolitiskt och harmoniskt sätt. Antalet tryckfel och liknande är mycket få. Sellberg är den ende av författarna som vid sidan av sina noter också redovisar en litteraturlista, vilket visserligen inte anses nödvändigt när noter är angivna, men en sådan hade underlättat även efter de andra artiklarna.

Börje Ekenvall

Jur.dr och fil.mag. i historia.

Att sälja krig

Recension av Anders Frankson och Andreas Nyberg (red.), *Krigspropaganda: Från 1914 till idag*, Bokförlaget Semic, Sundbyberg 2014, 109 s.

Propaganda i en eller annan form – och i vid bemärkelse – har praktiserats i krigssituationer i alla tider och på vitt skilda arenor. Termen propaganda kan härledas ur latinets *pro* (fram) och roten *pag* (från *pango*) som betyder ungefär sätta fast, fästa (för övrigt besläktat med engelskans *page*, sida, och även – på långt håll – med *pakt*, avtal). Det första dokumenterade användandet av termen propaganda är från 1622, då påven Gregorius XV i efterdyningarna till motreformationen satte upp sin *Sacra Congregatio de Propaganda Fidei* (*Helig församling för trons utbredning*), en grupp kardinaler och andra som skulle missionera för den katolska tron i Nya Världen och bland protestanter.¹ Sistnämnda faktum och den efterföljande användningen av termen skulle redan då ha bidragit till att den fått en pejorativ prägel som något negativt och lögnaktigt. Sedermera har därför ofta andra termer använts i stället för propaganda, till exempel manipulation, desinformation, vilseledning (se även det ryska begreppet *maskirovka*), psykologisk krigföring med mera, även om sådana termer har mer specifika betydelser.

En trevlig bukett artiklar presenteras i lättillgänglig form i denna antologi som ger en översiktlig bild av krigspropagandan i olika delar av världen, från tiden från första världskrigets dagar intill vår egen tid. Vad som främst frapperar är vilka sjumilakliv som utvecklingen på området har tagit från första världskriget till våra dagar (Kuwaitkriget 1991), vilket i mångt och mycket är att se som en följd av den snabba tekniska utvecklingen särskilt på telekommunikationsområdet. Under Kuwaitkriget användes sålunda ytterst subtila och sofistikerade medel i propagandans tjänst, och då kunde man också göra en betydligt mer vederhäftig effektmätning än de som tidigare varit möjliga.

Numera tycks termen ”psykologiska operationer” (*psyops*) ha slagit igenom i och med att propaganda till fullo har integrerats i den militära operationsplaneringen, som David Bergman framhåller i den avslutande artikeln som behandlar Kuwait. Där användes ett sådant integrerat recept med insatserna nära knutna till operationsledningen framgångsrikt, och såväl direkta som in-

1. Garth Jowett och Victoria O'Donnell, *Propaganda and Persuasion: A Reconstruction* (London 1999), s. 2; Stanley Cunningham, *The Idea of Propaganda* (Westport 2002), s. 15; Nicholas Jackson O'Shaughnessy, *Politics and Propaganda: Weapons of Mass Seduction* (Manchester 2004), s. 14.

direkta indikationer kunde redovisas på de olika propagandainsatsernas effekt, mycket naturligtvis också beroende på att målgrupperna var väl definierade. I en inledande artikel av Ulf Zander ges en bakgrund och översikt där författaren belyser vikten av propagandans legitimitetsskapande roll samt de nya medier som propagandan snabbt tog i sin tjänst under 1900-talet, främst radio och film. Någon diskussion om målgrupper och effektmätning ges det dock här inte utrymme för. Därefter följer en artikel av Anders Ehrnborn om företrädesvis den inrikespolitiska rekryteringspropagandan i Storbritannien, som har bedömts som mycket framgångsrik. Svårt är dock att avgöra vilken roll som kan tillskrivas den ena eller andra faktorn, den berömda affischen av lord Kitchener "Wants You!", vita fjäderns orden med mera. Hela det brittiska samhället synes ha verkat aktivt i samma riktning, och tidningspressens roll kan inte underskattas.

Om en något annorlunda propagandakultur ger Dan Öberg en bild i sin artikel om Japans krigspropaganda under 1900-talet, företrädesvis under Stilla havskriget, med citat och litteraturhänvisningar. Lars Ericson Wolke har skrivit intresseväckande artiklar såväl om Goebbels och propagandan i Tyskland som om den svenska beredskapspropagandan under andra världskriget. Artikeln om Goebbels är rikligt kryddad med citat (Ericson Wolke i Frankson och Nyberg, s. 52–54) som många nog skulle vilja veta varifrån de är hämtade. I den senare artikeln skisserar författaren på ett intressant sätt förskjutningen av det kulturella inflytandet i vårt land under krigsåren och berör därmed frågan om den indirekta propagandans betydelse. Möjligen kunde någon mer rad ha ägnats den beredskapslitteratur förutom Vilhelm Mobergs *Rid i natt*, som såg dagens ljus under de mörka åren. Jag tänker främst på Eyvind Johnson och Hjalmar Gullberg, men även Torgny Segerstedts roll i dagspressen.

Lars T Larsson har behandlat frågan om hur SS värvade frivilliga i Norden. Det rörde sig om 5–6 000 från vardera Danmark och Norge och cirka 200 från Sverige. Det hade inte varit ur vägen med upplysningar om författarens källmaterial, då uppgifterna inte verkar vara särskilt ingående, men författaren visar på det missnöje bland de värvade som uppstod till följd av förespeglingarna att de kämpade för sitt land mot bolsjevismen, medan de i verkligheten upplevde sig strida enkom för Tyskland. Anders Frankson framhåller i sin artikel om den sovjetiska propagandan under det stora fosterländska kriget hur man noga skilde på yttre propaganda, riktad mot fienden, och den inre som användes för att stärka den egna motståndsviljan. Som bekant drog man sig inte för att i sistnämnda avseende dra in både historiska paralleller och kyrkan

för att stärka densamma. Några noter hade kanske varit på sin plats, men en förtjänst är att författaren lämnar litteraturtips för vidare läsning.

Omslaget pryds bland annat av några välkända affischer från krigsåren, men framför själva boktiteln har – smått försåtligt – stoppats in frasen *Så vanns världskrigen...*, något som kanske inte alla är beredda att skriva under på. Antologin ger emellertid som helhet en god bild av krigspropagandan på olika håll i modern tid och illustrationsmaterialet är både rikligt och väl valt.

Börje Ekenvall

Jur.dr och fil.mag. i historia.

Religion, tukt och krigsmakt under stormaktstiden

Recension av David Gudmundsson, *Konfessionell krigsmakt: Predikan och bön i den svenska armén 1611–1721*, Universus Academic Press, Malmö 2014, 254 s.

Som ett led i stärkandet av stridsmoralen har krigförande parter – säkerligen i alla tider – tagit hjälp av högre makter. Under antiken kunde greker och romare tveka inför öppna fältslag tills fåglarnas flykt bedömdes gynnsam eller inälvorna i djuroffret till olika antika gudar utvisade en fördelaktig situation för strid eller att dagen som sådan enligt kalendern var lämplig, så till exempel vid Marathon 490 f. Kr.

Det kristna budskapet enligt Nya Testamentet är raka motsatsen till något krigiskt. Jesus förkunnade att vända andra kinden till och att älska sin nästa. Men den 27 november 1095 predikade påven Urban II i den franska staden Clermont med utgångspunkt från Matteus ord om det nödvändiga i att ”ta korset” och offra sitt liv för Gud. Bakgrunden var att den östromerske kejsaren Alexios hade bett om hjälp mot turkarna. Korstågstiden hade börjat och kristendomen hade militariserats!

Orsaken till kristendomens militarisering var inte idéhistorisk utan socialhistorisk, en avspeglning av förändringar i samhället, menar exempelvis Dick Harrison. Västroms fall innebar att de skyddande legionerna ersattes av ett otal borg- och krigsherrar med egna härskaror och det civila – och religiösa – livet fick ”en stark underström av militäriska ideal”.¹

Kyrkofadern Augustinus (d. 430) hade redan då dogmatiserat tron på det rättfärdiga kriget *bellum iustum* och *bellum Deo auctore*, ett krig som Gud sanktionerat (mot konkurrerande kyrklig rörelse), men påven Gregorius den store (d. 600) väckte tanken att använda krig även för att missionera bland icke kristna, så kallad svärdsmission. Det kristna kriget kom i praktiken att utvecklas till en etablerad norm, speciellt sedan kristendomen fått ställning som härskarnas religion. Denna utveckling gick snabbare i öst, där vissa helgon började vördas som beskyddare av krig i Guds namn. Den som grep till vapen för att skydda kyrkan mot hedningar kunde också påräkna att ha Gud på sin sida.² Påven Gregorius VII (1073–1085) deklarerade att även vanliga världsliga krig skulle ses som rättfärdiga, om goda skäl förelåg – skäl enligt påvens

1. Dick Harrison, *Gud vill det! Nordiska korsfarare under medeltiden* (Stockholm 2006), s. 29–30 och 13.

2. Harrison (2006), s. 32–37.

uppfattning – och nästa steg var att tanken utvecklades till att krig kunde ses som en form av botgöring (pilgrimsfärd, korståg).³

Kyrkohistorikern David Gudmundsson har studerat predikan och bön i den svenska armén under perioden 1611–1721. Han har därvid studerat källmaterial som tidigare inte har använts och han har också omvärderat synen på delar av det tidigare kända materialet. Framför allt är det källor som bevarats i anslutning till trettioåriga kriget och stora nordiska kriget som står i förgrunden, även om det också i de fallen är ovanligt lite som har bevarats.

Författarens övergripande syfte har varit att förklara den svenska fältpredikans och fältbörens grundläggande tematik och funktion och att därvid ompröva den äldre uppfattningen om dess gammaltestamentliga prägel. Han har också sökt förstå vilken självbild och omvärldsbild som förkunnelsen har velat förmedla. I sistnämnda avseende förmedlades ideal av konfessionell, nationell och professionell identitet, det vill säga hur soldaterna apostroferades som lutheraner, som svenska undersåtar och som soldater. Författaren har också studerat vilka bilder som ställdes *mot* dessa identifikationer. Han framhåller dock att det handlar om vilka identifikationer som erbjöds, inte vilka som soldaterna tillägnade sig. Några få nedslag av hur åhörarna reagerade och deras inställning till fältpredikan – och religionen i allmänhet – kan dock utläsas i Gudmundssons avhandling. Sahlstedts bönformulär från 1715 inrymde förmaningar att manskapet inte skulle utfara ”med skratt och gny” efter avslutandet av ett korum och att både officerare och manskap skulle delta (Gudmundsson, s. 65). På ett annat ställe relaterar författaren till hur en major vid Adelsfanan undandragit sig nattvarden i två år när både officerare och manskap hade skyldighet att ta nattvard minst fyra gånger per år enligt Livgardets reglemente och för övrigt även enligt kyrkolagen 1686 (Gudmundsson, s. 59 och s. 53, not 70). En fältpredikan 1707 vittnar också om att det inte var så lätt att få soldater att ta nattvarden, något som emellertid även tycks ha förekommit i det civila livet (Gudmundsson, s. 117).

Som analytiskt perspektiv använder författaren den tyske kyrkohistorikern Thomas Kaufmanns tes om den lutherska konfessionskulturen som han utvecklat som kritik mot teorier som fokuserat mer på statsbildning. Författaren finner därvid stora överensstämmelser mellan förkunnelsen i armén och de grunder i den lutherska konfessionskulturen som Kaufmann framhållit (med Luther som förebild och papisterna som det största hotet). Kaufmann grundar sig på samma antagande som Hilding Pleijel med sin tes om en ”hustav-

3. Harrison (2006), s. 43–44.

lans tid”.⁴ Båda betonar treståndsläran som en sammanbindande länk mellan lutherdomen under 1600- och 1700-talen. Enligt (den reformatoriska nytolkningen av) hustavlans indelades medborgarna i tre stånd: kyrkoståndet, det politiska ståndet (den världsliga överheten) och hushållsståndet. Bibelord angav vilka relationer som skulle råda inom och mellan stånden, relationer som präglades av både hierarki och ömsesidighet. Gudmundsson ger ett flertal exempel på hur treståndsläran, men också utkorelsetanken, svenskarna som det nya Israel, satte djupa spår i fältpredikan. Förkunnelsen i fält utgjorde en kanal för skapandet av en nationell identitet, där bruk av ”svensk” och ”fädersnesland” utgjorde viktiga inslag.

Gudmundsson nyanserar också synen på fältpredikans innehåll. En äldre uppfattning att fältpredikan generellt hade en gammaltestamentlig prägel vilar enligt Gudmundsson på ett relativt smalt, äldre källmaterial. Han kan med sin studie visa att detta gäller för 1600-talets första hälft (med texter ur Gamla Testamentet där krigiska teman och lag dominerar över evangelium). Senare avlöses denna tematik av evangelietexter från Nya Testamentet. Syftet (”funktionen”) med förkunnelsen var dels disciplinerande, dels tröstande. Den disciplinerande funktionen måste förstås utifrån den lutherska synen på samhällsordningen sådan den kom till uttryck i trestånds- och kallelseläran. Den tröstande funktionen innebar bland annat att tjänsten som soldat inte skulle upplevas som ett hinder för frälsning utan att kallelsen till tjänst skett av Gud själv och att kriget som utkämpades var rättfärdigt.

Härutöver bidrar författaren också med en studie av den praktiska kyrkliga verksamheten i fält. Han finner därvid att skillnaderna mellan de militära och de civila sfärerna var små vad beträffar exempelvis prästernas arbetsuppgifter, gudstjänsternas utformning och bruket av psalmer. Gudmundssons avhandling är redig och välstrukturerad, och läsaren lotsas tydligt och varligt runt på arenorna. Författaren har också flyttat fram positionerna i förståelsen av ämnet under den studerade epoken. Till god hjälp är också det personregister som boken utrustats med.

Börje Ekenvall

Jur.dr och fil.mag. i historia.

4. Hilding Pleijel, *Från hustavlans tid* (Stockholm 1951); Hilding Pleijel, *Hustavlans värld: Kyrkligt liv i äldre tiders Sverige* (Stockholm 1970); Thomas Kaufmann, *Dreissigjähriger Krieg und westfälischer Friede: Kirchengeschichtliche Studien zur lutherischen Konfessionskultur* (Tübingen 1988); Thomas Kaufmann, *Konfession und Kultur: Lutherischer Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationsjahrhunderts* (Tübingen 2006).

Ardennerna 1944–1945 – Hitlers vinteroffensiv ur nya perspektiv (?)

Recension av Christer Bergström, *Ardennerna 1944–1945: Hitlers vinteroffensiv*, Vaktel förlag, Eskilstuna 2013, 505 s.

”Vi kan fortfarande komma att förlora det här kriget!”. Så sa generalen George S Patton den 4 januari 1945 med anledning av de svåra förluster som de amerikanska styrkorna hade lidit under den tyska offensiv som mycket överraskande inleddes den 16 december 1944. Det är väl dock tveksamt om Patton verkligen menade allvar. Det var kanske snarast ett sätt att få understödda förband att begripa hur allvarligt läget var. Striderna har gått till historien som Ardenneroffensiven, men det tyska namnet på operationen var egentligen ”Wacht am Rhein”. Operationen kom att omfatta 300 000 tyska soldater med 1 500 stridsvagnar och stormkanoner och medförde stora problem för de allierade. Sex månader efter invasionen i Normandie och efter att ha blivit utjagad ur Frankrike lyckades den tyska krigsmakten likväl visa upp en styrka som i fornstora dagar. Inte undra på att anfallet kom som en överraskning för de glest grupperade amerikanska styrkorna.

Christer Bergström har sedan 1983 givit ut 21 böcker som på ett eller annat sätt behandlar andra världskriget. Några av dem har utgivits på engelska och en på tyska. De har främst handlat om luftkriget men ett par har även behandlat andra ämnen. Alla har kännetecknats av imponerande detaljuppgifter, omfattande notapparater och många bilagor. Tyvärr har jag ibland själv lite svårt att uppskatta böckernas formgivning. De är genomgående av stort format med tvåspaltig text och fotoillustrationerna kan ibland ge ett lite rörigt intryck. Något som jag inte uppskattar är att alla militära grader i den aktuella boken anges på engelska eller tyska utan översättningar i den löpande texten, alltså till exempel *generalfeldtmarschall* och *corporal*. I stället finns en lista med dessa grader översatta i början av boken, men jag tycker inte att det är någon riktigt lyckad lösning. Jag delar heller inte alltid författarens uppfattning om det korrekta i dessa översättningar. Inte heller förbandsbenämningarna är översatta, de heter således 82. *Airborne* och 116. *Panzerdivision* vilket också blir irriterande. Läsningen hade också underlättats av fler underrubriker i kapitlen. Som det nu är blir textsjoken ibland för omfattande.

Hur är det då med själva innehållet och innehåller boken verkligen några nya perspektiv? Ja, det skulle i så fall vara att författaren lyfter fram den allierade underhållsproblematiken mer än vad som ofta sker och han understryker också hur länge striderna varade. Den allierade motoffensiven avbröts inte

förrän den 1 februari och det dröjde till den 28 februari innan de allierade kunde rycka fram till Rhen söder om Düsseldorf. Även det hårda vinterklimatets påverkan beskrivs och författaren hävdar också att han har rättat till en historieskrivning som fortfarande är ganska tillrättalagd efter ett amerikanskt perspektiv. Här är jag kanske mer tveksam trots att Bergström detaljerat lyckas beskriva de svåra amerikanska förlusterna men också hur de tyska förlusterna i slutfasen av operationen på sikt kom att medföra den tyska frontens sammanbrott senare. Hur bedömer då Bergström möjligheten för att operationen verkligen skulle ha lyckats, det vill säga att tyskarna skulle ha kunnat inta Antwerpen och därmed avsevärt försvårat det allierade underhållsläget? Han citerar den tyske generalen von Manteuffel som efteråt hävdade att om man lyckats med det inledande överraskningsanfallet så hade det kanske varit möjligt. Å andra sidan försvann den möjligheten när vädret förbättrades och den allierade totala överlägsenheten i luften kunde utnyttjas. Är då boken läsvärd för andra än den som är intresserad av detaljer om tyska stridsvagnsförluster? Det finns andra verk som på ett överskådligare sett beskriver slaget, dock få på svenska så om man verkligen vill tränga in i slagets detaljer och om man äger en viss uthållighet så är boken lämplig att fördjupa sig i. Detaljeringsgraden underlättas av det goda kartmaterialet. En småaktig anmärkning bara, Anthony McAuliffe var inte generalmajor och 101:a flygburna divisionens ställföreträdande chef. Han var brigadgeneral, tjänsteförättande chef och egentligen divisionens artillerichef när han på den tyska uppmaningen att kapitulera vid Bastonge svarade det berömda "Nuts!".

Thomas Roth

1:e intendent vid Armémuseum, ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien.

Hur modern teknik förändrar vårt sätt att se på krig

Recension av Christopher Coker, *Warrior Geeks: How 21st Century Technology Change the Way We Fight and Think about War*, Hurst and Co Publishers, London 2013, 384 s.

Jag har under ett antal kvällar läst och reflekterat kring boken *Warrior Geeks*. Läsningen har varit en spännande resa och krävt ordentlig koncentration för att följa författarens resonemang kring de komplexa frågor boken avhandlar. Författaren har försökt beskriva hur den nya tekniken och teknologin förändrar eller utvecklar våra tankar om krig, hur metoder och medel utvecklas samt konsekvenserna därav. Något författaren oroar sig över är de etiska aspekterna kring ny krigsföring där modern teknik i vissa fall fjärrar eller distanserar oss från krigets inneboende grymhet. Ett exempel på detta kan vara de så kallade drönarattackerna som leds och hanteras långt bort från stridsfältet och som kan ge en insats en TV-spels liknande karaktär.

Christopher Coker är professor i internationella relationer vid London School of Economics and Political Science (LSE). Han har också tjänstgjort två omgångar i ledningen av Royal United Services Institute. Utöver det innehar Coker en rad andra befattningar vid olika utländska lärosäten inom ramen för sin expertis. Han har också författat en rad artiklar i både tidskrifter och dagspress samt är en återkommande föreläsare vid bland annat Royal College of Defence Studies i London och Nato Defence College i Rom. Tidigare har han skrivit på liknande teman med böckerna: *The Collision of Modern and Post-Modern War* (2012), *Barbarous Philosophers: Reflections on the Nature of War from Heraclitus to Heisenberg* (2010), *Rebooting the West: Can the Western Alliance Still Engage in War?* (2009), *War in an Age of Risk* (2009), *The Warrior Ethos: Military Culture and the War on Terror* (2007), och *The Future of War: the Re-Enchantment of War in the Twenty First Century* (2004). Han har således en mycket bred författargärning på detta tema bakom sig.

Coker inleder med en historisk tillbakablick med bland annat ett resonemang om datorutvecklingen och nödvändigheten av datorer i kontrollen av avancerade vapensystem. Ett exempel är kärnvapen där datorer gör att man kan komma tillrätta med mänskliga tillkortakommanden (och möjligen skapa helt nya tillkortakommanden). Boken fortsätter därefter med resonemang om teknikens betydelse för framtida krigföring, och det första kapitlet avslutas med en filosofisk betraktelse av Theodor Adornos funderingar om det väster-

ländska samhällets inneboende motsättningar, det framtida kriget där bland annat risken för en avhumanisering av kriget återkommer.

Boken fortsätter med resonemang om krig som en mänsklig aktivitet, och något som nästan bara förekommer människor emellan. Coker nämner dock att även myror ibland för något som kan liknas vid krig. Kapitlet berör de sociala, kulturella och moraliska aspekterna kring krigsföring, men även de framtida rollerna som den nya teknologin medger. Här menar Coker att ny teknik kan medföra att soldater i ökad omfattning kan styras, även känslomässigt, med risk för tidigare nämnda avhumanisering.

Coker fortsätter därefter att resonera om betydelsen av att människor interagerar. Bland annat tas betydelsen av primärgrupper upp ur både sociala och moraliska perspektiv. Det är allmänt känt bland soldater att en god sammanhållning dem emellan ökar möjligheterna att uthärda krigets grymheter men även möjligheterna till seger i den enskilda stridsituationen. Primärgrupper har betecknats som centrala i krigsföringen och använts för att förklara exempelvis den tyska arméns motståndskraft på östfronten under andra världskriget. Tekniken och det moderna kriget förändrar dock primärgruppens betydelse. Därefter berör Coker den moderna datorutvecklingen, konsekvenserna därav men även synen på risk i det moderna kriget. Författaren menar att en av anledningarna till den rika förekomsten av drönare i den moderna krigsföringen är just att dessa tekniska system reducerar egna förluster. Varför inte låta ett obemannat system göra jobbet i stället och låta soldaten på fältet slippa? Risken med en sådan utveckling menar författaren är då att kriget, i vissa avseenden, kan uppfattas just som ett TV-spel, med de moraliska betänkligheter som det för med sig.

Boken avslutas bland annat med ett resonemang om hur man på farmaceutisk väg kan påverka och utveckla den framtida soldaten. Författaren berör möjligheter som att med ett enkelt piller ge soldaten möjlighet att förstärka ett antal egenskaper alternativt undanröja ett antal tillkortakommanden. Med det följer, menar författaren, även att antal risker, främst av moralisk karaktär. Samma saker har skett även tidigare i historien, till exempel med en stadig sup innan strid. Sammanfattningsvis kan sägas om denna bok att den visar på en intressant aspekt av utvecklingen av det framtida krigets karaktär och riskerna med att det ”mänskliga” ges mindre utrymme som författaren beskriver det. Författaren pekar på att den mänskliga faktorn tenderar att bli mindre och mindre och vill låta oss förstå att en soldat i det 21:a århundradet i allt högre grad kan vara någon bakom en bildskärm – antingen som drönaroperatör,

stabsmedlem eller analytiker. Detta innebär att soldater och officerare med egenskaper som intellektuell rörlighet, kommunikationsförmåga och förmåga att hantera ett brett spektrum av uppgifter kan ha ett försteg jämfört med andra, men att detta också kan medföra risk att det framtida kriget ”avhumaniseras”, något för oss alla att fundera vidare kring.

Per Eliasson

Överstelöjtnant, tidigare chef för Militärtekniska avdelningen,
nu chef för Logistikedarsektionen inom FMLOG stab.

Bristande kraftsamling i svensk-ryska kriget 1788–1790

Recension av Ulf Sundberg, *Kraftsamling i Gustav III:s krig 1788–1790*, Ancile Design, Kristinehamn 2013, 106 s.

Åren 1788–1790 utspelades det svensk-ryska kriget, ett krig som Gustav III startade för att stärka sin inrikes- såväl som utrikespolitiska ställning. Kriget inleddes med det så kallade Puumala-intermezzot, där kungens utsända fingerade ett ryskt kosackanfall på svenska styrkor natten mellan den 27–28 juni 1788. Därmed var striderna igång och den svenska planen gick ut på att snarast möjligt anfälla S:t Petersburg med hjälp av kombinerade sjö- och landoperationer. Utifrån den svenska planeringen gick emellertid det mesta galet; ryssarna lyckades snabbt hejda den svenska flottan vid Hogland, inom officerskåren utbröt myteri med Anjalaförbundet och operationerna till lands blev inte så framgångsrika som krigsledningen, med kungen i spetsen, hade förväntat sig. Ett svenskt nederlag och totalt fiasko undveks med det viborgska gatloppet i juli 1790 följt av skärgårdsflottans sägenomspunna seger i det andra slaget vid Svenskund. I augusti 1790 slöts slutligen freden i Värälä, utan landavträdelser från någon av de stridande parterna. Om detta krig – och särskilt kring dess inslag av kraftsamling och duala hot – har Ulf Sundberg författat en utmärkt magisteravhandling pro gradu vid Åbo akademi – *Kraftsamling i Gustav III:s krig* – som också har tryckts och publicerats i form av den skrift som recenseras här.

Kraftsamling, en av flera centrala företeelser inom militär strategi, handlar om den enkla principen att en större styrka i normalfallet besegrar en mindre styrka. Detta förefaller trivialt, men är naturligtvis förknippat med många svåra strategiska och taktiska överväganden, eftersom besluten kring kraftsamling tas i en avvägning mellan viljan att vinna en avgörande seger och behovet att gardera sig mot hot från andra håll. I själva verket utgör den strategiska kraftsamlingen ett av krigsledningens viktigaste och kanske svåraste beslut. Brist på kraftsamling riskerar nämligen leda till att krigsmålen inte kan infrias, medan en alltför stor kraftsamling kan lämna allvarliga försvarsblottor. Samtidigt innebär en gardering mot ett icke existerande hot att stridskrafterna splittras i onödan. Den militära historien är full av komplicerade strategiska överväganden just kring kraftsamling – några speglade exempel kan tas från första och andra världskriget och Tysklands dilemman med flerfrontsrig och olika prioriteringar av försvarspositioner inför den annalkande allierade invasionen av Västeuropa, våren och sommaren 1944.

Även under det svensk-ryska kriget 1788–1790 ställdes Gustav III och hans krigsledning – bland andra Johan Christoffer Toll och Eric Ruuth – inför svåra avvägningsbeslut kopplade till duala hot och kraftsamling. Hur skulle man förhålla sig till det samtida danska vapenskramlet mot Bohuslän och Göteborg, och var i Finland förväntades de svenska styrkorna möta starkast ryskt motstånd – i norra Savolax eller längre söderut mot Finska viken? Sundbergs fokus ligger på just dessa kraftsamlingsdilemman. Hans huvudfrågor är: i vilken grad kraftsamlade Gustav III sina resurser under kriget och hur varierade kraftsamlingsgraden över tiden? På vilket sätt stod kungens kraftsamling i samklang med den samtida militärteorin?

Sundberg knyter skeendet under svensk-ryska kriget till två andra militärhistoriskt omtalade och undersökta kraftsamlingar, den tyska Schlieffenplanen under första världskriget och den israeliska offensiven i sexdagarskriget 1967. Med hjälp av israelen Robert E Harkavys bok *Preemption and Two-Front Conventional Warfare: A Comparison of 1967 Israeli Strategy with the Pre-World War German Schlieffen Plan* från 1977 – kommer Sundberg fram till hur en kraftsamlingsgrad kan räknas fram, vilket är långt ifrån okomplicerat. För det svensk-ryska kriget finns exempelvis flera metodiska utmaningar. Vad ska egentligen räknas som en tillräckligt stor och unik front? Hur ska man se på skärgårdsflottan – som till stor del också bestod av arméförband? Som svar på den första frågan menar Sundberg att ”mindre väsentliga” fronter inte tas med i kraftsamlingsberäkningarna, och att en front endast kan räknas som unik om trupper inom densamma kan hållas samman, så att de relativt snabbt kan agera gemensamt i ett slag eller i en operation. Det är dock oklart vad ”en mindre väsentlig front” faktiskt innebär. Beträffande den andra frågan inkluderas inte skärgårdsflottans båtsmän i studien. Däremot tar Sundberg med arméförband som tjänstgjorde på skärgårdsflottan. Förklaringen till skillnaden mellan arméförbanden och båtsmännen, är att de förra med lätthet kunde gå i land och tjänstgöra inom armén.

På ett övertygande sätt visar Sundberg att Gustav III och den svenska krigsledningen inte lyckades särskilt väl i att kraftsamla styrkorna i Finland. Ett undantag är det andra sjöslaget vid Svenskund 9–10 juli 1789, då alla 13 000 besättningsmän i arméns flotta deltog i striderna. Dock lyckades kungen väl i att strategiskt koncentrera sina styrkor till Finland, som helhet genom att huvuddelen också sattes in i striderna där; de lämnades inte kvar i Sverige för att parera krigshotet från Danmark, ett hot som i princip försvann med danskarnas neutralitetsdeklaration i juli 1789.

Frågan är då om denna misslyckade kraftsamling inom Finland hade en avgörande betydelse för utgången av kriget. Sundberg menar att kraftsamlingsnivån självfallet inte utgör den enda viktiga faktorn för ett krigs utgång, men att den oftast är av central betydelse. Hypotesen blir följaktligen att just bristen på kraftsamling resulterade i att kriget inte kunde vinnas av de svenska styrkorna. Samtidigt betonar Sundberg att misslyckandet med att erövra ryska befästningar, kan ha varit väl så avgörande för krigets utgång.

Sundberg anser sig ha funnit tillräckliga belägg för att kunna konstatera att Gustav III:s och militärledningens planering stod i samklang med den samtida militärteorins tankar kring kraftsamling, åtminstone på det strategiska planet. Kungen bedömde exempelvis att svensk-ryska kriget, trots att det kunde utvecklas till ett tvåfrontskrig, var möjligt att genomföra. Den samtida militärteoretikern Anders Nordencrantz idéer om att gränser skulle kunna försvara sig själva, överensstämde också med kungens agerande, liksom att den svenska defensiven på västfronten mot Danmark sammanföll med vad som uttrycktes i *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* från 1779 om att en prins med militär resursbrist, som förde ett flerfrontskrig, måste ta till defensiven där han kände sig som säkrast, i Gustavs fall i västra Sverige.

Beträffande kraftsamling på lägre nivåer gick däremot kungens agerande stick i stäv med den samtida militärteorin, till exempel vad gäller kraftsplitteringen 1790 mellan fronterna i norra Savolax och längre söderut mot Finska viken, samt i splittringen vid enskilda frontavsnitt, bland annat under 1788 års anfallsoperation mot Fredrikshamn. Där hade – med ett kraftsamlingstänkande i den franska encyklopedins anda – en armé om närmare 20 000 man kunnat mobiliseras, vilket dock inte skedde.

En tröst i kraftsamlingsbedrövelsen är att de ryska fältherrarna inte förefaller ha varit särskilt mycket mer lyckade än de svenska i att koncentrera sina styrkor till avgörande drabbningar. Frågan är då huruvida kraftsamling överhuvudtaget kan användas som en förklaring till krigets utgång. Just detta önskar jag få mer ventilerat av Sundberg – om nu inte kraftsamling avgjorde, vad var det då som bestämde krigets utgång? Handlar det om befästningarna? Var skärgårdsflottans eller linjeflottans verksamhet tungan på vågen? Fattades några särskilt lyckade eller misslyckade militära beslut? Otillgängligt källmaterial – kanske särskilt på den ryska sidan – försvårar antagligen besvarandet av dessa spörsmål, men gör ändå inte forskningsuppdraget omöjligt. Emellertid kan det knappast krävas att Sundberg skulle ha gjort allt detta inom

ramen för en magisteruppsats. Hans välskrivna, gedigna och metodiska studie räcker långt nog ändå, samtidigt som den tveklöst öppnar för fler och större forskningsfrågor om det svensk-ryska kriget 1788–1790. Låt oss hoppas att Sundberg snart nog också tar sig an dessa utmaningar i vidare vetenskapliga arbeten.

Henrik Edgren

Fil.dr. i historia och prefekt vid institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier vid Uppsala universitet.

Det är aldrig för sent att ge upp!

Recension av Holger Afflerbach och Hew Strachan (red.), *How Fighting Ends: A History of Surrender*, Oxford University Press, Oxford 2012, 494 s.

I den senaste långa raden av böcker som produceras vid det oerhört framgångsrika forskningsprogrammet ”Changing Character of War” vid Oxfords universitet behandlar Holger Afflerbach och Hew Strachan det militära nederlaget och de praktiska uttrycken för att man ger upp. Boken är en kolossal bedrift. Den är inte bara imponerande för att den samlar över tjugo världsledande historiker, utan också för den rikedom av empirisk kunskap som dessa besitter och som de på ett skickligt sätt delar med sig av.

Boken behandlar på ett nyanserat sätt nederlaget såväl på politisk nivå som högsta och lägsta militära nivåer från förhistorisk tid till dagens krig mot terrorism. Detta säger en hel del om hur ambitiös boken är. Det betyder att man som läsare får en inblick i hur man kan dra slutsatser utifrån den ena ytterligheten – att vrida och vända på arkeologiska fynd – till den andra ytterligheten att söka material om pågående konflikter och aktörers intentioner på internet. Eftersom den innehåller aspekter på nederlag från såväl statsmannen som soldaten, med början i förhistoriska samhällen och framåt, behandlas frågorna på ett förtjänstfullt och nyanserat sätt. Boken visar med all önskvärd tydlighet att det finns stor variation i hur nederlag har förståtts av sin samtid, men också att procedurerna för hur man ger upp har varierat beroende på kontext. Att synliggöra denna variation är bokens främsta bidrag, men det skulle också lätt kunna bli en svaghet om vi bara hade fått ett tjugotal nedslag i olika detaljerade fall. Afflerbach och Strachan löser detta med en genomtänkt struktur. Boken är uppdelad i olika tidsperioder där varje del inleds med en bredare forskningsöversikt följt av ett fåtal nedslag av fall inom den givna kronologiska ramen. På så sätt får läsaren både en redogörelse över forskning om nederlag i exempelvis medeltidseuropa, men också detaljerade analyser av exempelvis det tredje korståget eller den bysantinske kejsar Basileios den andres stympning av 15 000 bulgarer vid slaget i Kleidion (i nuvarande Makedonien) år 1014.

Varför och hur ger man då upp? Det omedelbara problemet för den som ger upp är naturligtvis att man inte självklart kan veta hur man blir behandlad av den som man precis försökt ta av daga när man stryker flagg. Hotet om hämnd, repressalier (både från de högre nivåerna på egen sida och från fienden), ett liv som slav, tortyr, förlust av heder och ära, skam för familjen, att

inte få delta i uppdelningen av vinster och förmåner vid seger och naturligtvis omedelbar och otrevlig död verkar garanterat återhållande på benägenheten att ge upp. Det finns till och med rikligt med fall i historien där officerare beordrar illdåd på motståndarens tillfångatagna soldater för att säkerställa att ens egna förband inte ska kapitulera (och därmed utsättas för samma sak). Motiven till att behandla fångar illa kan således vara att säkra de egna lyd- nadsförhållandena. Det går till och med att argumentera för att detta är ett smartare sätt att säkra den egna stridsmoralen eftersom det samtidigt skräm- mer motparten. Denna logik blir dessutom viktigare allteftersom de militära förbanden blir större och den omedelbara sociala kontrollen som familjeband inom det militära förbandet innebar avtar. Detta resonemang indikerar den betydelsefulla roll som reciprocitet har avseende kapitulation.

Kapitulation är dock ett sammansatt fenomen och kan inte bara förstås utifrån ett nyttoperspektiv avseende de egna förbandens lojalitet. Den kanske stora utmaningen för strategi och krigföringsätt är *hur* man bedriver kriget på ett sådant sätt som, samtidigt som det besegrar fienden, underlättar att fiendens förband kapitulera. Om man är alltför försiktig och mild för att underlätta motståndarnas kapitulation så riskerar man samtidigt att försvåra att man besegrar fienden överhuvudtaget. Omvänt om man använder våld på ett alltför urskillningslöst sätt för att besegra fienden så riskerar man samtidigt att ge fiendens soldater ett incitament att inte ge upp. Var någonstans balansen mellan återhållsamhet och eskalering går är ett genomgående tema, inte bara i denna bok, utan också i stora delar av strategisk teoribildning.

I boken görs en viktig åtskillnad mellan att kapitulera och att inte kunna fortsätta striden. I analytiska termer så kan man säga att kapitulationen är mer intressant, eftersom den involverar ett aktivt val att inte fortsätta medan att som riddare fastna under sin stupade häst i en otymplig rustning inte rik- tigt kan sägas involvera ett aktivt beslut att ge upp. Man kan helt enkelt inte komma upp. Ur denna begreppsliga distinktion kan vi skönja en begynnande fullt utvecklad teori kring kapitulation. Afflerbach, Strachan och deras med- författare utvecklar olyckligtvis inte denna, utan bokens bidrag kan istället sägas utgöra en viktig kartläggning av fenomenet kapitulation, ur ett brett perspektiv. Det är denna kartläggning som kan ligga till grund för en mer sammansatt teori om kapitulation. Bokens kanske största brist är att den inte utvecklar någon sådan, utan som läsare blir man utlämnad till variationen och den uppsjö av mer lokala förklaringar till just specifika fall. Kanske ska vi inte vänta oss att en uppsättning historiker har ambitionen att utveckla teori, utan

stafettspinnen har kanske i och med denna kartläggning lämnats över till mer teoretiskt intresserade samhällsvetare?

Vi kan däremot kanske inte förstå hela variationen av kapitulationer på olika nivåer, i olika arenor (mark, sjö och luft) och i olika kontexter som en *rational choice*-matris av en uppsättning preferenser, incitamentsstrukturer, bedömningar av framtida beteende och olika valsituationer. Många av kapitlen i boken förefaller istället argumentera för olika tolkande ansatser. Istället för att hävda att till exempel medeltida garnisoner gav upp inför en belägrande övermakt som ett resultat av en rationell kalkyl över hur mycket man måste göra motstånd för att inte bli bestraffad av sin egen feodalherre så menar till exempel John Gillingham att det skapades normer om vilken våldsanvändning som ansågs legitim, nödvändig och rättfärdig. I fallet med belägring så ansågs det, till exempel inte rättfärdigt att massakrera stadsbor och garnison om dessa kapitulerade när stadsmuren hade fått en bräsch. I det ögonblicket ansågs den försvarande ha fullgjort sin plikt gentemot sin furste (och blev då heller inte bestraffad för att ha givit upp lättvindigt) samtidigt som han kunde ge upp (och bespara staden och sitt eget förband lidande) med bibehållen ära.

I boken finns också en intern, implicit, debatt kring dessa normer. Har de vuxit fram som resultat av rationella överväganden eller har de sitt ursprung i olika föreställningar om vad som är rättfärdigt? I kapitlen som behandlar dels krigföring till sjöss, dels krigföring sedan 1800-talets mitt så blir det uppenbart att det också finns interna rationella intressen av att gynna och försöka stärka normer om att aldrig kapitulera. Såväl brittiska Royal Navy som den tyska marinen odlar aktivt dessa normer under 1800-talet och introducerar mer eller mindre drakoniska bestraffningar för kapitulerande chefer. Det är i framväxten av detta värderingssystem som vi också kan förstå krigsrätter och avrättningar av soldater som var oförmögna (eller vägrade) att delta i strider under det första världskriget. De som ändå kapitulerade behövde emellertid inte bara försvara sitt beslut att kapitulera, utan också varför man inte kapitulerade tidigare än man gjorde (och då skonade liv). Detta gjorde att man, utöver att riskera att bli bestraffad för kapitulationen, också riskerade att bli bestraffad för att ha slösat bort soldaternas och sjömäns liv. Massarméernas framväxt, industrialismens genomslag och förändringar i vapentechnologi förändrade också villkoren för kapitulation. Det var inte längre självklart att man kunde bli sedd när man försökte ge upp, då långskjutande artilleri, flygvapen och kryssningsmissiler introducerades.

En sådan här recension kan bara spegla en bråkdel av den rika kunskap

som Afflerbach och Strachan har kompilerat. Boken stora bidrag är att den utgör ett första större försök att kartlägga hur nederlag hanteras praktiskt på olika nivåer. Även om den inte tar steget fullt ut och försöker generera en teori om kapitulation så är detta en monumental bedrift. Den borde vara obligatorisk läsning för såväl officerare som de politiska ledningar som skickar sina väpnade styrkor ut i krig.

Jan Ångström

Professor i krigsvetenskap vid Försvarshögskolan.

1945 som år noll i en ny tideräkning

Recension av Ian Buruma, *Year Zero – A History of 1945*, Atlantic Books, London 2013, 368 s.

Nyårsnatt 1989. Ian Burumas åldrige far har överlevt det mesta. Världskriget som holländsk tvångsarbetare i tredje riket, allierade bombningar, svält och umbäranden. Nu stod han efter midnatt i hotelldörren efter att ha varit försvunnen många timmar i folkhavet vid Brandenburger Tor. Ansiktet täckt av bandage. Inte efter en kula eller granatskärva. Nej, det var en fyrverkeripjäs från det jublande firandet av murens fall som träffat honom rakt mellan ögonen. Var det i själva verket just då punkten till sist sattes för det andra världskriget? Det är i alla fall frågan som författaren och litteraturvetaren Ian Buruma ställer sig i den uppslagsrika boken, eller kanske snarare megaessä, *Year zero – A History of 1945* som utkom 2013. Med utgångspunkt i faderns krigsöde försöker Buruma skriva sig in i den gamla världens sammanbrott 1945 och den nys allra första skälvande, kaotiska och hårdhanta försök att upprätta någon form av ny ordning ur askan av det gamla. När Burumas far återvände till Holland från tvångsarbetet i Tyskland, försökte hans forna studentkamrater återskapa förkrigstidens studentikosa ritualer i en längtan efter att återupprätta den normalitet de levte i före kriget. Men det gamla var borta, och världen förändrad. Inte minst gällde det de normer och tänkesätt som präglade miljontals människors liv under 1900-talets första årtionden. Det är denna omvälvning Buruma sökt skildra, inte främst genom ny egen forskning utan i ett brett försök att utvinna ”de mänskliga drifternas efterkrigshistoria” ur den omfattande litteraturen, forskningen, memoarerna, dagböckerna och även skönlitteraturen kring året av slut och året av början, i mitten av det förra seklet, år noll.

Därigenom behandlar Buruma varken militära förlöpp eller politiska konflikter i första rummet. Dessa utgör snarare fond till hans teman om sex, mat och hämnd 1945. Teman där han inte främst söker förklaringar i politiska eller ideologiska/kulturella system utan i högst vardagliga föreställningar om ”girighet”, ”fördomar” och ”dåligt samvete”. Det kan tyckas banalt och som ett förytligande av det moderna samhällets största katastrof. Ett intryck som knappast förtas av själva inledningskapitlets betraktelse över år nolls sexualhistoria bland segrare och förlorare, italienska cigarettflickor och japanska pan-pan-kvinnor, välfödda amerikanska GI:s och utmärglade judiska lägerfångar. I en tid när populärkulturen verkar besatt av allt under bältet är ett sådant

intro antagligen logiskt, medan mindre samtidsanpassade läsare möjligen finner intresset för sexlivet i koncentrationslägret Bergen-Belsen eller homosexuell fraternisering med tyska ockupanter en aning prövande. Liksom även väl romantiserade skildringar av tyska kvinnors sexuella öden i västzonen – kontra våldtäktsockupationen i öst – eller av japanska eskortkvinnor som fria företagare. Ändå vore det alldeles orättvist att avfärda Burumas inledning som rent effektsökeri. Sexualitetens plats i människors liv och samhälle – liksom i krig, ockupation, förtryck och försoning – utgör en central del av den mänskliga kulturen. Den kultur vars sammanbrott och pånyttfödelser Buruma vill skildra. De besegrade männens avmaskulinisering med förödmjukade hemkomster från fronter och fångläger, tvångsarbetarnas och de svältandes fysiska förfall i kontrast till segrarnas – i synnerhet amerikaners och kanadensares – friska kroppar, gjorde djupa avtryck i kulturen. Attraktionskraften hos till synes övervinnliga och självsäkra män kontra nederlagens knäckta förlorare blev till en kulturell faktor när efterkrigsordningens nya maktrelationer etablerades, inte minst när denna faktor var sammantvinnad med försörjning och överlevnad.

De militära sammanbrotten och förödelserna innebar oundvikligen sammanbrott också för folkförsörjningen där kriget dragit fram. Att hålla sig väl med de segrande, även på det individuella planet, kunde betyda skillnaden mellan ett mål mat eller ännu en hungrig natt. Svält, armod och utsatthet var förstås allra mest skräckinjagande i de koncentrationsläger de allierade trupperna mötte, med högar av utmärlade kroppar och mänskliga katastrofer bortom räddning. Brittiska förband som nådde Bergen-Belsen delade chockerade ut sina militära ransoner av bacon, vita bönor och steak and kidney pie till utsvultna fångar med ett par tusen döda som följd. De undernärdas organ klarade inte av det plötsliga näringstillskottet.

Trots hämndlystna idéer om en ”hård fred” och att låta de besegrade klara sig själva – eller som i den amerikanska finansministern Henry Morgenthau övergivna plan på att avindustrialisera Tyskland och hålla livsmedelsförsörjningen på ett minimum – kom livsmedelshjälp snart att få en central roll. Möjligheterna att återupprätta någon slags nyordning i spillrorna – och avvärja en kommunistisk framryckning – krävde helt enkelt människornas, och därmed samhällenas, återhämtning. Det gällde både för de befriade nationerna och de besegrade. För författaren, född några år efter kriget, talade de äldre ännu med tårar i ögonen om ”Operation Manna”, när allierat flyg istället för bomber i maj 1945 fällde ”svenskt vitt bröd”, mjöl, margarin, choklad, corned

beef och kaffe över ett svältande Holland. Sådan livsmedelsbombning kunde i Japan istället skapa panik då även atombomben över Hiroshima dalt ned i fallskärm. Men utan snabb livsmedelshjälp beräknades omkring tio miljoner japaner dö svältdöden.

Överföringen av livsmedelslager och materiel för återuppbyggnad av de tysta ruinlandskapen gav upphov till väldiga underjordiska ekonomier där allt kunde köpas och säljas, från kroppar till vapenarsenaler med cigaretter som den nya betalningsmedlet där gamla valutor fallit samman. I Japan lyckades förslagna spekulanter undanhålla 70 procent av de militära förråden som flödade ut på den svarta marknad där gangsterligor anförda av forna militärer blev till en viktig faktor i det nya samhället. Bönder kunde plötsligt bli rika och klasstrukturer välvas om när nya förmögenheter skapades där äldre uttraderats.

En våldsamt sida av omvälvningen utgjordes av vedergällning. För Burma är hämndbegäret ”lika mänskligt som behovet av sex och mat.” Om det dessutom får ett tillskott av ”dåligt samvete” och underblåses av ideologi och maktthavare, kan det utveckla en förödande kraft. Detta var, menar han, vad som skedde i öster när Ilja Ehrenburgs sovjetiska agitation för att döda minst ”en tysk om dagen” och maningarna från Röda armens befälhavare till trupperna att hämnas de miljontals offren för den tyska krigföringen, lösgjorde alla spärrar. Över åtta miljoner sovjetiska soldater hade stupat, varav 3,3 miljoner svultits till döds som krigsfångar. Den civila dödsiffran var 16 miljoner. Nu fanns chansen att både vedergälla de förlorade och, menar Buruma, föra ”krig mot kapitalismen”. Eftersom ”stöld är en del av det revolutionära projektet”, kunde driften att hämnas förenas med både ideologi och stöd uppifrån till den våldsorkan som svepte fram österifrån över tyska samhällen. Att Stalin skulle ha fört det Stora Fosterländska Kriget i namn av ”det revolutionära projektet” och ”krig mot kapitalismen” är knappast någon vedertagen uppfattning. Däremot hade det första halvseklets historia i öster präglats av väldiga konfiskeringar och våldsamma övertaganden av egendom – från bondeupproren i det ryska imperiet, över bolsjevikrevolutionen, Stalins tvångskollektiviseringar och nationaliseringar i annekterade stater till Hitlertysklands erövringar och plundringar av judisk och sovjetisk egendom i etniska rensningars spår. Där den enes död var den andres bröd, där bostäder, företag och personliga tillhörigheter gjorts till byte för organiserat och spontant röveri innebar 1945 ingen slutpunkt, utan en anhalt för ny omfördelning. Det fick de många återvändande judar erfaras när de efter landsflykt undan förintelsen fann bostäder och

andra tillhörigheter övertagna av polacker som inte alls välkomnade överlevarna. Tvärtom, bara under andra halvåret 1945 mördades över tusen judar i Polen. De rånades, kastades av tåg eller slogs ihjäl på stället.

Till förklaringarna girighet och fördomar lägger Buruma här det ”dåliga samvetet”, när stöldgods som rövats i skydd av ockupationsmakten riskerade att ifrågasättas. Just dåligt samvete, tror Buruma också låg bakom heten mot kvinnor som ingått förhållanden med ockupationssoldater, i Frankrike och på andra håll. I första hand var det inte, skriver Buruma utan särskilda belägg, de som aktivt bekämpat ockupanterna som stod för skymfandet och bespottandet liksom bakom de folkliga ståndrätter som gjorde processen kort med tusentals kollaboratörer på olika håll i Europa. Det var de många andra, de som tidigare legat lågt och nu skulle visa framfötterna.

När över elva miljoner tyskar fördrevs bland annat från det forna Ostpreussen, Böhmen och Mähren var det dock storpolitikens överenskommelser tillsammans med folklig hämndlystnad – och även ”klassavund” mot den mer välbeställda tyskspråkiga folkgruppen – som verkade. Buruma uppmärksammar de polska uppsamlingslägren för tyskar som drabbades av stor brutalitet. I lägret Lamsdorf mördades över sextusen inklusive åttahundra barn. På Strahovstadion i Prag sammanpackades över tiotusen fördrivna civila tyskar varav tusentals mejades ner med kulsprutor. En ”baltutlämning” i episkt format ägde rum från Österrike, när brittisk trupp tvingade hundratusentals kroater, kosacker, ukrainare och andra som slagits på Hitlers sida – eller i egen sak mot kommunismen – tillbaka över gränsen där de skoningslöst mejades ner i tusental av Titos partisanarmé.

Komplexiteten i både kriget och den annalkande freden demonstrerades även på de asiatiska krigsskådeplatserna. Den japanska krigföringen hade bland annat förts under paroller om de asiatiska folkens kamp mot väst imperialismen. Utplundring av lydstaten, som kinesiska Manchuriet och Korea, för enades med visst självstyre av nationalistiska ledarskap i forna västkolonier. I Indonesien tvingades holländska krigsfångar lita till sina japanska fängvaktare som skydd mot upproriska indonesier som sökte göra processen kort med den vita kolonialbefolkningen. Holländska företrädare brännmärkte Sukarnos nationalisterna som ”quislingar” och liknade dem vid SS-trupper. Under försöken att återupprätta sitt forna kolonialvälde massakrerade holländska dödspatrouller tusentals indonesier medan brittiska flottstyrkor i veckor bombarderade den indonesiska hamnstaden Surabaya.

Det var den förkrigstida världsordningen som nu brast när tidigare ko-

loniserade folk i spillrorna av axelmakternas ockupationer vägrade godta de forna kolonialherrarnas återkomst. I Algeriet, Mellanöstern, Kina, Indien och Sydostasien övergick världskriget i koloniala befrielsekrig med komplicerade mönster där etniska, politiska och religiösa tillhörigheter drabbade samman. Judiska sionister mot det brittiska protektoratet och arabiska motståndare, algeriska nationalister mot franska gaullister, kommunister och *pied noirs*, vietnameser mot fransmän, briter och japaner i Saigon där den franska främlingslegionen även innehöll tidigare tyska soldater och SS-officerare...

Ur seger och nederlag, massförstörelse och förintelse, plundring, etnisk rensning och vedergällning, växte trots allt något av nya ordningar fram i de materiella och mänskliga ruinlandskapen från hösten 1945. Stådrätter och ihoprafsade folkdomstolar ersattes av krigsrättegångar och juridiska processer, klappjakter av omskolning, yrkesförbud och kulturrevolutioner. Buruma iakttar förändringen från de första stora krigsrättegångarnas parodi på rättvisa till Nürnbergsprocessens närmast pedantiska mastodontförhandlingar. När den japanske generalen Yamashita Tomoyuki anklagad för massaker i Manila, Pierre Laval, den franska marionettregimens premiärminister och den holländske nazistledaren Anton Mussert tidigt dömdes till döden var det på svajiga grunder. Men de utgjorde, menar Buruma, utmärkta symboler för krigsförbrytelse, inte minst bildmässigt, genom sina frånstötande fysionomier!

Att ”suga ut” det ideologiska giftet ur de besegrade och ”civilisera odjuren” handlade både om utrensningar och om indoktrinering. Buruma visar hur massavskedanden och yrkesförbud mot forna nazister inom den tyska statsapparaten och näringslivet slog ojämnt – med exempelvis akut lärarbrist – men snart bedarrade, åtminstone i västzonen. I Japan däremot fredade den amerikanska ockupationsmakten kejsaren, och bortsett från inom militären och polisen skedde knappast någon utrensning.

För att omskola befolkningarna förbjöds tidningar, böcker, filmer och skådespel som på ett eller annat sätt gav uttryck för nazistisk ideologi eller japansk samurajmentalitet. Vad gäller omskolningen och den sovjetiska propaganda-offensiven i östzonen finns här inget nytt, det är Burumas exempel från väst som länder till eftertanke. Bibliotek och skolböcker rensades, litteratur brändes (!) och censuren kunde, i fallet Japan, gå så långt som till att förbjuda ens nämnandet av Hiroshima. Den kulturella invasionen från väst, med jazzmusik, dans, konsumtionsvaror och filmer välkomnades av många nyfikna men möttes inte heller sällan av protester, som när tysk biopublik revolterade mot amerikansk krigsfilm.

Det var i en egendomlig allians mellan radikala experter och ideologer från den amerikanska New Dealgenerationen samt mer konservativa militarister som general MacArthur som den stora omvälvningen ägde rum i amerikanska ockupationszoner. Men radikalismen präglade också de övriga allierade. Redan sommaren 1945 besegrade labours Clement Attlee oväntat krigsledaren Churchill i de brittiska valen och en våg av radikala reformer genomfördes. Med omfattande socialisering av gruv- och elindustrin, järnvägen och flygtrafiken, med arbetslöshetsunderstöd och den stora reformen för gratis sjukvård, signalerades att krigets uppostringar inte varit förgäves. En ny tid var inne där de statliga mobiliseringar och planinriktade satsningar som brukats för krig nu skulle bygga freden. ”Aldrig mer!” var slagordet som inte bara riktades mot krigets förödelse utan även mot den förkrigstida oordningens ekonomiska kriser, massarbetslöshet, fattigdom och extrema nationalism.

Den nya världen betraktades hösten 1945 ännu som *en*. När Förenta Nationerna bildades i oktober var det på de första efterkrigsveckornas förhoppningar om att upprätta en ny världsordning där de mänskliga resurserna förnuftigt kunde samordnas över gränserna till välfärd, rättvisa och demokrati för alla. Men både bakom kulisserna och fullt synligt kunde isärglidningen utan svårighet iakttas i det rasande grekiska inbördeskriget och det vardande i Kina samt i omstöpnigen av den europeiska öst- och västzonen. För många av makthavarna i väst betydde en värld deras fortsatta koloniala överhöghet över stora delar av planeten. För härskarna i Moskva betydde det deras despotiska styres cementering och legitimering. År 1945 hade ännu inte nederlagets förtvivlan eller segerns triumftoner avlösts av andra klanger. Men även när världen rämnade i det kalla krig som snart skulle avlösa de första förhoppningarna levde vi under de kommande årtiondena i tidräkningen – och följderna, på politikens, ekonomins och den mänskliga kulturens område – från detta år noll. För Ian Buruma avslutades den tidräkningen på nyårsnatten 1989 när muren föll och hans far till sist satte punkt för krigsårens erfarenheter.

Ty, menar Buruma, ingenting varar för evigt, inte heller människors förhoppningar och drömmar som även de till sist förvandlas till aska och sprids för vindarna. Mellan pärmarna i hans bok lever ännu några av dem, såsom de en gång formulerades alldeles i skarven mellan slutet och början.

Håkan Blomqvist

Docent i historia och föreståndare för Samtidshistoriska institutet,
Södertörns högskola.

Uniformshistoriska bilderböcker med namnkunniga konstnärer

Recension av Christian Braunstein, *Svenska arméns uniformer, del 1: Kavalleriet*, Statens försvarshistoriska museer, Stockholm 2012, 137 s., 265 ill. i färg, Christian Braunstein, *Svenska arméns uniformer, del 2: Infanteriet*, Statens försvarshistoriska museer, Stockholm 2013, 127 s., 408 ill. i färg, och Christian Braunstein, *Svenska arméns uniformer, del 3: Artilleriet, övriga truppslag och 1900-talets enhetsuniformer*, Statens försvarshistoriska museer, Stockholm 2013, 120 s., 282 ill. i färg.

Under mina skolår fick jag lära mig att ordet uniform har sitt ursprung i latinets *uniformis* vilket har betydelsen enhetlig och likformig. Man behöver emellertid inte se mer än på omslagen till 1:e försvarsantikvarie Christian Braunsteins böcker i trilogin *Svenska arméns uniformer* för att inse att uniformer i regel är allt annat än likformade. Färger, utformning och attribut skiftar från uniform till uniform, från truppslag till truppslag. Även inom ett och samma truppslag varierar uniformernas utformning beroende på bärarens tjänst, förbandstillhörighet och tidsperiod. Skillnaderna har genom åren varit större eller mindre, men med denna rika variation är det inte svårt att förstå att det idag finns ett intresse för militära uniformer och deras historia.

Författaren Christian Braunstein, pensionsavgången överstelöjtnant vid Livgardets dragoner (K 1) och mångårig medarbetare vid Statens försvarshistoriska museer, har sedan tidigare många boktitlar på sin meritlista. Förbandshistorik, heraldik och utmärkelsetecken är några av de ämnen han genom åren berört, och det är glädjande att nu få se tre nya uniformsböcker signerade med hans namn. När man bläddrar i böckerna är det tydligt att det inte är någon liten uppgift han tagit på sig.

Den militära uniformeringen i Sverige kan sägas gå tillbaka till 1600-talet då Gustav II Adolf och senare Karl XI införde de första enhetliga uniformerna vid de svenska regementena. Visserligen hade uniformer i viss utsträckning burits innan dess, men det var först med dessa två kungar som uniformsbruket fick en allmän spridning inom den svenska krigsmakten. Detta innebär att Sverige idag har en drygt 350-årig uniformshistoria som resulterat i en snårskog av variationer.

Denna historia, från år 1675 fram till idag, illustreras nu i Braunsteins *Svenska arméns uniformer* i form av teckningar i färg gjorda av några av våra mest namnkunniga militära konstnärer. Fritz von Dardel, Einar von Strokirch och Alf Lannerbäck är bara några av ett tjugotal namngivna konstnärer vilka

beklagligt nog enbart nämns vid just namn. Kortare biografier över konstnärerna och deras militära anknytningar hade med fördel kunnat tillföras boken. Den mer militärt bevandrade läsaren känner säkert till flera av konstnärerna och kan sätta in dem i sitt sammanhang, men för den breda allmänheten är de troligen alla mer eller mindre okända. Frågan om vad som gör respektive konstnär kvalificerad att teckna militära uniformer är trots allt en relevant fråga då teckningarna inte alltid är helt korrekta. Färger och färgnyanser men även andra detaljer är i flera fall fel vilket Braunstein förekommer och själv påpekar redan i förordet. Han poängterar där likaså att hans mål inte varit att författa ett akademiskt och vetenskapligt korrekt verk. Istället framhäver han att målet varit att göra en trilogi välillustrerade böcker vilket han i mångt och mycket lyckats med.

Böckerna är indelade som så att del ett behandlar Braunsteins eget truppslag kavalleriet, del två infanteriet och del tre artilleriet, ”övriga truppslag” samt 1900-talets enhetsuniformer. Varje bok inleds med en introduktion vilken följs av en kortare historisk bakgrund till respektive boks ämnesområde. De militära förbandens historia ritas sedan upp för respektive truppslag och tidsperiod på ett sätt som känns igen från flera av Braunsteins tidigare böcker. De enskilda förbandens uniformsutveckling beskrivs i kortare texter vilka även omfattar vapen och remtygspersedlar. Möjligen går det att invända att vapen och remtygspersedlarna inte hör till en bok om uniformer, men då dessa avbildas i teckningarna är det lämpligt med kortare beskrivningar av även dessa. På lämpliga platser i böckerna kompletteras uniformerna av teckningarna på uniformsdetaljer såsom knappar och epåletter. Uniformsillustrationerna är i regel av god kvalitet med undantag för ett fåtal i respektive bok där de grafiska bristerna drar ned helhetsintrycket. Pixlade illustrationer hade gått att undvika och en bildredaktör hade med fördel kompletterat Braunsteins goda fackkunskaper. Att respektive konstnär, där sådan är känd, namnges i anslutning till sitt verk är en klar fördel då korrektheten mellan dessa varierar. Den konstnärliga friheten är i några fall väl påtaglig.

Alla tre böckerna har text på både svenska och engelska vilket gör att de även passar för en icke svenskspråkig läsarkrets. Böckerna utgör med andra ord en utmärkt present till utländska besökare vilket jag själv utnyttjat. Hela trilogin hade emellertid mått bra av en extra omgång korrekturläsning då de språkliga skrivfelen är frekventa och återkommande på både svenska och engelska.

I de två första delarna är det som konstaterats kavalleriet respektive infan-

teriet som i text och bild beskrivs. I båda delarna är det den första karolinska uniformen som inleder och truppslagens uniformsutveckling följs sedan fram till början av 1900-talet. Vi får här som läsare följa med i uniformsutvecklingen från stormaktstidens färggranna rockar och livplagg, via den gustavianska franskinspirerade variationsrikedomen till 1800-talets mer preussiska snitt som idag till viss del lever vidare som ”modell äldre”. På 1700-talet gör vi även besök i Finland och i Östersjöprovinserna varför vi bland annat återfinner uniformer för Nylandsbrigadens dragonkår och pommerska regementen. Den gustavianska perioden i slutet av 1700-talet är särskilt intressant med sina vackra kreationer, men denna tid är samtidigt svårforskad. Osäkerheten om vilka av de fastställda uniformerna som verkligen kom att bäras ute på regementena är stor och det är ett detektivarbete av rang att nysta upp röran.

I del tre skildras först artilleriets äldre uniformer, men likaså ”övriga truppslag” vilket bland annat innefattar fortifikationskåren, trängtrupper, fältläkare, intendent, auditörer och kadetter. Ett avsnitt avhandlar de kungliga adjutantsuniformerna vilka i regel, med vissa skillnader, var samma som bars vid respektive adjutants regemente. Braunstein tar upp att ägiljetter, epåletter och plymer var sådana detaljer som utmärkte de kungliga adjutanterna, men låter sedan teckningarna tala för sig själv. Med detta missas en chans att peka ut dessa skillnader på respektive teckning. På en sida avhandlas i korthet de marina arméförbandens uniformer vilka annars ofta glöms bort, Skärgårdsflottan och Marinregementet.

Övergången i del tre till 1900-talets enhetsuniformer innebär en bildkavalkad som skildrar en period vars uniformsteckningar annars sällan går att hitta på en och samma plats. Det är i mitt tycke trevligt att till exempel kunna slå upp fyra sidor i rad fyllda med tecknade bärare av uniform m/10. Att en av dessa (Braunstein del tre, s. 71) bär uniform m/03 – en uniform som annars inte beskrivs i boken, det kan möjligen ursäktas. Dess beskrivning ”Manskap artilleriet exercisuniform” känns dock något torftig, då man av denna teckning bland annat kan utläsa att mannen genomgått korpralskola och är hovslagare vid Positionsartilleriregementet (A 9) i Stockholm. Detaljrikedomen i många av teckningarna berättar genomgående mer än bildtexterna.

Någon förklaring till varför enhetsuniformen infördes får man inte av dessa böcker, och inte heller berättas något om de influenser som påverkat uniformsmodet genom åren. I det hela hastas 1900-talet igenom utan närmare förklaringar eller beskrivningar. Varför övergavs de äldre färggranna modellerna till fördel för gråbrungröna? Svaret är självklart för den insatta, men

troligen inte för den bredare läsarkretsen. Att beskriva denna historia annat än i bild har möjligen inte varit syftet med böckerna, men en mer berättande historia i text om hur uniformernas utformning påverkats av mode och skiftet i krigföringen hade gett dem ett ökat värde.

Fältuniform 90 och dess persedlar avslutar uniformskavalkaden i trilogins sista bok, dock utan att de varianter som användes i slutet av 1900-talet nämns. Att åtminstone i korthet nämna pansartruppernas och helikopterförarnas uniformsmodeller hade varit att önska. Sist i boken följer en förteckning över svenska och finska arméförband samt en förteckning över fackord och -termer. I denna sistnämnda förteckning hittas förklaringar till ord som agraff, kamisol och svalbo – väl behövt även för den mer insatta.

Sammanfattningsvis vill jag gratulera Christian Braunstein till en välillustrerad trilogi genom vilken det är möjligt att följa den svenska arméns uniformsutveckling under 325 år. Att sammanställa ett verk som detta är inte helt enkelt och Braunstein är kunskaps- och erfarenhetsmässigt rätt person bakom projektet. Böckernas helhetsintryck överväger med god marginal de brister som här påpekats och de kan därför varmt rekommenderas för varje person med ett intresse för arméns uniformer från dåtid till nutid.

Simon Olsson

Författare till *Svenska arméns uniformer 1875–2000*.

Mau-Mau-upproret och brittisk upprorsbekämpning i nytt ljus?

Recension av Huw Bennett, *Fighting the Mau Mau: The British Army and Counter-Insurgency in the Kenya Emergency*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, 317 s.

Huw Bennets bok handlar om den brittiska bekämpningen av Mau Mau-rörelsens väpnade uppror mot den brittiska koloniala överheten i Kenya 1952–1960. Efter en trevande start lyckades de brittiska styrkorna till slut kväsa upproret, inte utan ett visst mått av såväl direkt som indirekt våld mot lokalbefolkningen. Det indirekta våldet kan främst exemplifieras av att lokalbefolkningen berövades både boskap och grödor för att man skulle svälta ut Mau Mau-rörelsen och på så vis få rörelsen att begå grymheter i sin jakt på mat. Oförmågan att skilja lokalbefolkningen i allmänhet från Mau Mau-rörelsen var ett genomgående problem för de brittiska styrkorna i konflikten, vilket också starkt bidrog till konfliktens råa natur. Inledningsvis berättar författaren att det finns en allmän uppfattning om brittisk upprorsbekämpning som byggande på principen om minimal våldsanvändning. Detta framhålls tydligt för att skapa relevans för framställningen, och för att visa på det stora behovet av denna berättelse. Bennett ställer upp denna motbild till det annars blodiga och högst kontroversiella kriget, men återkommer inte i någon större utsträckning till den. Det tycks helt enkelt inte vara ett nutida forskningsläge som det refereras till, utan ett äldre. Författaren har läst in sig på ett omfattande forskningsläge kring Mau Mau-oroligheterna i Kenya på 1950-talet som talar om brittiskt överväld gentemot befolkning i allmänhet och upprorsrörelsen i synnerhet. Det finns således en hel del skrivet som problematiserar föreställningen att brittiskt kolonialt styre tillämpat minimalt med våld. Detta gäller även i fallet Kenya. Det framhålls dock att detta är den första boken på ämnet, delvis med nyligen tillgängliggjort källmaterial. Det går dock inte att komma ifrån att boken i hög grad är syntetiserandet av ett forskningsläge snarare än att den lägger fram något egentligt nytt – det senare är författarens syn på sin egen bok.

Bristande utbildning framställs som centralt för de oegentligheter som den brittiska staten tillät såväl lokala afrikanska som brittiska reguljära förband utföra. Det refereras till ett forskningsläge som framhåller att det skulle vara orimligt med för mycket fokus på att lära soldaterna folkrätt, en argumentation som tycks bära spår av ett motstånd mot en akademisering av soldatyrket. Då insatsen i utbildning för att undvika oegentligheter begångna av de egna

styrkorna emellertid skulle vara rudimentära är det knappast någon risk att soldaterna skulle tappa förmåga i sina egentliga kapaciteter. Författaren till boken är av den åsikten att utbildningen på detta område var bristfällig och det hade kunnat vara bättre utan.

Kapitlet om internationell rätt i koloniala uppror snuddar dock vid frågan om militärt ledarskap. Vidare framhålls att en grundmurad oförståelse existerade i det att brittiska trupper överhuvudtaget skulle kunna utföra handlingar som stred mot folkrätten; Nürnbergprincipen att vägra oetiska order var ju skriven för tyskar och inte för briter. Frågan är intressant då Nürnbergprincipen, att man skall vägra folkrättsligt vidriga order, ställs mot principen att order ändå skall lydast och att absolut hörsamhet mot order är lika illa som att den individuella soldaten själv kan välja och vraka bland de order som ges genom att på det ena eller andra sättet ifrågasätta dem. Boken är skriven inom en tydligt brittisk kontext och order förutsätts av naturen vara detaljerade med direkta anvisningar. Utifrån ett svenskt perspektiv ser man tydligt att med uppdragstaktik behöver inte ordern i sig bära spår av oegentligheter i folkrättslig mening. Det ligger i hög grad på den som får ordern att tolka den och utföra den på ett sätt som dels följer orderns syfte, dels inte är folkrättsligt felaktigt. Ett situationsanpassat ledarskap kan undvika oväntade folkrättsliga grynnor på ett helt annat sätt än en order som i detalj föreskriver vad som skall ske utan att situationen ännu givit för handen vad resultatet blir. Detta är en ytterligare intressant fördel med uppdragstaktik, i den mån man har ett soldatunderlag som man kan lita på avseende autonomitet och korrekt uppträdande. Om soldatmaterialet på förhand inte kan förutsättas följa folkrättsliga principer finns heller inte förutsättningar för en armé som fäster värde på folkrätt att tillämpa uppdragstaktik. Att det sedan kan ske brott mot folkrätten trots goda förutsättningar avseende generellt soldatmaterial är förstås fullt möjligt av en mängd olika skäl. Inte minst att lagbundenheten avseende mänskligt agerande är ytterst vanskelig att förlita sig på.

Bennett behandlar även kontakterna mellan de vita markägarna och den brittiska armén i upprorsbekämpningen. Författaren nämner att dessa kontakter var viktiga, men också att de påverkade den militära insatsen. Detta resonemang hade kunnat utvecklas. Nutida upprorsbekämpning visar att ett existentiellt inslag i konflikten saknas hos de västerländska upprorsbekämparna, vilket är rimligt att anta då det egna landet inte är hotat, som exempelvis i Irak eller Afghanistan. Men det gör också att ledningsnivåerna inte genomsyras av existentiella ambitioner, i motsats till förhållandena hos upprorsmännen.

I fallet Kenya bidrog de brittiska kontakterna med de vita jordägarna till ett gott allmänt underrättelseläge. Markägarnas existentiella situation i konflikten smittade även delvis av sig på konflikten med de brittiska militära styrkorna. Detta förstärktes av att lokala afrikanska förband användes, vilka kunde ha en mer existentiell tolkning av konflikten än exempelvis brittiska soldater från en storstad i Storbritannien. På sina ställen snuddar författaren vid en kontextualisering av konflikten genom sättet på vilket andra världskriget nämns. Såväl chefen för den brittiska insatsen, general Erskine, som många andra officerare och även meniga soldater hade deltagit i världskriget, som i sin tur kunde ha en förråande effekt. Bennett hade med fördel kunnat utveckla detta ytterligare eftersom det skulle skapa en grund för att förstå den logik som den brittiska praktiken antog i Kenya.

Författaren bemödar sig med att begränsa vidden av bokens ämne. Det framhålls att det visst fanns stora inslag av minimalt våld i agerandet, att de flesta förband skötte sig och att Erskine trodde på lag och ordning. Detta är gott och rimligt, men boken blir i hög grad deskriptiv och det är knappt författaren tycker sig kunna belägga brister i folkrättsutbildningen vid Sandhurst under 1950-talet. Genom att sticka ut hakan något mer i dylika avseenden hade han stärkt bokens relevans ytterligare. Till dess försvar måste dock sägas att den framhåller att i vissa avseenden institutionaliserades missförhållanden antingen direkt eller indirekt genom att man aktivt bortsåg från dem. Ett exempel på detta är officeren Frank Kitsons skapande av pseudogäng, som leddes av brittiska officerare, men i övrigt bestod av omskolade Mau Mau-krigare som sökte upp och arresterade alternativt dödade ”äkta” Mau Mau-grupper de stötte på. Denna metod var så framgångsrik att Kitson fick utbilda de flesta brittiska styrkorna i Kenya. Även om metoden var framgångsrik var den en grogrund för en mängd förutsägbara incidenter i den kenyanska vildmarken. Värt att notera är att Kitsons tankar återigen har aktualiserats av exempelvis USA.

Varför skall man då läsa denna bok? Den som är intresserad av brittiska koloniala förhållanden i Afrika under 1900-talet har förstås anledning att ta del av den, likaledes om man är intresserad av Kenyas moderna historia. För den som studerar upprorsbekämpning är boken värdefull på ett generellt plan, även om den inte behandlar detta ämne annat än indirekt. Exempel på hur missförhållanden kan uppstå är alltid lärorika. Till eftertanke bör dock nämnas att en stor del av hänsynslösheten i Kenya var viktig för det framgångsrika bekämpandet av Mau Mau. Detta är långt ifrån trösterikt i en tid där stater

försöker vinna upprorskonflikter genom att försöka vinna *hearts and minds* hos lokalbefolkningen dock ofta utan bestående resultat.

Håkan Gunneriusson

Docent i historia och forskningsansvarig i marktaktik
vid Krigsvetenskapliga avdelningen.

Legoknektar över alla gränser

Recension av Nir Arielli och Bruce Collins (red.), *Transnational Soldiers: Foreign Military Enlistment in the Modern Era*, Palgrave Macmillan, London 2013, 263 s.

Det rör sig här om en antologi, en samling essäer om olika människoöden. Den behandlar människor som med eller mot sin vilja kommit att strida för nationer och stater som de inte på ett självklart sätt var lierade med. I en samling artiklar är det ofta svårt att finna den röda tråden, och så kan det tidvis upplevas i detta fall. Boken definierar bort de som stridit i främmande uniform men för sin egen stats räkning, exempelvis i FN-tjänst, eller brittiska sjömän i konfedererad tjänst under amerikanska inbördeskriget. Gränsen för denna definition kan tyckas bli överskriden vid flera tillfällen som exempelvis den brittiska frivilliga kåren BAL (British Auxiliary Legion in Spain) eller de tyska frikårer som stationerades i Baltikum i samband med första världskrigets sista år. I båda fallen får de respektive staterna sägas ha gett mer än sin välsignelse till företagen. Taget i beaktande en viss etnisk tysk närvaro i Litauen vid tiden för första världskrigets slut, kan situationen där och då inte sägas vara helt olik de svenska frivilliga under Vinterkriget i Finland ur perspektivet stat och nation.

Undertecknad har inte för avsikt att omnämna alla de femton artiklar som finns mellan pärnarna i form av en samling minirecensioner. Snarare lyfter jag fram några essäer som kan ha ett generellt värde för en svensk läsare, boken vänder sig dock inte mot en svensk läsekrets. Avslutningsvis diskuterar jag den samtida relevansen, som är en allmän poäng med boken. Det finns en mängd artiklar som berör brittiska koloniala förhållanden på ett eller annat sätt. De har i och för sig ett visst intresse och är i flera fall välskrivna även om det partikulärt anekdotiska ibland tar överhanden. Det kan röra sig om undersåtar inom det brittiska samväldet som stred för imperiet, exempelvis sjömän från Cayman Islands.

En artikel som står ut är Christian Kollers som behandlar den franska främlingslegionen, emellertid inte främst för den svenska relevansen. Intresset, som får sägas vara mer allmänt, torde komma sig av att alla har hört eller läst något om främlingslegionen. I det senare fallet ofta i någon inte alltför kvalitativ publikation. Myterna är många om Legionen med stort L. Därför är det uppfriskande att läsa något empiriskt välgrundat om främlingslegionen. Som i många av de andra fallen i boken handlar valet att strida i främmande uniform

oftast om fattigdom snarare än äventyrlusta eller bakomliggande kriminalitet. Undantag finns förstås som exempelvis Mussolinis utbildningsminister Guiseppe Bottai som gick med i Främlingslegionen 1944 av vad man kan kalla politiska skäl. Andra exempel som Napoleons utomäktenskaplige son, Hohenzollerska, vietnamesiska och danska prinsar hör ändå till undantagen. Brytpunkten för den gamla legionen och den nya med mer elitförbandskaraktär hängde samman med förlusten av Algeriet, legionens hemmabas. Något som också kan förklara legionens inställning till den konflikten sett i ljuset av dess motto: *Legio Patria Nostra*. Artikeln uppehåller sig främst kring sociala aspekter för att gå med i legionen och receptionen som en form av rit.

En annan intressant artikel är Tomas Balkelis om de tyska frikåreerna i Litauen. Det rör Sveriges närområde och ger en historisk fond till skeenden öster om Sverige som i dessa dagar utspelar sig. Ofta när de tyska frikåreerna nämns i litteraturen är det som en kraft under Weimarrepubliken, en aktör på vägen mot det tredje riket. Frikåreerna har ofta setts som revanschismens organisationer för tyska soldater som känt sig svikna av staten avseende första världskrigets utgång. I artikeln framställs organisationernas upphov och nytta på ett tydligt sätt. Tyskland gavs efter kapitulationen i uppdrag av segrarmakterna att med sina styrkor i öster hejda ett kommunistiskt övertagande av Baltikum. Detta var lättare sagt än gjort med de sämsta förbanden på plats i öster, dålig moral efter vapenvilan i kriget samt en inte försumbar kommunistisk rörelse i de förband som var satta att stoppa just detta. Många förband fick helt enkelt sändas hem för att de ställde till mer oreda än de skapade ordning. I detta läge skapades frikåreerna på uppdrag av armén och regeringen med segrarmakternas goda minne. Det är dessa kårers situation i Litauen under 1919 som beskrivs i artikeln. Artikeln fyller en funktion eftersom frikåreernas betydelse inte har getts någon egentlig roll i litauisk nationell historieskrivning, mycket för att de inte i alla lägen var sedda som en progressiv kraft vare sig då de var på plats eller senare. Balttyskarna betraktades som en överhet som dock var mindre problematisk i Litauen än i Estland och Lettland, där den balttyska adeln varit lojal med tsaren. Balkelis poängterar dock att det var dessa kårer som var avgörande i en serie slag i februari–mars 1919. Det kunde mycket väl ha räddat Litauen undan att bli en Sovjetrepublik redan efter första världskriget.

Ytterligare en artikel med en viss relevans för en svensk läsare är den om de katangesiska gendarmerna. Författaren Miles Larmer ger en historik över de förband, som för den svenske läsaren främst har blivit bekant genom den svenska FN-insatsen i Kongo. Gendarmeriets tillkomst 1960 är mindre förvå-

nande än att det var verksamt ända fram till 1999 i strider mot Jonas Savimbis Unita. För var och en av de som är intresserade av FN-insatsen i Kongo bör denna artikel läsas då anatomin av gendarmeriet (som bara till namnet hade polisiär karaktär) mig veterligen inte tidigare har beskrivits i detalj. Vidare känns organisationen samtida och kan vara av intresse för de som studerar legoknektar i vår samtid.

Boken avslutas oväntat elegant med att sammanfoga artiklarna till ett angrepp på det forskningsläge som menar sig se så kallade kvalitativt ”nya krig”, bland annat med kontraktsanställda soldater. Bokens artiklar i sig är ett vittnesmål om att rent empiriskt sker nya saker av naturen hela tiden, men på ett principiellt plan är det inte mycket nytt under solen, inte ens när det gäller människor som ställer upp i uniformer som kan te sig oväntade även för dem själva. Boken ger också en liten referens till dagens situation, där människor av tro på det radikala islam lämnar de länder där de bor för att strida för en religiös sak, åtminstone på ytan, utan att se djupare individuella förklaringar.

Håkan Gunneriusson

Docent i historia och forskningsansvarig i marktaktik
vid Krigsvetenskapliga avdelningen.

Konstruktionen av legoknekten

Recension av Scott Fitzsimmons, *Mercenaries in Asymmetric Conflicts*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, 332 s.

Scott Fitzsimmons bok om legosoldater i asymmetriska konflikter utger sig för att tillföra forskningsläget nya och framstående bidrag. Forskningen om legosoldater, vetenskapliga studier kring internationell politik och militär verksamhet, som till och med användning och utveckling av militära styrkor, påstås kunna hämta nya lärdomar från bokens resultat.

När man läser sammanfattningen av resultatet som lyfter fram vikten av kreativt tänkande, decentraliserad ledning, personliga initiativ, tekniskt kunnande och grupplojalitet samt tydliggörandet av dessa faktorer under träning, finner sig frågan vad nytt detta är. Aspekterna är självklara inom västerländskt militärt tänkande sedan minst andra världskriget, och sedan 1700-talet om man specifikt studerar erfarenheter från jägarkrigföring. Fitzsimmons pekar på ytterligare en aspekt som oöversatt anges som "the free transmission of accurate military information". Här avses vikten av ett välfungerande underrättelsesystem där varje soldat är en sensor. Inte heller detta är någon iögonfallande ny forskningsupptäckt. Viss försiktighet rekommenderas också när det gäller under vilka omständigheter som "fri överföring" av underrättelser ska och kan genomföras, något som inte problematiseras i boken.

Fitzsimmons utger sig inte för att vara en militär expert eller särdeles kunnig inom området. Ändå framställs undersökningen av fyra fall av strider mellan olika formationer av legosoldater och motståndargrupperingar av påstådd irreguljär karaktär som banbrytande och ny. Detta gäller både val av både teori och empiri. Metodvalet som inkluderar ett antal intervjuer samt textanalys av ett brett urval källor, redovisar utan närmare diskussion sex "beteendenormer" (de ovan nämnda aspekterna) som variabler för undersökningen. Någon diskussion varför dessa anses centrala för legosoldatförband förs ej. Läsaren får heller inte kännedom om att dessa aspekter är lika viktiga för alla typer av militära förband. Teorivalet är det som bokens röda tråd handlar om. En argumentation kring om konstruktivism eller, mer vanligt inom *International Relations*, neorealism fungerar bäst för att förklara utgång av väpnad kamp. Redan tidigt i boken får man klart för sig att det finns tveksamheter kring neorealismens starkt kvantitativa och materiellt fokuserade styrkejämförelser för att förklara militär vinst eller förlust. Även här frågar sig en lindrigt militärt insatt läsare om det inte får anses allmänt givet att avsevärt fler faktorer än ma-

teriell överlägsenhet måste tas i beaktande när man studerar väpnade konflikter. Sedan det kalla krigets slut och konflikterna i Irak och Afghanistan, liksom i Afrika, har det återkommande visat sig (och förvisso beskrivits i erfarenheter sedan 1800-talet) att de moraliska aspekterna, folkets vilja, militär kultur och förlustkänslighet är vida mer centrala aspekter än att strikt beräkna vilken sida som var numerärt starkast eller hade mest effektiv materiel.

Dock, om det som boken anger är en utbredd uppfattning inom *International Relations*, att man kan analysera väpnad kamp rent numerärt (något som framstår som obegripligt i dessa dagar om man alls följt den militära debatten och transformationen till följd av den multinationella upprorsbekämpningen), så är upplägget och resultatet av största vikt.

Undersökningen kretsar kring fyra olika väpnade konfrontationer i Afrika: Simbaupproret i Kongo 1963–1965, Angola en månad under 1976, Angola 1993–1996, och första Kongokrigen 1996–1997, där olika formationer av legosoldater stred mot likaledes olika formationer av motståndare. Således framstår en empiri av fyra helt skilda karaktärer, vilket är lämpligt då teorier skall prövas. Dock förväntar man sig vanligen en lite mer omfattande empiri än ”en av varje slag” för att slutsatser skall kunna dras generellt. Speciellt när resultaten sedan presenteras som tydligt framstående och nya. Vidare ställer man sig frågan om bokens titel *Mercenaries in Asymmetric Conflicts* egentligen stämmer överens med undersökningen då legosoldaterna i ett fall stöds av regeringstrupper, och i ett fall av att motståndaren förfogar över reguljära förband av helt annan karaktär än gerillatrupper. Möjligen vore det mer träffande att benämna teorierna för asymmetriska än den undersökta empirin.

Redan i varje inledning av de fyra undersökta fallen framgår vartåt det lutar. Den konstruktivistiska teorin kommer vara den som fungerar. Föga förvånande kan man därefter i aspekt efter aspekt få redovisat vad som var förväntat. Den neorealistiska teorin fungerar inte alls. Fitzsimmons arbetar sig noggrant igenom alla olika synvinklar och fall. Tyvärr görs detta onödigt omständligt för att bevisa det redan allmänt kända, om än inte tidigare undersökt på detta sätt och med denna empiri. Framställningskonsten blir stundtals tungrodd och onödigt repetitiv. Samma långa meningar och formuleringar används vid varje aspekts resultatredovisning. Å andra sidan medför det en likformighet och man känner igen sig. Något som kan vara viktigt om läsaren för första gången läser om militära aspekter.

Sammantaget ger undersökningen en aha-upplevelse för läsare som haft uppfattningen, eller strikt tillerkänt sig neorealism, att kvantitetsanalyser är

tillräckliga vid bedömning av militär förmåga när symmetrisk strid inte föreligger. För andra läsare blir det en aha-upplevelse att sådan uppfattning överhuvudtaget fortfarande existerar, vilket uppenbarligen är hela motivet med boken. En fråga infinner sig därmed, om i vilken utsträckning och hur *International Relations*, som forskningsfält betraktat, studerar det väpnade elementet i irreguljära konflikter. Behovet av basal militärteori och krigsvetenskaplig orientering framstår som överraskade uppenbart om man tror att kvantitativa analyser räcker till för den väpnade dimensionen, i synnerhet vid irreguljär krigföring.

De framhållna aspekterna och den understrukna kopplingen till militär kultur gör att sociologi och teoribildningar som Pierre Bourdieus fält- och kapitalkoncept framstår som intressanta och lämpliga att använda i sökandet efter djupare förståelse för drivkrafter och kvalitativa påverkansfaktorer inom militärt tänkande i asymmetriska konflikter.

Slutligen, i annan tidigare forskning om legosoldater framgår att ett av de undersökta legosoldatförbanden (*Executive Outcomes* i Angola) inte bör definieras som legosoldater. Det rör sig här om något helt annat, nämligen ett företag drivet på ekonomisk basis, snarare än av enskilda äventyrare, vilket är definitionen på legoknektar enligt FN.¹

Michael Gustafson

Kommendör, disputerad i Military Sciences och lärare i Operationskonst vid Krigsvetenskapliga avdelningen.

1. Marcus Mohlin, *The Strategic Use of Military Contractors: American Commercial Military Service Providers in Bosnia and Liberia* (Helsingfors 2012), s. 28–37. Definitionen på legoknektar enligt FN är hämtad från *Convention for the Elimination of Mercenarism in Africa*, samt artikel 1977:47 i *Additional Protocol of 1977* till Genèvekonventionen från 1949.

Luftmakt i "mahanistisk" belysning

Recension av Robin Higham och Mark Parillo (red.), *The Influence of Air Power upon History: Statesmanship, Diplomacy and Foreign Policy since 1903*, University Press of Kentucky, Lexington 2013, 317 s.

Professor Robin Higham är för många svenska flygofficerare känd genom kursboken *Air Power: A Concise History*, som i slutet av 1970-talet användes vid dåvarande Militärhögskolan. Han har nu tillsammans med professor Mark Parillo gett ut en högst intressant essäsamling med den lite pretentiösa "mahanistiska" titeln *The Influence of Air Power upon History*. Boken ger med sina nio essäer många tankeväckande aspekter och perspektiv på användningen av luftmakt och gör det genom studier av hur statsmän under 1900-talet använt flyget som maktmedel. Ett särskilt inspirerande inslag är essäernas avslutning med förslag på inte enbart fördjupningslitteratur utan även vidare forskning, något som Higham har med i flera av sina böcker och som borde ingå i alla verk med vetenskapliga ambitioner!

I sin inledning pekar Higham på den politiska betydelsen av bombningarna, om än begränsade, av London under det första världskriget för skapandet av Royal Air Force 1918, som en egen försvarsgren. Delvis (som ett instrument) för avskräckning genom offensiva bombanfall men också med ett defensivt jaktflyg. Ett flygministerium tillkom också och flygministern fick plats i kabinettet, den inre regeringskretsen.

Den dynamiska utvecklingen under 1920- och 1930-talen innebar snabba omsvängningar i flygstridskrafternas styrkeförhållanden. Tyskland, Italien och Japan uppträdde allt mer aggressivt, vilket ledde till reaktioner och kapprustning: flygstridskrafter såväl kvantitativt som kvalitativt avseende motorstyrka, fart, höjd, lastförmåga och räckvidd. Utvecklingen accelererade sedan under det andra världskriget. Atombomberna mot Japan gav visserligen luftkrigsteoretikerna rätt, men insikten om kärnvapnets fasansfulla verkan gjorde dem i praktiken omöjliga att använda!

Higham pekar vidare på transportflygets och den civila luftfartens betydelse för maktprojektion. I det senare fallet användes tillstånd att utnyttja civila flygplatser i spelet mellan stater för att gynna egna flygbolag. Ett tydligt exempel var spelet kring det engelsk-franska överljudsplanet Concorde, där befarade miljökonsekvenser av överljudsknallarna användes som argument att begränsa utnyttjandet, inte minst i USA som saknade motsvarande plan att konkurrera med.

Professor John H Morrow inleder sin artikel “States and Strategic Airpower: Continuity and Change, 1906–1939” med att citera den brittiske politikern Stanley Baldwins uttalande i underhusets nedrustningsdebatt den 10 november 1932 – ”the bomber will always get through”. Morrow verkar vid University of Georgia och har i sin produktion framförallt behandlat det första världskrigets luftkrig.

Morrow sätter i artikeln in Baldwins ofta citerade uttalande i ett större sammanhang och belyser politikernas och militärernas syn på flygbombning sedan flygets barndom. Dess tillkomst skakade tilltron till Storbritanniens insulära läge som ett skydd mot utländsk aggression. I internationella juridiska överläggningar övervägdes tidigt ett förbud mot bombning av oförsvarade städer och byar. Ju mer flygplan och luftskepp kom att uppfattas som användbara som vapensystem, desto mer närmade man sig emellertid ett accepterande av flygets legitimitet som maktmedel. Åren före och under det första världskriget kom att präglas av en stark obalans mellan fruktan för vad som skulle kunna åstadkommas med flygbombning och de tekniska förutsättningarna för den. Under världskriget ökade dock intresset för att faktiskt försöka nå strategiska mål hos motståndaren med utvecklingen av tunga bombflygplan. Uppbyggnaden skedde emellertid inte i den takt att avgörande insatser kunde göras under kriget.

Krigsslutet innebar att RAF:s skapare, generalen Hugh Trenchard, växlade fokus för sin nya försvarsgren genom att erbjuda flygstridskrafter som mer kostnadseffektiva för att upprätthålla ordningen i kolonierna från luften än arméförband. De franska, italienska och spanska regeringarna följde exemplet och hänsynslösa insatser bland annat med giftgas följde under 1920- och 1930-talen. Lågvattnmärket nåddes under den italienska invasionen av Abessinien 1935, vilket väckte internationella protester. För flygstaberna och statsmännen låg emellertid inte fokus på de koloniala flyginsatserna utan på hotet om strategisk flygkrigföring i Europa, såsom den framställdes av Douhet. I den nymornade osäkerhetskänslan i Storbritannien inför dess utsatthet för flygbombardemang syntes inget annat motmedel föreligga än en egen satsning på offensivt bombflyg. Luftkrigsteoretikerna bortsåg i sina analyser från de historiska erfarenheter som faktiskt förelåg och från teknikens ståndpunkt när det gällde såväl bombflygplan som bomber. Teknikutvecklingen kom att ledas av den civila flygtrafikens behov av passagerar- och transportflygplan. Dessa kunde utvecklas till bombflygplan och därmed började de tekniska förutsättningarna för ett verkligt strategiskt bombflyg att materialiseras. I mitten av 1930-talet påbörjades också en målmedveten utveckling av tunga bomb-

flygplan, där Boeing B-17 kom att utgöra det första och mest framgångsrika exemplet.

I Tyskland togs under ledning av Luftwaffes stabschef, generallöjtnant Walther Wever, en ny doktrin fram 1935.¹ Dess centrala tes var att fiendens maktkällor skulle bekämpas med strategiska ”Uralbombflygplan”. Till skillnad från sina brittiska och amerikanska motsvarigheter betraktade tyskarna strategiska bombinsatser som en integrerad del av stödet till armé- och marinstridskrafter. Den första generationens fyrmotoriga tunga tyska bombplan, Dornier Do 19 och Junkers Ju 89, visade sig emellertid ha otillräckliga prestanda och utvecklingen fortsatte med den andra generationens plan, Heinkel He 177, som dock på grund av tekniska problem aldrig blev moget.

Luftwaffes stora betydelse under det sena 1930-talet och under de första krigsåren låg främst i propagandabilden av dess effektivitet. En betydelsefull faktor var den tyska Condorlegionens insatser under det spanska inbördeskriget. Bombningen av Guernica fick stor moralisk betydelse, då den gav den internationella allmänheten en konkret bild av vad terrorbombning kunde innebära. I praktiken gav dock erfarenheterna från Spanien inte någon entydig bild av hur flygstridskrafter skulle utnyttjas på mest effektiva sätt. En iakttagelse var emellertid att moderna jaktflygplan, som de tidiga versionerna av Messerschmitt Bf 109, innebar ett stort tekniskt steg framåt och utvecklade versioner av Bf 109 samt de brittiska Hurricane och Spitfire skulle mötas i slaget om Storbritannien 1940. Den brittiska utvecklingen inriktades dels mot en uppbyggnad av luftförsvaret med förvarning, ledning och jaktförvar, dels på längre sikt på strategisk luftkrigföring mot den tyska ekonomin. Den tyska utvecklingen koncentrerades på medeltunga tvåmotoriga bombflygplan för taktiska insatser.

I sin essä ”Politics and French Aviators: A Prism on the International European Crisis of the 1930s” ger professor Patrick Facon, forskningschef vid det franska krigsarkivets flygavdelning, en deprimerande bild av det franska flygvapnets svaghet under 1930-talet med ansevärd numerär, men väsentligen obsolet materiel. Frankrike byggde sin säkerhet på allianser med Polen och Tjeckoslovakien, men också samarbete med Sovjetunionen – föreställningar som skulle visa sig tämligen värdelösa när krisen väl kom 1939. Alliansen med Storbritannien utvecklades på allvar först 1938 och resulterade i ett begränsat stöd när kriget väl bröt ut. Britterna behövde se till sina egna behov med de begränsade flygresurser de hade.

1. *Luftwaffendienstvorschrift 16 (LDv 16), Luftkriegführung.*

Det franska flygvapnets svaghet gjorde ett djupt intryck på den franske flygvapenchefen,² general Joseph Vuillemin, när han besökte Tyskland i augusti 1938. Detta bidrog till ett försiktigt franskt uppträdande i Münchenkrisen 1938. Efter Molotov-Ribbentrop-pakten den 23 augusti 1939 inkallade den franske försvarsministern Edouard Daladier det franska säkerhetsrådet. Han begärde stabschefernas bedömning av vad utfästelserna till Polen skulle innebära. Flygministern Guy La Chambre gav, till Vuillemins bestörtning, en uppmuntrande bild av läget i flygvapnet. Efter mötet skrev Vuillemin till sin minister om det faktiska läget – men det var för sent. Den franska regeringen kom att gå in i det andra världskriget utan att vara medveten om flygvapnets bristande förutsättningar.

Facon slutar tyvärr sin redovisning vid det andra världskrigets utbrott. Det hade varit intressant med en belysning av återskapandet av *Armée de l'Air* efter kriget. Den målmedvetna satsningen på återuppbyggnaden av fransk flygindustri och en egen oberoende strategisk kärnvapenstyrka skulle ha erbjudit intressanta perspektiv i antologins anda.

Professor Richard R Muller vid amerikanska flygvapnets skolförband på Maxwell Air Force Base är specialiserad på historieskrivningen kring luftmakt och det andra världskriget. Av Facons essä har framgått betydelsen av bilden av Luftwaffes styrka för omvärlden. Muller analyserar hur denna bild skapades och överdrevs som ett led i den psykologiska krigföringen under 1930-talet och den första delen av det andra världskriget. Hitler insåg att den nya tekniken skulle kunna bidra till att realisera hans vision av ett Tyskland som ledande världsmakt. Han utnyttjade medvetet flyget, bland annat under sina valkampanjer, för att manifestera Tysklands modernitet – trots att han personligen inte var förtjust i att flyga. Hitlers inställning till flyget och modernitet var motsägelsefull. Hans förståelse för tekniken och dess taktiska utnyttjande har beskrivits som ytlig, men han hade sinne för flygets politiska och diplomatiska effekter.

I Versaillesfreden hade Tyskland förbjudits att ha flygstridskrafter. Detta begränsade inledningsvis också möjligheterna till utveckling och produktion av civilt flyg. Snart blomstrade dock civila flygbolag och sportflyg i olika former. Inom krigsmaktens förtäckta generalstab *Truppenamt*, analyserades under 1920-talet erfarenheterna från det första världskrigets luftkrigföring och omsattes 1926 i den internationellt tidiga luftkrigsdoktrinen *Richtlinien für die Führung des operativen Luftkrieges*. Maktövertagandet 1933 förändrade

2. Formellt chef för flygvapnets generalstab.

dramatiskt förutsättningarna och begränsningarna för återupprustning sveptes undan. Luftfartsministeriet under Hermann Göring, påbörjade uppbyggnaden av Luftwaffe. Tänkandet influerades av Douhet, men också av inhemska luftmaktsteoretiker som Lufthansas direktör Robert Krauss. Slutsatsen var att luftmakt främst borde utnyttjas offensivt. Vid återupprustningen satte industriella och teknologiska faktorer gränser, och tankarna på en strategisk bombflotta med stora fyrmotoriga flygplan fick vika för taktiskt flyg med medeldistansplan. Denna inriktning uttrycktes tydligt i den nya doktrinen från 1935.

Det tyska intrycket på Frankrike har belysts ovan och berörs även i Mullers essä. En annan observatör var Charles Lindbergh, som från 1936 gjorde studiebesök i Tyskland och såg flygvapnets utbyggnad på nära håll. Han skrev att den tekniska nivån på de nya flygplanstyperna och produktionsförmågan var goda, men han var också kritisk mot flygutbildningen. Lindberghs balanserade bedömning försvann i informationsspridningen och en överdriven bild av tysk luftmakt spreds i västerlandet. Den blev en viktig återhållande faktor i västmakternas agerande 1938 och 1939, och fick stor betydelse också under flyginsatserna i början av kriget. Från och med 1942 slog dock svagheterna igenom och Luftwaffe fick allt svårare att hävda sig under de senare krigsåren, trots imponerande tekniska innovationer.

Avslutningsvis behandlar Muller Tysklands arroganta hantering av sina allierade under kriget. Deras flygstridskrafter behandlades som sekundära och något samarbete liknande det som fanns mellan de allierade förekom inte. Muller anger fortsatta studier kring det tyska samarbetet med sina allierade som ett angeläget forskningsområde. Från svensk synpunkt vore det naturligtvis särskilt intressant att få samverkan med Finland närmare granskad.

Luftmaktens roll i Josef Stalins Sovjetunionen behandlas av professor David R Jones i ”The Emperor and the Despot: Statesmen, Patronage and the Strategic Bomber in Imperial and Soviet Russia, 1909–1959”. Det förelåg nämligen stora likheter mellan kejsardömet och sovjetimperiet i den strukturella hanteringen av försvarsfrågor, såväl gällande förbandsproduktion och det operativa utnyttjandet. Såväl Nikolaj II som Stalin intresserade sig starkt för militära detaljer och kände personligen de flesta officerare från armékarkefsnivån och uppåt, men de var samtidigt amatörer på det militära området. Trots sitt rykte för konservatism var kejsardömet ledning öppen för ny teknik och insåg tidigt att Ryssland inte kunde göra sig beroende av import av den nya tekniken. Ett exempel var konstruktionen av Igor Sikorskijs stora långdis-

tansbombplan Ilja Muromets (IM) 1913. IM-planen möjliggjorde en försiktig början på taktiska bombföretag och spaning under första världskrigets, men strategisk bombning utfördes inte. Flygets framtida roll syntes svärfångad. Douhets idéer nådde också Sovjet, men de röda flygstridskrafterna inriktades mot stöd för markstridskrafterna och i början av 1920-talet hade de smält samman till en obetydlighet.

Bolsjevikerna visade stor entusiasm inför den moderna teknologin och skapade bland annat ungdomsorganisationer för att gynna flygintresset. Dessa paramilitära organisationer blev en viktig rekryteringsbas under kriget. Flyget var ett viktigt och modernt instrument för statens propaganda. Satsningar på att bygga upp flygindustrin skedde bland annat i samarbete med Tyskland, som kunde kringgå Versaillesfredens restriktioner genom att förlägga flygindustrier till sovjetiskt område. Doktrinarbetet utmynnade i satsning på flyg för spaning, markunderstöd och kontroll av luftrummet. Bristen på strategiska mål i Östeuropa bidrog inledningsvis till ett relativt svagt intresse för att utveckla ett strategiskt bombflyg. Redan i mitten av 1920-talet ökade dock intresset och A N Tupolev började konstruera sin ANT-4 eller TB-1 (*tjazjolyj bombardirovsjtjik* eller tungt bombflygplan) som följdes av flera konstruktioner. Stalin visade stort intresse för utveckling av tunga bombflygplan för olika styrkedemonstrationer. Han gjorde vidare den ryska översättningen av Douhets verk till obligatorisk läsning för flygofficerarna. Utbyggnaden av flygstridskrafterna sköt fart under 1930-talet och bombflyget utgjorde över hälften av flygplansflottan i mitten av decenniet.

Stalin tolkade erfarenheterna från spanska inbördeskriget som att det tyska och italienska flyget inte hade lyckats med strategisk luftkrigföring mot Madrid och andra städer, medan betydelsen av markunderstöds- och störtbombsinsatser med medeltungt bombflyg, hade fått stöd i krigserfarenheterna. Det tunga bombflyget kom därför, med några få förlustrika undantag, främst att användas taktiskt under kriget 1941–1945.

Atombomberna över Japan 1945 ändrade dock radikalt förutsättningarna för luftkrig och nu syntes Douhets idéer slutligen kunna tillämpas. Även om Stalin inledningsvis tonade ned betydelsen av kärnvapnen, omvärderade han snart situationen, inte minst påverkad av tillkomsten av Strategic Air Command 1946. Han skapade en egen motsvarighet med *DA (Dalnaja Aviatsija* eller Fjärrflyget), inriktade det taktiska flyget mot insatser på djupet och lät organisera ett landsomfattande luftförsvssystem. Någon rysk motsvarighet till de tunga amerikanska bombplanen B-29 fanns inte, men nödländade flyg-

plan utgjorde bas för den ryska Tu-4, som kom i tjänst 1948. Därmed kunde mål i USA och Västeuropa nås. Utvecklingen av Tu-16, Tu-95 och M-4 följde, och de började komma i tjänst kring 1955, men med begränsad tillgång till kärnvapen. I stället påbörjades en omsvängning till interkontinentala ballistiska robotar som kärnvapenbärare och dessa kom under 1960-talet att ersätta långdistansflyget som det främsta avskräckningsinstrumentet.

Ett tidigare försummat område, luftmaktsutvecklingen i Latinamerika, får en intressant redovisning i professor René De La Petrajas essä ”Statesmen and Airpower in Latin America, 1945–2010”. Den är särskilt intressant genom att den inte är USA-centrerad. Länge förnekades de latinamerikanska länderna tillgång till jetmotorer och jetdrivna flygplan. Argentina anskaffade Gloster Meteor från Storbritannien 1950, strax följt av Brasilien. Författaren tilldelar emellertid enligt recensentens uppfattning den inledningsvis nämnda utvecklingen och produktionen av den jetdrivna Lockheed P-80 Shooting Star lite väl stor betydelse. Den skall, enligt författaren, omgående 1945 ha gjort världens propellerdrivna flygplansflottor obsoleta. P-80 kom dock aldrig i operativ tjänst på den europeiska krigsskådeplatsen och visade sig vid prov efter kriget vara underlägsen Messerschmitt Me 262 som, om än i begränsat antal, varit i operativ tjänst under krigets sista halvår. Provresultaten hemlighölls. I ett europeiskt perspektiv hade de samtida Gloster Meteor och de Havilland Vampire mycket större betydelse än P-80 (senare F-80).

I det sammanhanget kan det te sig anmärkningsvärt att De La Petraja inte berör Argentinas ambitioner att tidigt utnyttja jetmotortekniken i egen flygplansutveckling. 1947 provflögs *Pulqui* (*Pilen*), som utvecklats av den franske flygplanskonstruktören Émile Dewoitine. Många tyska flygtekniker och flygmilitärer sökte sig till Argentina, bland andra Focke-Wulfs tidigare chefskonstruktör Kurt Tank som konstruerade den pilvingade *Pulqui II*, som provflögs i juni 1950. Planet byggde på den tyska utvecklingen under kriget, närmast Tanks projekterade Ta 183, och drevs av en Rolls-Roycemotor liksom gjorde den första *Pulqui*. Det tillhörde samma klass av plan som F-86, MiG-15 och den svenska J 29. Inget av dessa argentinska projekt ledde emellertid till serieproduktion och motorfrågan hade lösts med brittisk hjälp – inte amerikansk. Det hade varit intressant att få reda på mer om det politiska spelet bakom kulisserna till de här projekten!

I två essäer beskrivs hur USA:s presidenter har hanterat luftmakt som säkerhetspolitiskt instrument. Den första är Jeffery S Underwoods ”Presidential Statesmen and U.S. Airpower: Personalities and Perceptions”. Underwood

konstaterar inledningsvis att presidenternas utnyttjande av luftmakt har berott mer på personlighet och föreställningar om flygets effekt än djupare analyser av strategisk luftmakt.

Woodrow Wilson var den förste president som i modern mening kom att utnyttja flygstridskrafter. Vid inträdet i det första världskriget planerade Wilsonadministrationen att använda landets industriella resurser för att skapa en armada av amerikanskstillverkade planer som skulle komma att förmörka Europas himmel! Den första erfarenheten av dessa planer var att de industriella förutsättningarna inte förelåg och USA fick lita till sina europeiska allierade för flygplanleveranser. Nämnvärda antal amerikanskproducerade stridsflygplan började anlända till krigsskådeplatsen först strax före vapenstilleståndet 1918.

Med vapenstilleståndet slapp Wilsonadministrationen ta ställning till hur amerikanska bombplaner skulle utnyttjas – taktiskt mot militära mål eller mot fiendens industri med de därmed sammanhängande riskerna för civilbefolkningen. I praktiken hade valet redan gjorts. Bland annat hade den senare borgmästaren i New York, Fiorello La Guardia, flugit med italienska bombplaner i strategiska insatser mot Österrike, med inspiration från Douhet. Den brittiske generalmajoren Hugh Trenchard förespråkade tillkomsten av flygvapen som en självständig försvarsgren och under sin tjänstgöring i Frankrike hade brigadgeneral William Mitchell påverkats av Trenchards tankar om offensivt utnyttjande av luftmakt. De militära idéerna om strategisk flygoffensiv ledde till konflikter med Wilsonadministrationen, som inte kunde acceptera bombning av civila. Krigsministern Newton D Baker hade den 8 november 1918 gjort klart för de militära cheferna att någon planering av ”urskillningslös bombning av industri, handel eller befolkning i fiendeland, som inte hade direkt samband med uppenbara militära behov som behövde tillfredsställas” inte skulle ske. Vapenstilleståndet förhindrade öppen konflikt mellan den militära ledningen i Frankrike och politikerna där hemma om hur kriget skulle föras.

USA demobiliserade sina stridskrafter radikalt efter kriget. De kollektiva säkerhetslösningar som Nationernas förbund (NF) kunde erbjuda förkastades till förmån för isolationistisk utrikespolitik. Harding-, Coolidge- och Hooveradministrationerna betonade alla sparsamhet, liten statsapparat och begränsad krigsmakt. Mitchell hävdade att den tekniska utvecklingen skulle begränsa värdet av havet som skyddsbarriär. Till stöd för sina idéer fick Mitchell göra prov med flygbombning av det erövrade tyska slagskeppet *Ostfriesland*, som också sänktes. En serie långdistansflygningar under 1920-talet visade också

att de långa avstånden skulle kunna överbryggas i framtiden. Slutpunkten för tron på möjligheterna att begränsa rustningar kom att bli NF:s nedrustningskonferens i Genève 1932.

Med valet av Franklin D Roosevelt till president 1932 och militarismens framväxt i Tyskland, Japan och Italien kom ett successivt ökat medvetande om såväl behovet av återupprustning som om luftkrigföringens potential. Stanley Baldwins tidigare citerade varning i parlamentet 1932 och förstärkningen av RAF från 1934 noterades också i USA. Under Roosevelts togs tre hangarfartyg i tjänst och Boeing B-17 Flying Fortress sattes in i styrkedemonstrationer i Latinamerika. Den amerikanska regeringen stöttade medvetet utbyggnaden av Pan American Airways. Rooseveltadministrationen satsade på utbyggnaden av flygindustrin och understödde export av stridsflygplan till Storbritannien och Frankrike. Tanken var att USA skulle bygga ett flygvapen starkt nog att försvara det västra halvklotet. När det gällde Japan bedömdes amerikansk luftmakt från baser på Filippinerna kunna förhindra japanska framstötter. Japanerna förekom dock planerna genom angreppet på Pearl Harbor.

I och med inträdet i kriget lämnade Roosevelt ledningen av krigföringen till sina militära chefer och fokuserade på strategin och diplomatin. De politiska restriktionerna för strategisk flygkrigföring med bombning av civila mål försvann. Inte heller Roosevelts efterträdare Harry S Truman lade några sådana begränsningar. Tvärtom bedömdes bombningarna förkorta kriget och därmed skona amerikanska soldaters liv. På samma sätt beskrevs atombomberna mot Japan. Därmed hade flygkrigföringen fått den roll som förutspått av Douhet, Mitchell och andra förespråkare. Detta motiverade också skapandet av flygvapnet som egen försvarsgren 1947, från att tidigare varit ett truppdrag inom armén.

Trumanadministrationen bröt också mot mellankrigstidens isolationistiska politik, vilket bland annat kom till uttryck i tillkomsten av Nato för att begränsa kommunismens spridning, tillsammans med ekonomiska och diplomatiska satsningar. Administrationen satsade framförallt på det strategiska bombflyget med B-36 och en luftbevakningskedja över norra USA och Kanada mot sovjetiska inflygningar. Luftmakt utnyttjades i luftbron till Berlin 1948, men Trumanadministrationen motsatte sig militära önskemål om att använda kärnvapen i Koreakriget.

President Eisenhower tillträdde 1953 och motsatte sig fortsatt utbyggnad av flygvapnet. Sovjetunionens kärnvapenupprustning ledde emellertid till

kapprustning och snart infördes strategin om massiv vedergällning. Begränsningar i de dåtida ballistiska interkontinentala robotarnas träffsäkerhet och förmåga att bära vapenlast begränsade satsningen på dessa vapen tills under rättelser pekade på att Sovjetunionens utveckling på området var på väg att överträffa USA:s. Osäkerheten om den sovjetiska utvecklingen ledde till ökad satsning på underrättelseinhämtning bland annat genom flygspaning över sovjetiskt territorium med U-2-flygplan.

Ökad misstro mot trovärdigheten i strategin om massiv vedergällning föranledde ett systemskifte – *flexible response* som anpassade reaktionen till graden av hot. Försvarsministern Robert S McNamara med sina industrierfarenheter strävade också efter rationaliseringar av försvarssatsningarna. Det begränsade provstoppsavtalet 1963 var ett första steg att begränsa hotet från förödande kärnvapenkrig. President Johnson hade en kort erfarenhet som reservofficer i flottan 1942, som formade hans syn på användningen av luftmakt. Han tillämpade en strategi med successivt ökat tryck på motståndaren genom flygkrigföring tills situationen blev ohållbar för denne. Denna strategi fortsatte under Nixonadministrationen och ledde till de svåra bombningarna av Nordvietnam 1972 som till sist tvingade dem till en förhandlingslösning.

En viktig men inte uppmärksammas del av flygkrig är flygtransporter som maktprojektion. Luftbron till Berlin har nämnts, ett annat exempel är flygtransporterna till Israel under Jom Kippur-kriget 1973. President Carter har fått ett oförtjänt rykte för att ha urholkat de militära utgifterna och ha varit en svag president. Som ingenjör och tidigare fartygschef på en atomubåt hade Carter en ingenjörssyn på utveckling och anskaffning av vapensystem. Han rationaliserade anskaffningsprogrammen och ökade flygvapenbudgeten, en åtgärd som dock kom att motverkas av inflationen. Han satsade kontroversiellt nog också på flygburna kryssningsrobotar istället för på bombplansutveckling. Dessa senare fick avgörande betydelse under Kuwaitkriget.

Under Ronald Reagan betonades luftmakt allt mer som maktprojektion. Luftstridskrafter sattes in mot Libyen efter libyska militära och terroristattacker mot amerikanska mål. Dessa insatser visade också att USA med hjälp av lufttankning kunde slå mot mål över hela världen oberoende av basering eller överflygning. Kostnaderna för utveckling och anskaffning av vapensystem rusade i höjden, men kompensades av utvecklingen av precisionsvapen, som med hög träffsannolikhet kunde slå ut målen med minimal insats av materiel och personal.

När George H W Bush tillträdde presidentämbetet samverkade nationens

ekonomiska problem och kommunistväldenas kollaps till att minska de amerikanska försvarsutgifterna. Kuwaitkriget 1991 visade dock hur projektion av luftmakt kunde avgöra ett krig och starkt begränsa värdet av relativt starka markstridskrafter, något som upprepades vid invasionen av Irak 2003. Möjligheten att projicera luftmakt över hela världen och använda precisionsvapen utgör ett kraftfullt vapen för framtida presidenter. Myntet har också en baksida; nämligen oavsedda sidoeffekter med civila förluster och politiska motreaktioner. Maktutövning måste bygga på valet mellan krav på snabb effekt och långsiktiga mål. Detta är det politiska dilemmat som inte förminskas trots USA:s hegemoniska makt.

I en essä av Douglas V Smith, tidigare sjöofficer, och kommendörkapten Kent S Coleman analyseras hur presidenter utnyttjat marin luftmakt, ofta i form av hangarfartygsbaserat flyg. Författarna använder presidenternas egna militära erfarenheter som filter. Av de tolv presidenterna från och med Truman hade tio någon form av militär bakgrund: sex i marinen, tre i armén eller dess flygväsende samt en i Air National Guard. Clinton och Obama saknar militär erfarenhet. Kan man då urskilja något mönster i deras utnyttjande av luftmakt utifrån deras egna militära erfarenheter? Smith och Coleman identifierar tre framträdande drag. För det första gäller det tidsaspekten; marinflyg kan snabbt vara på plats i en krissituation. För det andra, när man inte kan få någon snabb bekräftelse på stöd från stater som man annars samarbetar med, och för det tredje när uthålliga flyginsatser krävs. Hangarfartygsstyrkor är i hög grad självförsörjande och man behöver inte avvakta uppbyggnaden av logistikkedjor. Däremot prioriteras flygvapenstridskrafter när det gäller strategisk luftkrigföring och omfattande flygtransportinsatser. Några preferenser hos presidenterna att prioritera den försvarsgren som de själva haft erfarenheter från har författarna inte kunnat urskilja.

Avslutningsvis kan konstateras att Smiths och Colemans uppsats saknar det kritiska perspektiv på hur amerikansk utrikespolitik uppfattades i omvärlden, som så förtjänstfullt präglar De La Petrajas bidrag. Den njugga behandlingen av de latinamerikanska länderna interfolierad med stöd till obskyra regimer blev kontraproduktiva till det som borde ha varit USA:s långsiktiga intressen i Latinamerika.

Det sista "länderbidraget" är Andrew S Ericksons "Chinese Statesmen and the Use of Airpower", som betonar att luftmakt för Kina främst har varit en begränsande faktor. Först under de senare decennierna som Kina har fått resurser att utöva maktprojektion från luften. Efter några tidigare försök på-

började Kuomintangregimen under Chiang Kai-shek uppbyggnaden av ett kinesiskt flygvapen i slutet av 1920-talet men det förstördes i allt väsentligt under den japanska invasionen 1937. Sovjetiskt och amerikanskt stöd under andra världskriget följde, men flygstridskrafterna spelade en obetydlig roll under inbördeskriget. Folkets befrielsearmés flygvapen grundades 1949 med sovjetiskt stöd och började sin tillvaro med från nationalistkineserna och japanerna erövrade flygplan. Med sovjetiskt stöd byggdes en kinesisk flygindustri och även ett relativt starkt flygvapen.

Under Koreakriget understödde Kina och Sovjetunionen Nordkorea med flyg, men manövrerade försiktigt för att undvika direkt konfrontation med USA – sovjetiska flygförare bar exempelvis kinesiska uniformer och planen hade kinesiska nationalitetsbeteckningar. Vid vapenstilletandet hade det kinesiska flygvapnet omkring 3 000 flygplan och var därmed världens tredje största flygvapen, nästan helt utrustat med då moderna sovjetiska flygplan. Recensenten välkomnar denna sakupplysning som bekräftar hans tes att det svenska flygvapnet inte var det fjärde största under 1950-talet, som ofta sägs, utan snarare det femte eller sjätte, även med den snäva begränsningen av jämförelsen till antalet krigsflygplan. De kinesiska förbandens kvalitet varierade emellertid kraftigt, ledningen var starkt centraliserad men samtidigt oerfaren. År 1966 tillkom också det ”Andra artilleriregementet”, en blygsam benämning på förbandet som svarade för de kinesiska ballistiska robotvapnen.

Konflikten mellan Kommunistkina och det kuomintangstyrda Taiwan dominerade tänkandet under de närmaste årtiondena, men präglades av kinesisk återhållsamhet under hot om amerikanska motåtgärder – vilket motsvarades av en reciprok återhållsamhet på amerikansk sida. Samma försiktighet kom också att prägla kinesiskt och amerikanskt uppträdande vis-à-vis varandra under Vietnamkriget, även om Kina lämnade visst stöd till Nordvietnam och incidenter förekom.

Den kinesiske ledaren Hu Jintao hörde till den fjärde generationen kommunister. År 2011 uppgick det kinesiska flygvapnet till omkring 2 300 operativa flygplan. Den kinesiska flygindustrin har vidareutvecklat sovjetiska flygplanskonstruktioner och Hu Jintao definierade fyra huvuduppgifter för folkets befrielsearmé: för det första att tjäna som en kraftkälla för konsolideringen av det kinesiska kommunistpartiet, för det andra att utgöra en säkerhetsgaranti för nationens utveckling, för det tredje att utgöra ett strategiskt stöd för att säkerställa nationens intressen och för det fjärde att spela en betydande roll i upprätthållande av världsfreden och gynna den allmänna utvecklingen. Ett

exempel på Kinas allt mer framträdande maktprojektion var flygevakueringen av kinesiska medborgare från Libyen under oroligheterna 2011.

Highams medredaktör Mark Parillo gör i sin avslutning "A Century of Air-power" en sammanfattning. Många av de tidiga teoretikerna förstod luftmakt som besläktad med sjömakt – båda begreppen behandlade ju styrkor som rörde sig i ett medium som inte kunde "ockuperas" på samma sätt som landterritorier och därmed blev suveräniteten efemär. Luftmakt har dock, åtminstone från och med det andra världskriget, efterträtt sjömakt som instrument för maktprojektion. Även om resultaten av de strategiska bombningarna under andra världskriget åstadkom stora materiella skador och var fruktansvärda för de drabbade, så uteslöt de inte behovet av direkta insatser mot motståndarens mark- och sjöstridskrafter. Avregling av stridsfältet, det vill säga insatser för att förhindra tillförsel av underhåll och förstärkningar var också en betydelsefull beståndsdel under andra världskriget. Luftmakt förutsätter luftöverlägsenhet. Parillo framhäver betydelsen av lufrörlighet och flygtransporter som stöd för militära insatser – på land, till sjöss och i luften.

Parillo framhäver också flygteknikens betydelse som drivkraft för utvecklingen av en stats ingenjörskonst och industriella förmåga. Detta gäller såväl militärflyget som civilflyget. En annan aspekt med betydelse för nationers självbild är framhävet av flygarna som individualistiska hjältar i en annars anonym, industrialiserad värld. Han avslutar sin artikel med reflektioner om de begränsningar luftmakten har i en värld där konflikterna är av en annan karaktär än under andra världskriget och andra "konventionella" krig. Idag domineras inte längre krig av stater utan av ideologier och organisationer utan statsanknytning. Ytterligare krigföringsarenor har också tillkommit med rymden och inte minst cyberrymden.

Det är ett brett internationellt spektrum som presenteras i antologin. Intressant, och något som sentida läsare i dag torde vara mindre medvetna om, är betydelsen av de demonstrationer av flygets potential som gjordes med de tidiga långdistansflygningarna antingen med civila eller militära förtecken. När dessa giftes ihop med de tidiga luftkrigsteorierna fick framtidsvisionerna stora psykologiska och politiska konsekvenser. Att det skulle ta tid innan den tekniska förmågan nådde upp till skräckbilden var en annan sak – en viktig faktor, som bokens författare i olika former återkommer till, är den bristande kopplingen mellan, å ena sidan teorier och idéer, och å den andra de reella tekniska förutsättningarna för att omsätta dessa. Det är en nyttig lärdom för dagens försvarsplanering.

En direkt jämförelse med svenska förhållanden är svår att göra. Det ena skälet är att Sverige aldrig hamnade i krig under 1900-talet, det andra är att den högsta militära ledningen hade en något annorlunda struktur i Sverige än i de behandlade länderna. Enligt 1809 års regeringsform hade konungen den formella rollen som överbefälhavare för rikets krigsmakt, men efter regeringskrisen 1914 kom rollen att glida över till den politiska ledningen. Genom tillkomsten av överbefälhavarposten med andra världskrigets utbrott kunde såväl statschefen, konungen, som regeringschefen, statsministern, fjärras från den uppgiften.

Den enda något så när jämförbara studie på svenska toppolitikens agerande när det gäller militära maktmedel finns i antologin *Högsta ledningen* och handlar om hur statsledningen hanterade relationerna till militärledningen, särskilt under 1980-talets ubåtskriser.³ Det kan i sammanhanget noteras att bland svenska politiska ledare under 1980-talet hade Olof Palme, Gösta Bohman, Thorbjörn Fälldin och Eric Krönmark erfarenheter från utbildning och tjänstgöring som reservofficerare, men ingen som yrkesofficer. Samtliga hade tillhört arméförband.

Ett uttryck för insikten om flygets betydelse som militärt maktinstrument föreligger i uppbyggnaden av ett starkt svenskt flygvapen under första delen av det kalla kriget. Den medvetna satsningen på militär flygindustri som en förutsättning härför utgjorde också definitivt ett politiskt ställningstagande. Medvetenheten om krigets totalitet avspeglades i de kraftfulla satsningarna på totalförsvaret.

Något manifest utnyttjande av militär maktprojektion har inte ingått i den politiska kulturen i Sverige under senmodern tid. Det finns emellertid exempel på utnyttjande av flygstridskrafter, nämligen stödet till Finland under Vinterkriget, till FN under Kongokrisen och nyligen över Libyen. Under ubåtsincidenten i Gåsefjärden 1981 ("U 137"-krisen) gjordes maktdemonstrationer med AJ 37 som ett led i att följa statsminister Fälldins order, "Håll gränsen!" Transportflyg har däremot utnyttjats mer frekvent, framförallt i humanitära hjälpinsatser.

Men det finns också belägg för politiskt agerande som snarare hade karaktären av självavkräckning än maktprojektion. Jag syftar här på begränsningarna av kraven på räckvidd för våra stridsflygplan för att dessa inte skulle uppfattas som provokativa av Sovjetunionen. Vad kan då vi i Sverige med begränsade

3. Gunnar Artéus och Kent Zetterberg (red.), *Högsta ledningen: Förhållandet mellan regeringen och överbefälhavaren under kalla kriget* (Stockholm 2010).

möjligheter att utöva "luftmakt" ta till oss av allt detta? I flera fall har det svenska flygvapnet följt de erfarenheter som avspeglas i antologin. För en stat i stormakternas periferi är några inslag i luftmaktsarsenalen i praktiken inte möjliga att utnyttja. Dit hör främst strategisk luftkrigföring med eller utan kärnvapen. Inte heller kärnvapen användning på taktisk nivå, sedan tankarna på en nationell svensk kärnvapenutveckling definitivt skrinlagts på 1960-talet. Någon större satsning på egen flygtransportförmåga har heller inte skett och den dröjde till uppbyggnaden av Tp 84-resurserna påbörjades 1965. Däremot kan den målmedvetna satsningen på en egen flygindustri, även om dess civila gren länge förblev outvecklad, ses om en viktig komponent i utövandet av svensk luftmakt. En närmare granskning av svenskt beslutsfattande avseende luftmaktsprojektion bör, med de förutsättningar som föreligger, göras på två nivåer. Dessa är dels den internationella nivån, mellan den svenska politiska ledningen och Finland respektive FN och Nato, dels mellan regeringen och myndighetsnivån: överbefälhavaren och chefen för flygvapnet.

Bertil Wennerholm

Pensionerad överste i flygingenjörkåren och fil.mag.

Douhet förklarad!

Recension av Thomas Hippler, *Bombing the People: Giulio Douhet and the Foundations of Air-Power Strategy, 1884–1939*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, 285 s.

Liksom till Clausewitz och andra militärhistoriska klassiker förekommer ofta referenser till den italienske luftkrigsteoretikern Giulio Douhet, men inte lika ofta torde han bli läst i dag. En som gjort det och som dessutom genomfört en närläsning av såväl hans magnum opus *Il dominio dell'aria* som hans andra verk är Thomas Hippler, adjungerad professor vid Lyons universitet och även knuten till Oxfordprogrammet ”the Changing Character of War”. Hans studie av Douhets utveckling från en närmast pacifistisk syn på luftkrigföring till ett förespråkande av hämningslös bombning av motståndarens samhälle är en fascinerande, om än teoretisk och inte helt lättsmält läsning. Den är desto mer intressant som Hippler också redovisar inlägg från Douhets meddebattörer.

Författaren utgår i sin framställning från det första bombardemanget från luften vid oasen Ain Zahra den 1 november 1911 i Libyen, i kriget mellan Italien och det Osmanska riket. Denna bombning framställs ofta som en kuriositet i luftkrigföringens historia, men Hippler visar övertygande hur stor betydelse den kom att ha i teoretiserandet kring luftkriget.

Giulio Douhet, 1869–1930, växte upp i en officersfamilj som i generationer tjänat huset Savoyen och följde med till Italien efter dess enande. Douhet utexaminerades från Artilleriakademien som löjtnant 1888 och fortsatte sedan att studera vid Tekniska högskolan i Turin, varpå följde kurser vid Krigshögskolan i samma stad. År 1900 placerades han som kapten vid den italienska arméns generalstab.

Åren 1901–1904 föreläste Douhet om mekanisering från militär synpunkt i gränsområdet mellan teknik, taktik och underhållstjänst. Han såg utnyttjandet av olika slag av fordon som en logisk utveckling av användandet av järnvägar som transportmedel allt sedan kriget mellan Frankrike och Preussen 1870–1871, något som kom att betraktas som alltför radikalt av hans kollegor och överordnade i generalstaben. Den typen av konflikter skulle komma att följa honom genom hela karriären. Douhet var övertygad om att Italien, som den minsta av Europas stormakter, måste lita till vetenskapliga och tekniska innovationer som förutsättningar för framtida ekonomisk tillväxt och militär styrka. Åren 1904–1905 påbörjade han sin rika publicistiska bana med artiklar om det rysk-japanska kriget i Genuadagstidningen *Caffaro*. År 1905

utnämndes Douhet till chef för en bataljon av de nyuppsatta *bersaglieri*, elittrupper i form av motoriserade bergsjägare. Under de följande åren utvecklade han ett starkt intresse för flyg som en naturlig utveckling av hans intresse för vetenskap och teknik. Efter Libyenkriget omorganiserades flyget och en flygbataljon sattes upp, till vilken Douhet kommenderades och 1912 utnämndes till dess chef. Hans skrivande inriktades mot utvecklingen av flygstridskrafterna och Douhet arbetade i nära samarbete med den ledande italienske flygplanskonstruktören Giovanni Battista Caproni (känns namnet igen?).

År 1915 utnämndes Douhet till stabschef vid en division i alporten Edolo i de italienska alperna. Han fortsatte att skriva, men förbjöds att fortsätta sin journalistiska verksamhet. I stället bombarderade han parlamentsledamöter med kritiska promemorior om det italienska högkvarterets strategi. En av dessa promemorior kom på avvägar, vilket medförde att Douhet ställdes inför krigsrätt och dömdes till ett års fängelse. Efter kriget gjordes en undersökning av italienska missgrepp under kriget, vilken visade att Douhets kritik i flera avseenden hade varit korrekt. Det ledde i sin tur till att Douhets fall omprövades; han frikändes och befordrades till generalmajor. År 1918 utnämndes han till chef för flygdirektoratet i Generalflygkommissariatet. Efter sex månaders erfarenhet av bristande respons för sina idéer begärde Douhet avsked och lämnade den militära karriären. Han kom nu att helt gå in för sitt skriftställarskap men engagerade sig också i den fascistiska rörelsen. Han deltog i marschen till Rom 1922, som förde Mussolini till makten, men Douhet förhindrades av det militära etablissemangen att få någon ledande politisk post inom flygområdet.

Grunden för Douhets strategiska tänkande kan utläsas redan i hans artiklar om det rysk-japanska kriget. År 1904 skrev han att ekonomiska och moraliska förutsättningar skulle komma att avgöra framtidens krig, även om fiendens stridskrafter måste besegras och vitala områden ockuperas om ett snabbt avgörande skulle uppnås. Han var ganska ensam om att förutse den japanska segern i kriget. Eftersom det var föga troligt att Ryssland skulle kunna få sjöherravälde i Gula havet var de ryska stridskrafterna helt beroende av underhåll över den transsibiriska järnvägen med dess låga kapacitet. Ingendera sidan disponerade flyg, så någon luftmactsstrategi var det ännu inte fråga om.

I sina första artiklar om flyg 1910 påpekade Douhet att det militära tänkandet efter avgörande tekniska genombrott går igenom fyra faser: först anpassning till militära behov, därefter överskattning av de möjligheter som erbjuds, så besvikelse och slutligen ett återvändande till verkligheten. Han ansåg att flyget kunde vara användbart för spaningsuppgifter för markstridskrafter-

na, men inte till sjöss, då flyghastigheten var alldeles för låg. Han förklarade vidare kategoriskt att man inte ens skulle överväga angrepp på försvarslösa städer – sådana åtgärder skulle på grund av internationella reaktioner bli mera till skada för dem som utförde dem än för de drabbade. Men han gick ännu längre: han ville åstadkomma en internationell överenskommelse som gjorde luftkrigföring folkrättsligt olaglig! Tankegångarna skilde sig alltså radikalt från vad som senare kom att betraktas som ”douhetism”!

Ett problem vid studiet av Douhet är att postuma utgåvor av hans skrifter utsattes för strykningar av delar som inte överensstämde med den fascistiska ideologin. Ett sådant exempel erbjuder generalen G Pantanos antologi från 1931, där Douhet i ett utelämnat stycke i en artikel från 1910 hävdade att de främsta målen för militära flygplan var spaning och att förhindra fiendens spaning. Vapeninsatser mot en fiende på marken skulle endast göras i undantagsfall. Pantano strök också Douhets argumentation för internationella överenskommelser för att folkrättsligt förbjuda militärflyg.

Resonemang om luftmaktstrategi fördes i hög grad utgående från sjö- maktsteorier. I Frankrike växte under 1800-talet den så kallade *jeune école* (den unga skolan) fram. Då man inte ansåg sig kunna bestrida det brittiska sjöher- raväldet hävdade skolans företrädare att direkt konfrontation skulle undvikas och insatser göras mot handelssjöfart och kust. Det var ett sjöfartskrig (*gu- erre de course*) i linje med kaperiverksamheten under föregående århundra- dens konflikter. Tongivande för en annan syn var de verk som publicerades på 1890-talet av den amerikanske amiralen A Th Mahan (1840–1914), där sjöherravälde förutsattes för att sjö- makt skulle kunna utövas.

Douhet insisterade på betydelsen av krigföring *i* luften och opponerade starkt mot krigföring *från* luften. Hans uppfattning grundades på tre kom- ponenter: den *tekniska*, där han förespråkade flygplan framför luftskepp, vilka han ansåg aldrig skulle kunna bedriva framgångsrik luftstrid; den *in- stitutionella*, med ett flygvapen som självständig försvarsgren, och den *etiska*, med fördömandet av strategisk bombning. Douhets uppfattningar blev inte oemotsagda, och en intensiv luftmaktdebatt följde redan under 1910. Den främste antagonisten kom att bli artilleriofficeren Carlo Montù. Båda sidor använde sig av marina paralleller i sina resonemang. Den senare hävdade att om syftet med luftherraväldet endast var spaningsverksamhet, kunde sådan utföras med snabba insatser utan ett sådant. Däremot krävdes luftherravälde för insatser mot marken. Montù förordade luftskepp på grund av deras högre lastkapacitet, som tillät bombning med tyngre vapen. Han ansåg vidare att

Douhets idé om ett folkrättsligt förbud mot militärflyg var orealistisk; ju dödligare ett vapen var, desto snabbare skulle kriget komma att avslutas och i ett längre perspektiv fler liv skonas.

Under 1911 behandlades luftkrigföringsfrågor i italienska krigsspel, och försök gjordes att utnyttja erfarenheter från kriget i Libyen. Erfarenheternas värde begränsades av att motståndaren inte var typisk för vad som skulle kunna mötas i ett europeiskt krig – några luftstridskrafter disponerades ju inte. Då insatsernas materiella resultat var klena poängterades den moraliska påverkan bombningarna ansågs ha. Det argumentet som skulle komma att följa debatten om luftkrigets effekter genom tiderna. Flygets värde som spaningsinstrument bekräftades däremot i kriget.

Den tekniska utvecklingen och industrialiseringen under slutet av 1800-talet fick två konsekvenser. Det medförde en mångdubbling av eldkraften och att defensiven blev starkare än offensiven. Detta ledde i sin tur till att fronterna stabiliserades och klassiska flankrörelser och manövrerande blev omöjligt. Utvecklingen förutsåddes av den polske bankmannen och järnvägsfinansiären Jan Bloch 1899. Den andra konsekvensen var ”nationaliseringen” av kriget i den meningen att det blev totalt. Nationens hela befolkning och dess produktionsförmåga blev lika viktig för utgången som arméns stridsinsatser. Krigsansträngningarna måste därför inriktas mot att bryta motståndarnationens samtliga resurser och dess vilja att fortsätta kriget. I och med demokratiseringen och framväxten av folksuveränitet var kriget inte längre en angelägenhet för fursten utan ett hela folkets ansvar. Motivet att skilja mellan kombattanter och nonkombattanter hade därmed bortfallit och hela folket kunde betraktas som ett legitimt mål.

År 1917 skriver Douhet dokument som ger de första uttrycken för vad som kom att utvecklas till ”douhetism”. Han förkastar tanken att direkt angripa motståndarens markstridskrafter och förordar angrepp mot kommunikationslinjerna såsom väg- och järnvägs korsningar. Han utvecklar detta med att likna dem vid pulsådor och fullföljer liknelsen med att man också kan slå mot hjärtat det vill säga förstöra produktionscentra. Douhet insåg från krigserfarenheterna att precisionsbombning var omöjlig och att målen därför måste bli stora befolkningstäta, industristäder.

De krigsdeltagande ländernas förmåga att tillgodogöra sig de praktiska erfarenheterna från kriget har kritiserats. En klar slutsats borde ha varit att värdet av det taktiska stödet till markstridskrafter var otvetydigt. Trots det försvann denna stödfunktion praktiskt taget efter kriget. Däremot överdrevs

effekten av den strategiska bombning som förekom och man bortsåg från att de förväntade psykologiska effekterna på civilbefolkningen uteblivit. Osäkerheten var dock stor om vart någonstans den tekniska och militära utvecklingen under kriget skulle ta vägen. Tillkomsten av stridsvagnar förebådade att markstridskrafternas rörlighet skulle återvända. Douhet betonade betydelsen av ubåtar och flygplan. Ubåtarna betraktade han som en strategisk innovation inom sjökrigföringen, som kullkastat den mahanistiska synen på sjöheravälde; inte ens den starkaste marin skulle längre kunna säkra obehindrad sjöfart. Därmed närmade han sig den syn på sjökrigföring som förfäktades av *jeune école*. Däremot ansåg Douhet att luftherravälde skulle kunna uppnås, men det förelåg en ambivalens i hans syn på målvalet: kommunikationslinjer och produktionscentra *eller* motståndarens civilbefolkning och dess moraliska motståndskraft?

Ett viktigt skäl för luftmaktsförespråkarna efter första världskriget att nedtona de praktiska erfarenheterna från kriget och i stället lyfta fram teoretiska konstruktioner var kampen för luftstridskrafternas institutionella autonomi. Målet var att skapa ett flygvapen som en självständig försvarsgren vid sidan av armén och marinen. I Italien skedde det 1923. En betoning av flygunderstödet skulle ha motverkat denna strävan, och därför krävdes strategiska uppgifter för att motivera flygvapnets självständighet.

Douhet utvecklade sina tankar om kriget i romanen *Come finì la grande guerra: La vittoria alata (Hur det stora kriget slutade: Den bevingade segern)* från 1918. Han tar här upp några förhållanden som förändrat krigföringen. En var synen på personligheten hos flygaren, som hade uppfattats som en luftens riddare. Denna syn förändrades till att se flygaren som en del av sin maskin och sitt förband; frihet och självständiga initiativ ersattes av disciplin och förbandsanda. Denna förändring rimmade också bättre med förskjutningen av uppgifterna från att möta andra "luftens riddare" till att bomba obehäpnade civila. I romanen bombar den allierade flygflottan Tyskland med spräng-, brand- och gasbomber, men också med flygblad för att påverka den allmänna opinionen; flygoffensiven kommer att fortsätta tills folket avsätter den kejsare som leder det till slakthuset. Ansvar läggs alltså på dem som utsätts för anfällen! Douhet använder kvinnorna som aktörer för folkviljan och önskan att avsluta kriget. Till slut lyfter han fram ett rationalitetsargument: kejsarens utnyttjande av ubåtar och stridsgas har inte kunnat åstadkomma något avgörande. Det har bomboffensiven och är därför på sikt mer human genom att framtvunga ett snabbt slut på kriget och därmed skona människoliv. Romanen

innehåller alla delar av det som kom att betraktas som ”douhetism”, utom just behovet av att behärska luften som en förutsättning för agerandet.

Hippler anser att han inte behöver redovisa Douhets viktigaste verk *Il dominio dell'aria* närmare eftersom det är känt genom flera översättningar och den tidigare presentationen i Hipplers verk. Han behandlar i stället receptionen av Douhets idéer i olika länder och när detta skedde. *Il dominio dell'aria* publicerades i två delar. Den första kom ut 1921 och den gavs 1926 ut i en nyutgåva som även innehöll den andra delen. Utanför Italien presenterades den först i en spansk översättning, utgiven i Buenos Aires 1930, vilken 1932 följdes av en samlingsvolym med även andra bidrag av och om Douhet. I Europa uppmärksammades verket först i Frankrike och *Il dominio dell'aria* översattes 1932 till franska, och 1935 gav överstelöjtnanten Paul Vauthier ut en analys av Douhets teorier. Den översattes till tyska samma år med titeln *Luft herrschaft*. Den första översättningen till engelska kom ut först 1942 i Förenta staterna och följande år i Storbritannien med titeln *The Command of the Air*.

Hippler granskar uppfattningen om att Douhet skulle ha haft ett betydande inflytande på strategiutformning och luftmaktsteoretiserande. När det gäller Förenta staterna redovisar han antaganden att bland andra majoren Raynal C Bolling med sin så kallade ”Bollingkommission” efter studiebesök, bland annat i Italien 1917 och brigadgeneral William Mitchell efter besök i Italien 1921–1922 skulle ha fört in Douhets tankar till Air Corps Tactical School, men att belägg saknas. Robert Frank Futrell tar upp frågan i sitt standardverk *Ideas, Concepts, Doctrine. Basic Thinking in the United States Air Force 1907–1960*, vilken dock inte förekommer bland Hipplers referenser. Futrell redovisar utöver Hipplers uppgifter att ett femsidigt sammandrag av *Il dominio dell'aria* den 23 mars 1923 inkom till the Air Service och en maskinskriven översikt av de första 100 sidorna den 3 maj. Den italienske flygattachén i Washington hade dessutom redan 1922 sänt en sammanställning.¹

Receptionen av Douhets idéer i Sverige behandlas inte av Hippler, vilket inte är att begära. Frågan har behandlats av främst Erik Norberg och Klaus-Richard Böhme. Norberg redovisar i sin avhandling *Flyg i beredskap: Det svenska flygvapnet i omvandling 1936–1942* från 1971 att dåvarande kaptenen Gustaf Adolf Westring gjorde en samlad presentation av ”douhetismen” genom sammanställningar av Vauthiers franska arbete och av den tyska översättningen från 1935.² Douhets arbeten var emellertid tidigare kända i Sverige,

1. Robert Frank Futrell, *Ideas, Concepts, Doctrine: Basic Training in the United States Air Force 1907–1960*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 1989, Vol. 1, s. 39
2. Erik Norberg, *Flyg i beredskap: Det svenska flyget i omvandling 1936–1942* (Stockholm

vilket framgår av en artikel av Böhme om Douhets inflytande.³ Kaptenerna Åge Lundström och Georg Gärdin var kommenderade till det italienska flygvapnet under några månader 1925 och 1926 respektive 1930. Ingen av dem nämner Douhet i sina rapporter, men de måste rimligtvis i sin egenskap av generalstabskaptener ha följt den italienska facklitteraturen och debatten under sina besök. Kommendören Thor Lübeck var stabschef hos chefen för flygvapnet 1926–1932 och föredragande i luftkrigsvetenskap i Kungl. Krigsvetenskapsakademien. I sin årsberättelse i akademien år 1927 nämner han Douhet bland utländska författare som ansåg att bombanfall endast kunde besvaras med bombanfall och ifrågasatte jaktförsvarets effektivitet. Möjligen är detta första gången Douhets namn uttryckligen nämns i svenskt underlag.

Det är med de amerikanska och svenska exemplen tydligt att tillgängligheten till Douhets idéer i fackmannakretsar inte styrdes av att hans verk publicerats – underrättelser om dessa hade inhämtats tidigare. Däremot var naturligtvis tillgången på översättningar en förutsättning för en mer allmän debatt. Att Douhets idéer överensstämde med inhemska funderingar i flera länder, om hur luftmakt skulle kunna utnyttjas i framtiden är klart. Av följande recension av Highams och Parillos antologi i föreliggande tidskrift framgår att det i Förenta staterna inte hade varit politiskt möjligt att föra fram tankar på urskillningslös bombning av civila i slutskedet av det första världskriget och åren därefter – för att det skulle bli möjligt fordrades ett nytt världskrig!

Under och efter det andra världskriget växte, särskilt i Storbritannien och Förenta staterna, ett stort intresse fram för Douhets idéer. Även om satsningen på strategiskt bombflyg främst var ett resultat av inhemska beslutsprocesser, fann man hos Douhet en sammanhängande teoretisk och retoriskt tilltalande grund för utnyttjande av strategisk bombkrigföring, som även kunde utnyttjas för att ursäkta excesserna under kriget. Detta berörs inte av Hippler, men vad som slagit mig, är att det kan ha syntts tilltalande att fördela ansvaret för de i praktiken urskillningslösa bombningarna på en representant för vad som skulle bli en av axelmakterna, med den underförstådda meningen att de fick skylla sig själva som förespråkare ett sådant agerande.

Den främsta innovationen i den andra delen av *Il dominio dell'aria* var idén om ett *aereo di battaglia*, vilket närmast skulle kunna översättas med

1971), s. 28.

3. Klaus-Richard Böhme, "Svensk luftförsvarsdoktrin 1919 till 1936", i *Aktuellt och historiskt* 1973.

”stridsflygplan” men inte i betydelsen av samlingsnamn för olika typer av jakt-, attack-/bomb- och spaningsflygplan utan som beteckning på en typ som i sig kunde utföra dessa uppdragstyper. Det är alltså fråga om ett slags JAS-koncept på 1920-talet! Enligt Douhet behövde i denna flygplanstyp endast fördelningen av vikten mellan bomber och andra vapen ändras på grund av det aktuella uppdragets art. Det skulle leda till förenklad logistik och ökad handlingsfrihet. Därmed skulle konflikten mellan krigföring i luften och från luften lösas. Han får kritik grundad på uppfattningen att ett sådant flygplan som *ein Mädchen für alles* skulle komma att bli hopplöst underlägset i strid med specialbyggda jaktflygplan.

Douhet sätter i sin *La difesa nazionale (Det nationella försvaret)* 1923 in sina tidigare teorier i ett totalförsvarsperspektiv. Han konstaterar att den nation som går i krig inte endast behöver mobilisera sina militära styrkor utan måste mobilisera hela nationen. Samtliga medborgare måste stå till nationens förfogande då kriget är industriellt. Förlusten av en industriarbetare har lika stor betydelse som förlusten av en soldat och därför finns det ingen anledning att skona den förre med hänvisning till hans status som ”nonkombattant”. Mark-, sjö- och luftarenorna har förlorat sin betydelse. Det är luftarenan som representerar krigets totalitet eftersom den är gränslös, medan de andra två begränsas av fronter och kuster. Hans resonemang leder vidare till slutsatsen att lantstridskrafterna måste göras lättare och därmed befrias från sin tunga logistik. Resonemang om det komplexa samspelet mellan strategisk avskräckning och begränsade markstridskrafter samt olika typer av aktörer har återkommit i det tidiga 2000-talet.

Hippler fortsätter med att redovisa debatten mellan Douhet och hans opponenter under 1920-talet, vilken fördes i det italienska flygvapnets tidskrift *Rivista aeronautica (Flygrevyn)*, grundad 1925), men också i andra publikationer. Frågorna gällde bland annat de stora värnpliktsarméerna samt samverkan mellan flygstridskrafterna och de andra försvarsgrenarnas styrkor. Innebörden av behärskandet av luftrummet, luftherravälde, temporär och lokal luftöverlägsenhet diskuterades.

Efter Douhets bortgång fortsatte debatten i Italien. En av Douhets skarpare kritiker och som fortsatte debatten under 1930-talet var Amedeo Meozzi (1892–1971). Efter en inledande jaktflygarkarriär som underofficer utnämndes denne till underlöjtnant 1917. År 1926 blev han chef för pressavdelningen i flygministeriet och under flygministern Italo Balbo hade han flera ledande befattningar. År 1935 befordrades han till brigadgeneral som chef

för 5:e attackbrigaden och 1937–1938 var han chef för Södra flygsektorn i Östafrika. Mecozzi skrev också flitigt i *Rivista aeronautica*, som han 1940 blev direktör för.

Liksom Douhet värnade Mecozzi om flygvapnets institutionella oberoende. Han var överens med meddebattören amiral Romeo Bernotti om skillnaden mellan å ena sidan mark-, sjö- och luftarenorna och å den andra aktörsfälten flyg-sjö och flyg-mark. Mark- och sjöstriden kan inte längre tänkas utan att flygets inverkan beaktas. Däremot finns det ett aktörsfält för flyget bortom de andra stridskrafternas räckvidd, där endast flyget kan agera. Mecozzi argumenterar vidare för att alla luftförsvarskomponenter förs till flygvapnet, det vill säga också luftvärnet, för att kunna uppnå behärskaandet av luftrummet. En taktik som han redan 1926 förespråkade var *volo rasente*, det vill säga anflygning med bombflygplan på lämplig höjd mot frontlinjen och därefter på lägsta möjliga höjd för att överraskande kunna precisionsbomba markmål. Han förespråkade sammanfattningsvis ett betydligt mer flexibelt uppträdande än Douhet som skulle kunna anpassas till ett mycket bredare konfliktspektrum än ”douhetismen”. Denna ”ism” kom heller aldrig att slutgiltigt prägla den italienska försvarsmakten.

I sin epilog sammanfattar Hippler sin undersökning och tar upp de tidigare trådarna – vilka inte alla kunnat redovisas här. Han påtalar åter vikten av att Douhets teorier ses i sitt politiska, strategiska och intellektuella sammanhang. Ett viktigt resultat av Douhets arbete var att det medverkade till en vidare debatt om utnyttjandet av luftmakt. I denna lyfts flera utvecklingslinjer fram. En sådan är eroderingen av nationalstatens roll. Krigföringen utvecklas från det ”nationella” perspektivet dels mot konflikter mellan övernationella koalitioner, dels mot en fragmentering av nationalstaten genom identitetspolitik driven av grupper med ideologiska bevekelsegrunder och som yttrar sig i lågintensiva konflikter, gerillakrigföring och terrorism.

För förståelse av den livliga debatt om luftmakt och nationens försvar som fördes i Italien är det viktigt att vara medveten om att landets kulturella klimat under 1900-talets första årtionden i hög grad präglades av modernismen; där föddes också futurismen. Dessa idériktningar präglades av en stark tro på – ja, närmast dyrkan av – industrialismen och människans symbios med maskinen. Erövringen av luften var en del av det moderna och därmed fanns en sällsynt god jordmån för att diskutera hur denna erövring skulle utnyttjas.

Det är fascinerande att läsa hur tidiga tankar inom luftmaktsområdet över tiden får, tappar och återfår aktualitet med utvecklingen av teknik, taktik,

operationer, strategi, människosyn och folkrätt. Hipplers verk utgör en inkörsport till Douhet och är ett måste för dem som har i uppgift att studera och utforma luftmaktsdoktriner. De behöver en djup förståelse för hur tankar och sammanhang utvecklas.

Bertil Wennerholm

Pensionerad överste i flygingenjörkåren och fil.mag.

1800-talets livgarde i teckningar

Sven Tiberg, Henrik von Vegesack, Johan Engström, Staffan Marelius, Carl Magnus Pontén, Thomas Roth och Urban Schwalbe, *Fritz von Dardel och Kungl. Svea livgarde*, Medströms förlag, Stockholm 2014, 240 s.

Först något om Fritz von Dardel själv. Han föddes i Schweiz 1817 men kom tidigt till Sverige. Som 16-åring skrevs han in vid Vendes artilleriregemente. Det var emellertid vid Svea livgarde – där han utnämndes till underlöjtnant 1837 – som han under 27 år hade sin huvudsakliga militära bana. 1862 utnämndes han till överstelöjtnant i armén. Vid sidan av militärtjänsten hade Dardel också en konstnärlig ådra och även utbildning. Han tillhörde kretsen kring sedermera Karl XV. Från 1850 var han adjutant hos Kronprinsen och från 1864 kabinettskammarherre.

Dardel skänkte sedermera cirka 300 skisser och akvareller samt ytterligare 65 porträtt av den dåvarande officerskåren, till livgardet där de fortfarande bevaras. De belyser officerslivets livsvillkor, såväl glädje som mera allvarliga ämnen och det är således från den gåvan illustrationerna till boken är hämtade.

Syftet med boken är dock inte tydligt uttalat, men avsikten är säkerligen att fästa uppmärksamheten på den bildskatt som finns på regementet; göra den bekant för en större publik och samtidigt belysa de förhållanden som rådde vid våra militärförläggningar, och då särskilt Svea livgarde, vid mitten av förrföra århundradet.

Bilderna kommenteras initierat av ett antal sakkunniga och före detta anställda vid regementet vilket ger liv och stadga åt framställningen. Bildtexterna redovisar dessutom en hel del sidokunskaper, som man inte gärna velat vara utan, inte bara från livet på regementet utan de kompletterar bilderna med insiktsfulla tidsskildringar. Allt under en erfaren och kunnig redaktionskommitté. Inledningsvis får läsaren också en välbehövlig påminnelse om hur Stockholm såg ut och utvecklades under den tid Dardel levde och verkade.

Sven Tiberg, initiativtagare till boken, påpekar att Dardel oftast gjorde vänliga karikatyrer samtidigt som de utmärktes av humor och en viss distans. Han ville gärna återge dråpliga scener, men teckningarna är, som Tiberg framhåller, sällan elaka eller insinuanta, men det finns några exempel där det bränner till. Exempelvis i en teckning där han beskriver hur stenar och andra föremål flyger i luften i samband med marskravallerna i Stockholm 1848, och i en annan från samma händelse där Livgardet skjuter mot den demonstrerande folkmassan och en kvinna blir sårad.

Ingen möda har sparats på bokens estetik. Det valda pappret lämpar sig synnerligen väl för att återge bilder av detta slag, inga text- eller bildgenomslag syns, trycket är förnämligt, färger, nyanser och linjer framträder på ett förtjänstfullt sätt. Det är helt enkelt en riktigt vacker bok, möjligen med undantag av det illröda omslaget.

Henrik von Vegesack reser frågan om Dardels betydelse för samtiden och för andra sentida karikatyrtecknare (Vegesack, s. 158). Visst hade det varit intressant att dels utveckla det resonemanget; att man försökt att sätta in honom i ett större sammanhang, dels även utreda huruvida han haft några förebilder. Karikatyrtecknare av radikalare format hittar vi bland annat i både England (William Hogarth) och Frankrike (Honoré Daumier) och frågan är om de haft någon betydelse för hans utveckling. Vi vet att han studerade konst i Paris.

Och vem var Dardel egentligen? Erik af Edholm, beskrev honom som en genomgående lycklig person, men är det hela sanningen? Rikliga källor finns att ösa ur. Slutintrycket är i alla fall en vacker, informativ och underhållande bok, rolig att bläddra i och lätt att ta till sig.

Tomas Lidman

Fil.dr. i historia, tidigare riksbibliotekarie och riksarkivarie.

Detaljerad bok om ryska elitförband

Recension av Joakim von Braun och Lars Gyllenhaal, *Ryska elitförband: Spetsnaz, Osnaz, VDV och andra elitstyrkor*, Fischer och Co, Stockholm 2013, 209 s.

I den ryska försvarsmakten, och i de övriga maktstrukturerna, finns förband som vi under lång tid inte haft någon större kunskap om. Det förklarar också den mytbildning som omger dem och den förmåga som tillskrivits dem. I en österrikisk handbok om Warszawapakten från 1976 nämns förekomsten av sovjetiska specialförband, *Rejdoviki*, vilka uppgavs tillhöra luftlandsättnings-trupperna. Möjligen skulle det finnas sex sådana brigader, där var och en av dem hade en styrka på omkring 2 500 man.

Den som kan sägas ha gett spetsnazförbanden ett ansikte är dock pseudonymen Viktor Suvorov, vars bok vilket ledde till en veritabel hysteri i Väst. Bakom varje buske lurade snart en spetsnazzsoldat som var minst två meter lång och lika intelligent som Einstein. För att möta spetsnazförbanden organiserades också särskilda antisabotageförband, bland annat i de svenska militärpolis-kvadroneerna. Dessutom kom de västliga underrättelsetjänsterna att lägga stor kraft på att verifiera Suvoros uppgifter och inhämta ytterligare underrättelser om spetsnaz.

OMON-förbanden blev ryktbara i samband med Sovjetunionens dödsryckningar, inte minst i Baltikum, och sågs som ett gäng veritabla busar i polisuniform. I och med Sovjetunionens upplösning har dock kunskapen om de ryska elitförbanden ökat och idag kan man tala om en rysk informationsflod, både i form av böcker och på webben. Inte minst finns olika diskussionsfora och hemsidor med mera, som rör de elitförband som beskrivs i Joakim von Brauns och Lars Gyllenhaals bok. Trots detta finns det med stor sannolikhet sådant som fortfarande har etiketten *Soversjeno Sekretno*, det vill säga kvalificerat hemligt, och här torde bland annat spetsnaz verksamhet på icke sovjetisk mark under kalla kriget återfinnas.

Mängden information gör det möjligt att idag skriva böcker av typen *Ryska elitförband* med en helt annan detaljgrad än under det kalla kriget. Dock redovisar författarparet Joakim von Braun och Lars Gyllenhaal i litteraturförteckningen endast få ryska källor med hänvisning till att man använt sig av ”ytterligare flera hundra böcker, huvudsakligen på ryska”. Detta är en verklig brist! Dessutom saknas hänvisningar till websidor vilka också torde ha utnyttjats när bokens skrevs. Hade viktigare ryska böcker och webbhänvisningar redovisats skulle detta ha gett boken ett mervärde, inte minst för ryskkunniga läsare.

Boken *Ryska elitförband* ger dock en bred och detaljerad exposé över de förband som författarna definierar som elitförband. I det avseendet kan boken betraktas som en ”gröngölingshandbok” som beskriver aktuella förbands historia, organisation och materiel. Detta gör boken unik i den svenska militärlitteraturen och den bedöms därför vara av stort värde både för lekmän såväl som för fackmän. Uppenbarligen är av boken att döma florán av ryska elitförband både brokig och omfattande, samtidigt som man kan ställa sig frågan om det verkligen i alla avseenden handlar om elitförband. Det finns osäkerheter, inte minst då demografiska realiteter tvingar till kravunderskridanden när det gäller hälsa och fysisk status för de värnpliktiga som fortfarande ingår i vissa av de förband som nämns i boken. Hur det är med den kontraktsanställda personalen är dock inte känt, men bland de som avbryter sin tjänstgöring i förtid finns de som gör detta på grund av medicinska skäl. Det är således allttjämt oklart om vad som egentligen är elitförband och vad som kanske kan betraktas som mer ”vanliga” förband.

Trots de förtjänster som boken har förekommer det uppgifter som är spekulativa och inte helt korrekta. Det sägs bland annat att marininfanteriet expanderade som ett resultat av nedrustningsförhandlingar, det vill säga vad som senare blev *Conventional Forces Europe*-fördraget (CFE) från 1990, som innebar nedrustning av de konventionella styrkorna i Europa. Vad som skedde var att förband ur markstridskrafterna överfördes till marinen och dess kustförsvarsförband, av vilka marininfanteriet är en del, i syfte att kringgå fördraget. Det ökade fokus på snabbinsats som författarna skriver om kan ge intryck av att det endast är fråga om att det är de militära elitförbanden som övas på detta sätt. Dessa är bara en del i en ny företeelse inom den ryska försvarsmakten sedan 2013 i form av överraskande inledda övningar och kontroller i syfte att säkerställa och analysera förbandens förmåga. Detta är övningar och kontroller som berör samtliga försvarsgrenar och som genomförs i stor omfattning.

Sammanfattningsvis kan sägas att intrycket av boken är att den är skriven av och för militärt överintresserade, men trots detta läsvärd och ger en bra inblick i de ryska elitförbandens värld. Förband som har haft och fortsättningsvis kommer att ha en roll att spela i militära konflikter och kampen mot grov brottslighet, där Ryssland har ett stort mått av erfarenheter att bygga vidare på. Men när man läser boken så är detaljrikedomen nästan bedövande och ibland störande då det är svårt att hålla rätt på alla namn och benämningar på materiel som nämns i boken. Dessutom kan inte elitförbanden ses som en isolerad företeelse utan deras utveckling och verksamhet måste när det gäller

de militära elitförbanden sätts i sammanhang med den pågående reformeringen och upprustningen av den ryska försvarsmakten. Trots detta är mitt råd till läsaren av denna recension att foga boken *Ryska elitförband* till den lista av böcker som bör läsas.

Jörgen Elfving

Överstelöjtnant och tidigare bland annat chef för Arméns underrättelseskola.

Stormaktspolitik och diplomati i ny tappning

Recension av Peter Lindström och Svante Norrhem, *Flattering Alliances: Scandinavia, Diplomacy, and the Austrian-French Balance of Power, 1648–1740*, Nordic Academic Press, Lund 2013, 263 s.

Hösten 1648 undertecknades den Westfaliska freden som avslutade trettioåriga kriget (1618–1648). Segrarmakter var framförallt Frankrike och Sverige som genom fördragen utsågs till garanter av freden. På förlorarsidan fanns tysk-romerska riket och kejsaren i Wien (Österrike). När krutröken lagt sig (för den här gången) fortsatte maktkampen mellan å ena sidan Frankrike, och å andra sidan Österrike. Efter 1648 följde en intensifierad kamp stormakterna emellan, om hegemoni och inflytande över politiken i Europa – nu förd via en växande diplomatkår, istället för med kavalleriskvadroner och artilleri.

Bland de stater i Europa där Frankrike och Österrike tävlade om inflytande över politiken fanns Sverige och Danmark. Den svenska staten var efter 1648 en militär maktfaktor i Europa och tillsammans med Danmark utgjorde de båda rikena en nyckel för att kontrollera Nordeuropa, och inte minst Östersjöområdet. Frankrike och Österrike försökte knyta till sig ledande politiker och makthavare i de båda rikena, med målsättningen att skaffa sig kanaler för att påverka den politiska inriktningen. Kring detta diplomatiska maktspel har Peter Lindström och Svante Norrhem skrivit boken: *Flattering Alliances: Scandinavia, Diplomacy, and the Austrian-French Balance of Power, 1648–1740*.

Syftet är att studera hur Danmark och Sverige påverkades av Frankrikes och Österrikes kamp om inflytande över den politiska ledningen, och med det deras möjlighet att påverka den förda politiken. Undersökningen är en komparativ studie mellan de båda skandinaviska rikena. Författarna undersöker vilka strategier som stormakterna använde för att skaffa sig inflytande inom den politiska eliten, samt kartlägger i vilken mån Frankrike eller Österrike lyckades med sina olika försök att påverka. Vidare visar Lindström och Norrhem hur stormakternas politik innebar att det skapades olika fraktioner inom den svenska respektive danska politiska eliten, beroende på vilken sida som lyckades vinna inflytande. På en mer generell nivå är boken placerad i forskningen om statsbildning under tidigmodern tid, och författarna sätter in maktspelen i de nordiska rikena i en större europeisk utveckling efter 1648.

Rent praktisk är undersökningen uppdelad på tre nedslag; 1650-talet, 1690-talet och 1730-talet. Avgränsningen i tid motiveras av att perioden mellan Westfaliska freden och 1730-talet innebar höjdpunkten för den diplo-

matiska maktkampen mellan Frankrike och Österrike. Källmaterialet utgörs huvudsakligen av korrespondens och rapporter, skickade från stormakternas diplomater hem till respektive hov (Versailles eller Wien), samt protokoll från det svenska riksrådet och det danska *gehejmekonseilet*. Metoden är komparativ i den bemärkelsen att författarna gått igenom motsvarande källor för Danmark respektive Sverige, och analyserar dessa parallellt. Själva jämförelsen bygger huvudsakligen på en textanalys av materialet.

Boken börjar med en inledning och en bakgrund som lägger fast ramarna för studien och som presenterar den politiska och historiska kontexten. Därefter följer två omfattande empiriska kapitel som undersöker dels vilka strategier som stormakterna använde, dels om dessa strategier var framgångsrika. Boken avslutas med ett kapitel där komparationen fördjupas genom att resultaten från delstudierna av Sverige och Danmark ställs mot varandra. På detta kapitel följer en kort sammanfattning.

Undersökningen av stormakternas strategier för att nå inflytande visar att gåvor och subsidier, samt försök att bygga upp patron- och klientförhållanden med skandinaviska politiker var de dominerande alternativen. Lindström och Norrhem redogör detaljerat för hur Frankrike och Österrike försåg adelsfamiljer med till exempel ekonomiska gåvor (pensioner), men också hur medlemmar i familjen kunde belönas med officersuppdrag i exempelvis den franska armén. Undersökningen av patron- och klientförhållanden visar hur stormakterna strävade efter att bygga upp långsiktiga relationer med olika politiker i de båda rikena, relationer som kunde vara över flera generationer. Här är en intressant och tydlig skillnad mellan Sverige och Danmark. Mängden gåvor och pengar som gavs – och mottogs – av svenska politiker, var betydligt mer omfattande än i Danmark. Framförallt gäller detta för undersökningens två senare nedslagsperioder.

Lindströms och Norrhemns förklaring till denna skillnad är att den politiska strukturen i Danmark och Sverige skiljde sig åt. De politiska omvälvningarna hade varit betydligt större i Sverige från 1680-talet och framåt – framför allt med reduktionen och enväldets införande. Författarna lägger stor vikt vid reduktionen som de menar innebar att de svenska adelsmännen blev mer påverkbara för främmande makter. Anledningen skulle vara att adelsmännen helt enkelt hade mindre resurser efter reduktionen och i någon mån behövde pengarna. En intressant konsekvens av detta är att reduktionen i sig innebar att den svenska staten blev mindre beroende av subsidier för att klara sin drift, samtidigt som det utländska inflytandet över enskilda politiker ökade efter 1680.

I undersökningen av huruvida stormakternas strategier var framgångsrika eller ej framgår att både Danmark och Sverige var väl integrerade i den europeiska storpolitiken. För svensk del visas hur de politiker som under 1690- och 1730-talet hade tagit emot gåvor, eller kan beskrivas om klienter till någon av stormakterna, också i praktiken argumenterade för ”sin” sida under debatterna. I boken ges flera exempel på hur avtal om subsidier, och gåvor till enskilda politiker, innebar ett åtagande att återgälda gåvan. Detta ledde till att delar av den politiska eliten i Sverige såg sig bundna vid någon av stormakterna och i varje fall inte motarbetade sina utländska patroner och deras intressen.

För Danmarks del är detta mönster inte lika tydligt, och stormakterna synes ha lyckats knyta till sig betydligt färre politiker i Danmark än i Sverige. En förklaring till detta, som presenteras i boken, är skillnaderna mellan Sverige och Danmark när det gäller deras enskilda betydelse för stormaktspolitiken. Sverige utmålas här av författarna som den mest intressanta parten, och där de mesta resurserna lades. Exempelvis refereras ett franskt dokument från runt 1700 där Sverige beskrivs som aktivt och dess politiker som kompetenta, medan dess danska motpart klassas som passiv, och delvis som okunnig. Frankrike agerade alltså på olika vis gentemot politikerna i Danmark och Sverige. Medan flera svenska politiker mottog gåvor och uppvaktades av den franske ambassadören i Stockholm, var hans motsvarighet i Köpenhamn betydligt mindre sysselsatt med denna uppgift. Ytterligare en förklaring är att betydligt fler adelsmän ingick i de ledande politiska kretsarna i Sverige. I Danmark rådde envælde under perioden och utrikespolitiken var i stort koncentrerad till kungen.

Några av resultaten från den komparativa analysen har berörts ovan. Bland de tydligaste skillnaderna mellan Sverige och Danmark, som Lindström och Norrhem kan visa, är att svenska politiker var betydligt mer mottagliga för gåvor och subsidier. Undersökningen belägger också att Frankrike hade ett försteg jämfört med Österrike när det kom till gåvor. Den franska staten hade mer pengar att spendera än Österrike. En konsekvens av detta är att bokens undersökning kantrar mot att bli en studie av Sverige och Frankrike, något författarna är medvetna om. Anledningen är enligt Lindström och Norrhem att detta avspeglar de faktiska förhållandena. Förutom att Frankrike hade mer ekonomiska resurser än Österrike, var det Sverige som var det mest intressanta riket att vinna inflytande i.

I ett statsbildningsperspektiv lyfter författarna fram det transnationella betydelse för den europeiska nationalstatens framväxt. Frankrikes och Öster-

rikes försök att skaffa sig inflytande i Skandinavien beskrivs som en del i ett transnationellt spel där den växande diplomatin ses som drivande bakom nya nationella uppfattningar. Anledningen är det utbyte av socialt och symboliskt kapital som stormaktspolitiken förde med sig. Ledande grupper inom eliten kunde stärka sin position i detta maktspel, vilket på sikt också stärkte staten. Stormakternas politik visavi Skandinavien blir då, i Lindström och Norrhemsk beskrivning, en del i en allt mer accelererande statsbildningsprocess.

Sammanfattningsvis ska sägas att *Flattering Alliances* är en ambitiöst uppbyggd studie som bidrar med mycket ny information och flera nya resultat, ett par av dem redovisade ovan. De jämförande studierna fungerar överlag bra. Som nämnts har undersökningen en slagsida åt det svenska, och de danska delstudierna är överlag mindre i omfång. I sina delar är boken också onödigt detaljerad, och ett par av de empiriska genomgångarna, exempelvis om gåvorna, hade kunnat kortas för att inte trötta läsaren – poängen är ändå övertygande.

Värt att framhålla är att boken ger en ny bild av diplomatihistoria, ett ämne som inte stått högt på dagordningen de senaste decennierna. Lindström och Norrhem visar emellertid att en komparativ studie är ett sätt att bidra med nya perspektiv på den diplomatiska historien under tidigmodern tid. Flera av resultaten är (för Sverige) ställda för sig själva inte helt överraskande, men blir intressanta vid en jämförelse med Danmark och stormakternas politik. Det finns en framtida väg för diplomatihistoria, Peter Lindström och Svante Norrhem har visat ett sätt som den kan anträdas.

Magnus Linnarsson

Fil.dr. och forskare vid Historiska institutionen, Stockholms universitet.

Maktkamp i Europa som går ut över läsaren

Recension av Brendan Simms, *Europe: The Struggle for Supremacy, 1453 to the Present*, Allen Lane, London 2013, 690 s.

Det är på flera sätt en storslagen bok som den irlandsättade historikern Brendan Simms har åstadkommit. Att skildra maktkampen i Europa under drygt 550 år kräver en mycket omfattande inläsning och en särdeles djup kunskap om utvecklingen i vår världsdel. Den kräver nog också en ansenlig dos av självförtroende, väl vetandes att arbetet bara till en mindre del kan vila på egen grundforskning och att en rad specialister på olika områden står beredda att kasta sig över verket, beväpnade med invändningar rörande sina egna specialområden.

Naturligtvis är Simms ingen nykomling på området. Bland hans tidigare verk bör främst nämnas *The Struggle for Mastery in Germany 1779–1850* (1998), *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia* (2001), om den brittiska politiken under kriget i Bosnien 1992–1995, samt *Three Victories and a Defeat: The Rise and Fall of the First British Empire* (2007). Till skillnad från de flesta andra forskare förklarar Simms imperiepolitiken främst med landets europeiska politik, i krig som i fred. Varken avvikande tolkningar eller djupstudier i skilda århundraden är således något nytt för författaren.

Brendan Simms tjänstgör som professor i internationella relationers historia vid universitetet i Cambridge. Han är också starkt engagerad för Europas enande från ett liberalt och demokratiskt perspektiv, vilket också inbegriper försvar för liberal interventionism när dessa värden hotas.

Framställningen är i allt väsentligt kronologisk. Det halva millenniet delas in i perioder med krigsutbrott, freder, revolutioner eller fallna imperier som brytpunkter: *Imperier* (1453–1648), *Arvsföljder* (1649–1755), *Revolutioner* (1756–1813), *Delningar* 1945–1973 och *Demokratier* (1974–2011).

Oavsett tidsskede är det två huvudperspektiv som genomsyrar tolkningen, utan nämnvärda nyanseringar. Det första gäller utrikespolitikens primat. Alla stater tvingas prioritera säkerhetspolitiken, försvaret för sin position i det internationella systemet, med de medel som finns tillhanda. Det andra vilar på Tysklands centrala roll i Europa, och då Tyskland i dess olika skepnader.

Följden blir en historieskrivning med geopolitiken som utgångspunkt. Tyskland med sin plats i Europas hjärtland får en avgörande roll i all utveckling. Mer eller mindre geopolitiska perspektiv är knappast sällsynta i historieforskningen, särskilt inte när mer övergripande resonemang om hela världs-

delar förs fram. Men sällan har geopolitiken en sådan dominerande ställning som hos Simms. Andra faktorer kan möjligen skymtas i den kronologiska berättelsen, men de lyfts aldrig fram. Således är det läsaren som får plocka fram dessa kompletterande förklaringar, författaren gör det aldrig. Allt från reformationen till förintelsen sätts in i geopolitikens ramar, något som är svårt att instämma i.

Simms är också som nämnts en stark vän av Europasamarbetet, eller snarare dess möjligheter och mindre av vad dagens statsmän förmår skapa. Genom historien har Europa när det verkligen gällt, främst vid hot utifrån, kunnat samla sig till ett gemensamt agerande. Som tänkbara aktuella hot nämns Putins Ryssland, islamiska rörelser eller Kina. Gentemot sådana makter krävs militär beredskap och uppslutning kring gemensamma mål, anser Simms.

Cambridgeprofessorn Brendan Simms är inte rädd att sticka ut hakan, antingen det gäller att renodla en tolkningsram som många finner reduktionistisk, eller att förbinda sin analys med tydliga normer för samtid och framtid. Den senaste boken om Europa är alltså synnerligen diskuterbar, och i flera avseenden också diskutabel. Lovorden till författaren har inte överraskande parats med invändningar. Det storstilade greppet och lärdomen har inte satts ifråga, men däremot det övergripande tolkningsmönstret.

Mindre har formen för hans historiska skildring diskuterats. Boken är i vissa avseenden förödande läsövänlig. De omfattande kapitlen, 60–70 sidor långa, har ett par sidor sammanfattning. Några andra sätt att markera vad som är viktigt förekommer inte. Författaren stannar aldrig upp och reflekterar. Historien – i denna bok liktydigt med stormaktspolitik, med fältslag, erövringar, freder, revolutioner och tronföljdskonflikter – går oförtrutet vidare. Nästan utan undantag befinner vi oss på den högsta samhällsnivån, bland de centrala beslutsfattarna i form av regenter, diplomater och fältherrar. Händelserna bildar ett närmast evighetslångt, oftast okommenterat, pärlband som blir sövande. Tempot är detsamma, som en bil på tyska autobahn med fartkontrollen inkopplad.

I Simms bok relateras endast lite till andra forskares tolkningar. Med ett lika slarvigt som populärt uttryck så ”kör den sitt eget race”, om än i samma tempo hela tiden. Den raka vägen skapar visserligen tydlighet, men ökar faran för att läsaren ska dåsa till, trots händelsernas dramatik.

Torbjörn Nilsson

Professor i historia vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola.

Revolution och modernitet

Recension av Håkan Arvidsson, *Europas revolutioner: England, Frankrike, Ryssland och Tyskland*, Carlssons, Stockholm 2014, 287 s.

Europa kan i flera avseenden ses som en välutvecklad världsdel, med samhällen präglade av moderniteten. Samtidigt bär vår del av världen på en brutal historia där inte minst krig och revolutioner har fått tragiska konsekvenser. I Håkan Arvidssons bok står dessa förhållanden inte i motsättning till varandra. I själva verket är det just moderniseringen som drivit fram de – i och för sig sällsynta – revolutioner som ägt rum under Europas mer än tusenåriga historia. Inledningsvis diskuterar författaren bokens karaktär av essä, av översikt eller av ett blygsamt försök till syntes. Utan tvivel är det en genre som kan fylla ett starkt behov, men mer sällan förekommer i den annars flödande utgivningen av historiska böcker.

En revolution är något mer än alla de ”bondeuppror, statskupper och liknande utslag av social och politisk oro” (Arvidsson, s. 29) som har ägt rum. För att klassas som en sådan måste inrättandet av en ny regim ha stått på spel, med en annan social bas och andra värderingar som grund. En revolution måste ha ett långsiktigt mål samt en folklig uppbackning, ett stöd från den stora massan. Våldsamma konfrontationer är ofta inte bara ett resultat utan också ett revolutionärt mål i sig.

Utifrån ett sådant revolutionsbegrepp diskuterar Arvidsson de fyra revolutioner som präglat Europa och starkt påverkat människornas tänkande. Tre av dessa omvälvningar har av samtid och eftervärld i allmänhet betraktats som revolutioner – den engelska under Cromwell på 1640-talet, den franska från 1789 och den ryska bolsjevikrevolutionen 1917 med Lenin som härförare. Mer ovanligt är att föra in nationalsocialismens maktövertagande i Tyskland under samma kategori. Författaren avvisar invändningar om att nationalsocialismen endast var en reaktion mot alla de värden som förknippats med de andra – ofta beundrade – revolutionerna. Även dessa innehöll brutalitet, maktpolitik, cynism och skrämmande förtryck, anser Arvidsson, något som är lätt att hålla med om. Likheter mellan dessa fyra är tillräckligt många för att motivera ett gemensamt begrepp, utan att för den skull viktiga skillnader ska förnekas. Den inflytelserika vänstertolkningen att Lenins bolsjevik, liksom skräckväldets främste organisatör Robespierre, egentligen befrämjade utvecklingen mot ett rättvist och solidariskt framtidssamhälle, har mer med tro och ideologi än seriös forskning att göra.

Att på så sätt jämföra de revolutioner som ofta uppfattas som goda, med inkarnationen av det onda, nationalsocialismen, upprör naturligtvis historiker och andra med vänsteråsikter. Å andra sidan leder klassificeringen till att bolsjevikernas maktövertagande 1917, med ett begränsat stöd och fullföljt genom upplösningen av den fientliga och demokratiskt valda konstituerande församlingen, behåller epitetet revolution, istället för det numera allt vanligare "statskupp". Begreppsbytet kan ses i ljuset av liberala och konservativa framtötar inom forskningen. Likaså blir puritanernas omvälvning en revolution, en karakteristik som omhuldas av den länge dominerande, delvis marxistiska, tolkningen av händelserna i 1640- och 1650-talens England. Numera är annars "inbördeskrig" minst lika vanligt. En okonventionell och kontroversiell benämning på nationalsocialismen medför således samtidigt ett fasthållande vid vänsterpräglade beteckningar på utvecklingen under 1600-talets mitt i England och kring 1917 i Ryssland.

Förutom revolution är modernisering och modernitet förstås nyckelbegrepp i boken och Arvidsson understryker svårigheten med att definiera dessa. Startpunkten för fenomenet förläggs dock till Europa och betraktas som ett resultat av en misslyckad enhetsprocess. Europa splittras i en rad olika avseenden, en splittring som leder till kriser, krig och revolutioner, vilket i sin tur driver på moderniseringen. Begreppet blir närmast liktydigt med ständig förändring, både av materiella och mentala strukturer. "Modernitet är kort och gott världen som den ser ut idag eller som den ter sig för oss just nu." (Arvidsson, s. 27). Postmodernism blir därmed ett omöjligt begrepp. Moderniseringen pågår oförtrutet. "Moderna genombrott", som litteraturvetenskapen gärna opererar med, existerar inte i historien, enligt Arvidsson.

Samtidigt framhålls renässansen som inledningen till det moderna. Synen på det moderna som vad historien skapat befriar kanske forskaren från överflödet av moderniseringsteorier av olika slag som finns. Men på samma gång förloras möjligheten att analysera samhällen, rörelser och idéer utifrån begreppsparet modernt – traditionellt som trots de metodiska svårigheterna bringat åtskillig kunskap om vår komplexa värld. Man kan exempelvis nämna vad forskningen om spänningen inom nationalsocialismen mellan modernistiska och traditionalistiska idéer har gjort för förståelsen av rörelsen. Inte minst för att vissa likheter med andra utopiska strömningar därmed har lyfts fram, något som Arvidsson som påpekats också gärna gör.

De fyra områden som Arvidsson behandlar har naturligtvis var för sig avsatt en enorm mängd forskning, oavsett vilka av dem som ges beteckningen

revolution. Essä ("försök") ska därför nog betonas mer än syntes. Min avsikt är att först anknyta till författarens kapitel om den franska, ryska respektive tyska revolutionen (det vill säga nationalsocialismen). Därefter ägnas större utrymme åt en diskussion om den engelska revolutionen/inbördeskriget. Inte bara för att Arvidsson ser den som mest lyckad av de fyra, utan också för att den är minst känd i Sverige och att ett numera föråldrat forskningsläge här tycks ha borrar sig fast.

Det finns en röd tråd mellan den engelska, via den amerikanska och till den franska revolutionen. Men det finns också många trådar mellan 1789 och 1917 och fram till nutid, särskilt utifrån ett historiografiskt perspektiv. Arvidsson vänder sig mot uppfattningen att franska revolutionen entydigt var ett uppror mot en föråldrad feodalism. Denna grundsten i den marxistiskt färgade tolkningen är bara delvis sann. Främst riktades missnöjet mot den absoluta kungamakten. I linje med den "revisionistiska" riktning som växte fram i fransk – och även internationell – forskning åren mot tvåhundraårsjubileet 1989, med François Furet som främsta namn, karakteriserades omvälvningen främst som en politisk revolution i ett samhälle som endast i mindre grad kunde betecknas som feodalt.¹ Fram till 1980-talet hade vänsterinriktade forskare behärskat revolutionsforskningen. Lite lättsinnigt kunde man säga att skiljelinjen främst gick mellan socialisterna – som höll på Danton – och kommunisterna som försvarade Robespierre och terrorn. Sedan dess har inte bara revolutionens karaktär problematiserats, även de värsta revolutionära övergreppen, mot en halsstarrig och konservativ bondebefolkning i departementet Vendée 1793–1796 har lyfts fram. Otaliga civila – män, kvinnor och barn – dränktes, sköts eller höggs ihjäl. Arvidsson behandlar förvånande nog inte upproret i Vendée, en fråga som har haft en viktig roll i de liberala eller konservativa tolkningar av den franska revolutionen som presenterats sedan 1980-talet. Där görs kopplingar mellan kommunismens och de franska revolutionärerernas terror, inte minst gentemot bondebefolkningen. Däremot belyser han väl den "ondskans dynamik" som uppstod under den eskalerande revolutionära process som inte bara förintade människor utan också så småningom sig själv.

Författaren skriver (Arvidsson, s. 180) om bolsjevikernas "statskupp", vilket kan verka förbryllande. Men det kan ju byggas på att själva maktövertagandet kan betecknas så – vilket är rimligt – medan den process som därmed tog sin början kan ses som revolutionär – också det rimligt.

1. Furet, François, *Interpreting the French Revolution* (Cambridge 1981) och Furet, François, *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture* (1989). Båda dessa betydelsefulla verk återfinns i Arvidssons litteraturlista.

Både den ryska oktoberrevolutionen och den tyska omvälvningen ses av författaren som en följd av det första världskriget. Båda var också inspirerade av såväl upplysningen som romantiken, om än på skilda sätt. Sådana resonemang i boken ligger i linje med villigheten att jämföra de klassiska ”vänsterrevolutionerna” (1789 och 1917) med vad som från vänster setts som högerens kontrarevolution – nationalsocialismen – definitionsmässigt motsatsen till revolutionsbegreppet.

Arvidsson refererar påfallande ofta till Karl Marx och hans teorier. I första hand gäller det vad som kallats ”den unge Marx” (ex. Arvidsson, s. 223) vars mer frihetliga idéer hade stor betydelse för den nya vänster som uppstod från slutet av 1960-talet där Arvidsson själv hade en viktig roll. Senare tog dock mer extrema riktningar över vänsterrörelsen i form av maoism, leninism och trotskism.

Den (väst-)tyske samhällsforskaren Hans-Ulrich Wehler drev från 1970-talet tesen om Tysklands ”Sonderweg” (sär väg).² Tesen byggde på den radikalt skilda utvecklingen under det tyska kejsarrikets tid (1871–1918) jämfört med det övriga Västeuropas, inte minst i Storbritannien och Frankrike. I Tyskland behöll godsägarna (främst de preussiska ”junkrarna”) makten, auktoritära idéer präglade hela samhällslivet, inte minst inom familjen och i skolorna. Upprustningen gynnade militarism och stora industrikoncerner byggdes upp. Liberalismen var svag och anpasslig. Tesen fick inledningsvis ett starkt genomslag, inte bara i tysk forskning utan också i andra länder. Så småningom började dock den att ifrågasättas. En stilbildande kritik kom från de brittiska forskarna David Blackbourn och Geoff Eley som tonade ned Tysklands särprägel.³ Flera av de unika drag som pålagts Tyskland kunde återfinnas i andra länder. Alla länders utveckling skilde sig åt. Att skilja ut Tyskland som radikalt avvikande gentemot den ”normala” utvecklingen på andra håll var inte hållbart, ansåg de. Tesen modifierades, inte minst av Wehler själv, men vad som idag återstår av Sonderwegtesen är snarast en ökad kunskap om vad som präglat Tyskland väg och en medvetenhet om skilda förutsättningar och skilda förlopp i olika länder, utan att något av dem måste ses som radikalt annorlunda. Arvidsson anknyter till frågan men nöjer sig med att Tyskland åtminstone uppvisar vissa särdrag, som brist på liberal anda och en hög uppskattning av statens myndighet.

2. Wehler, Hans-Ulrich, *Das Deutsche Kaiserreich 1871–1918* (Göttingen 1973), sv. övers. *Det tyska kejsardömet 1871–1918* (Stockholm 1991).

3. Blackbourn, David och Eley, Geoff, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany* (Oxford 1984).

En anmärkning bör dock göras angående Arvidssons fördelning av skuld-bördan för att den tyska arbetarrörelsen genom sin splittring inte lyckades att förhindra Hitlers maktövertagande. Frågan är visserligen om historiker ska fördela skuld, men Arvidssons hållning uppmuntrar till motargument: "Såväl kommunister som socialdemokrater var till den grad förblindade av sin interna fiendskap att de var oförmögna att uppvisa att de hade en gemensam revolutionär fiende till höger." (Arvidsson, s. 204)

Skulden måste dock enligt min mening läggas på kommunisterna i KPD. Partiet hade sedan Weimarrepublikens inrättande 1918 bekämpat systemet. Mot den liberala demokratins försvarare socialdemokraterna i SPD, katolska Zentrum och successivt försvagade och högersinnade liberala partier stod KPD, nationalsocialisterna samt andra högernationella partier. Kommunisterna iscensatte under republikens första år flera (misslyckade) kupp-försök, de utnämnde vid 1920-talets slut "socialfascisterna" i SPD till sin huvudfiende och följde lojalt diktaten från Sovjetledningen och Komintern i Moskva. Det var rimligtvis omöjligt för SPD att utifrån sådana erfarenheter lita på kommunisterna med deras totalitära idéer och våldspolitik. Det hade varit annorlunda om arbetarrörelsens vänster, som förekommit på andra håll, på ett trovärdigt sätt hade kunnat sluta upp kring demokratin mot den gemensamme motståndaren, nationalsocialismen.

Arvidsson undviker klokt nog att fastna i frågeställningen om vilket totalitärt system som var värst, Hitlers Tyskland eller Stalins Sovjet. Det spelar enligt honom en mindre roll. "Både Stalin och Hitler var ofattbart brutala härskare". Hitler genomförde sitt rasistiska utrottningsprogram efter närmast industriell planläggning medan "Stalins mordiska kampanjer" kunde drabba vem som helst. Båda var dock totalitära självhärskare med stort intresse för varandra.

Så till det äldsta exemplet på Europas revolutioner, striderna i England (med nära koppling till utvecklingen i Skottland och Irland) på 1640- och 1650-talen mellan parlamentets företrädare och kungamakten, med kyrkans övre skikt som stöd. Området är knappast förvånande centralt i brittisk historieforskning. Sambandet med USA:s historia är också starkt genom puritanernas roll för den inledande kolonisationen decennierna innan inbördeskriget/revolutionen (*Mayflower* 1620) och den ideologiska grund för den kommande amerikanska republiken som därmed lades.

Några hållpunkter för revolutionens historia bör nog först anges. Efter årtionden av motsättningar om kungamaktens ställning och om de katolska

influenserna inom statskyrkan utbröt ett inbördeskrig som varade till 1649. Kungen, Karl I, avrättades samma år genom parlamentsbeslut, ett parlament som då av den militäre befälhavaren Oliver Cromwell rensats från kungatrogna, moderata krafter och andra kritiker. Ett *Commonwealth* utropades, med Cromwell som stark man. I praktiken var landet en militärdiktatur. Revolutionen vidarefördes till Skottland och Irland. År 1653 upplöstes parlamentet. Cromwell avled 1658 och efter en kort period med hans son, Richard, som lord protektor, återinrättades kungadömet, dock med fortsatt stark ställning för parlamentet.

Att Arvidsson fascinerats av detta skeende är inte förvånande. Det bjuder på dramatiska händelseförlopp, sociala förändringar, religiösa stridigheter och en politisk retorik som tycks vara långt före sin tid och genomsyrad av kopplingar till vår tid och dess politiska ideologier. Att stridigheterna i England inte ledde till lika omfattande våldsdåd som de tre övriga och att händelserna bidrog till en konstitutionell utveckling är också skäl till intresset. Men de mörka sidorna ska inte döljas. Krigföringen i Irland orsakade otaliga dödsoffer och blev en grundsten till den misstänksamhet, för att inte säga hat, som sedan dess förgiftat relationen mellan Irland och England.

Mitt huvudsyfte är dock att ta upp några perspektiv som härrör från nyare forskning än den Arvidsson använder sig av och som troligen också utgör grunden för den undervisning som ges på området – vilket utrymme ett sådant till synes traditionellt ämne nu får.

Arvidsson lägger tonvikten på utvecklingen efter 1649, då kungen avrättats och hans armé besegrats. Det är naturligtvis ett tillräckligt omfattande och fascinerande skede för att resonera kring. Men tidsinriktningen motiveras egentligen inte. Med pretentionen på att skildra ”den enegelska revolutionen” blir det därför missvisande. Kungasidan, ”kavaljererna” som de kallades, försvinner nästan helt ur handlingen. Även den engelska forskningen var länge ganska ointresserad av dessa förlorare (om än tillfälligt). De blev snarast en reaktionär, homogen grupp som entydigt stod emot utvecklingen. De senaste årtiondena har emellertid också på detta område en ”revisionistisk” strömning fått allt mer inflytande. De kungatrogna beskrivs nu snarare som en diversifierad strömning, med allt från starkt katolskvänliga krafter till konstituionalister.⁴ Grundpelaren i den äldre, marxistiskt präglade, tolkningen om puritanerna och deras anhängare som embryot till en borgarklass gentemot kungasidans

4. Adamson, John, ”Introduction: High Roads and Blind Alleys – The English Civil War and its Historiography”, i John Adamson (red.), *The English Civil War: Conflicts and Contexts, 1640–1649* (London, 2009), s. 1–35.

feodala representanter har också tillbakavisats. Otaliga lokala och regionala studier har förgäves genom åren sökt fånga ett sådant mönster. Den främste företrädaren för den uppfattningen var Christopher Hill (1912–2003), vars lysande böcker länge präglade engelsk forskning med starkt eko i Sverige och andra länder. Hill som tillhörde gruppen marxistiska historiker från 1930-talets slut lämnade kommunistpartiet efter Ungernrevolten 1956 men behöll sina marxistiska tolkningsramar. Man kan dock kanske se hans nya inriktning med den även till svenska översatta *The World Turned Upside Down* som att det strikta materialistiska schemat blev för trångt för denne eminente historiker.⁵

Vänstertolkningens huvudlinje var således den inledda processen mot ett borgerligt kapitalistiskt samhälle som revolutionen bidrog till. Arvidsson, som i fråga om den franska revolutionen lyft fram ”revisionisternas” syn på politikens avgörande roll gentemot samma typ av historiematerialistiskt färgad tolkning, betonar däremot starkt den engelska revolutionens betydelse för borgarklassen och kapitalismens fria marknad. Den var enligt honom mer typiskt borgerlig än 1789 års revolution (s. 107). Att konstitutionalismen underlättades av puritanernas styre är riktigt, men de rent ekonomiska faktorerna tycks numera spela en mindre roll i engelsk forskning.

Arvidsson ägnar stort utrymme åt revolutionärernas vänsterflygel, *Levellers* (”utjämarna”). Även deras insatser fångar mycket väl läsarens intresse. Samtidigt ges en alltför kraftig betoning av deras roll. De kom i centrum i samband med de politiska och konstitutionella debatter som organiserades inom Cromwells *New Model Army* (för övrigt inspirerad av svensk militär organisation). Mest känd är debatten i Putney 1647. Därefter avtog Levellers inflytande, även om några betydelsefulla individer fanns kvar i rampljuset. Att se rörelsen som tidiga socialister är numera inte särskilt vanligt. Under främst 1960- och 1970-talen gjordes dock många studier på det temat, en del med karaktären av att finna upplyftande exempel, goda föregångare till samtidens socialister. Också mindre och mer spektakulära rörelser som *Diggers* och *Ranters* ägnades stort intresse. Idag betonas mer att *Levellers* var en mer religiös än sekulär strömning, och mer tillbakablickande än modern. Gränserna mellan *Levellers* och Cromwells anhängare, Independenterna, var inte heller särskilt klara.

Skildringen av den engelska revolutionen lider således av att bygga på ett i huvudsak föråldrat forskningsläge, illustrerat också av att listan över litteratur som påverkat författaren mest bara innehåller tre verk med inriktning på just

5. Originalt utgivet 1972, i svensk översättning Hill, Christopher, *Uppochnervända världen: Radikala idéer under engelska revolutionen* (Stockholm 1990).

England. Alla tre är skrivna av Hill.⁶ I texten finns dock någon enstaka referens till annan forskning. De nya tolkningar som fått en stark roll de senaste decennierna lyser dock med sin frånvaro.⁷

Som helhet bjuder *Europas revolutioner* på välskrivna, spännande och intressegivande skildringar av de dramatiska förlopp som valts ut. Man hade dock kunnat förvänta att författarens intresse för den engelska revolutionen – eller inbördeskriget – hade lett fram till mer fördjupade resonemang utifrån de senaste årtiondenas omvärderingar och nytolkningar, även om dessa med all säkerhet inte utgör sista ordet om en period som varit och förblir central i brittisk historieforskning.

Torbjörn Nilsson

Professor i historia vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola.

-
6. Hill, Christopher, *The Century of Revolution 1603–1704* (Oxford 1978, första uppl. 1961); Hill, Christopher, *Intellectual Origins of the English Revolution Revisited* (Oxford 1997, första uppl. från 1965 väsentligt reviderad); Hill, Christopher, *God's Englishman: Oliver Cromwell and the English Revolution* (London 1972, första uppl. 1970).
 7. Ett annat resultat av denna "revisionism" är ett förnyat intresse för att analysera alla tre kungadömen, England, Skottland och Irland, i ett sammanhang. Se till exempel Trevor Royle, *Civil War: The Wars of the Three Kingdoms 1638–1660* (London 2004).

Grundlig og velskrevet indgang til Riksarkivets kortsamlinger

Recension af Maria Gussarsson Wijk, Mats Höglund og Bo Lundström, *Med kartan i fokus – en vägledning till de civila och militära kartorna i Riksarkivet*, Riksarkivet, Stockholm 2014, 398 s.

Bogen *Med kartan i fokus – en vägledning till de civila och militära kartorna i Riksarkivet* er egentlig udgivet som en arkivguide til de civile og militære kort i Riksarkivets samlinger, men som forfatterne også selv anfører er ambitionen højere, idet bogen samtidig beskriver udviklingen inden for den civile og militære kartografi i Sverige gennem godt 400 år, med hovedfokus på perioden 1600–1800. Det er en god ambition, da kort altid er udarbejdet til bestemte formål og ikke kan forstås løst fra deres ophav og brug i samtiden. Bogen er på 398 sider og er struktureret i seks kapitler og har således god plads til at komme rundt om emnet. Første kapitel giver en generel introduktion til kort og kartografihistorie, mens de resterende fem kapitler er dedikeret til de forskellige kortsamlinger i Riksarkivet. Det fungerer fint og er med til at sætte samlingerne ind i den samtidige kontekst. Selve arkivguiden er henvist til afslutningen af hvert kapitel og fungerer som en hurtig og nem indgang til hvor man kan se de forskellige kort i svenske og udenlandske arkiver. Kapitlerne er alle forsynet med righoldige illustrationer med eksempler på mange af de omtalte kort. At presse et materiale som kort ned i bogform er altid en udfordring, men det er lykkedes godt for de tre forfattere og de mange kort står klart og tydeligt, hvilket beriger og eksemplificerer teksten. Bogen afsluttes med en udførlig litteraturguide relateret til temaerne i de enkelte kapitler, endvidere findes personregister, samt fyldige arkiv- og litteraturhenvisninger. Det gør bogen til en god indgang til svensk kartografihistorie og et godt opslagsværk til kortsamlingerne i Riksarkivet.

I første kapitel *Kartans funktion och estetik* giver Bo Lundström en god generel indføring i kort som fænomen og en kort indføring i kartografihistorie, hvilket fungerer som en god introduktion til temaet. Kapitel to af Mats Höglund er helliget Lantmåteriets kortlægning af ressourcer i landskabet, som foregik fra midten af det 17. århundrede til godt ind i det 19. århundrede. Kortlægningen var motiveret af ønsket om at mobilisere Sveriges ressourcer til den langvarige krigsførelse i perioden. Kortlægningen og samlingen er unik grundet den store mængde af kort, som er bevaret fra et så tidligt tidspunkt i historien og udgør i dag et vigtigt kildemateriale inden for flere faggrene. Samlingen dækker imidlertid ikke kun over kort fra det nuværende Sverige,

men også fra mange af de områder der i perioder var under svensk kontrol og forskere i Tyskland, Finland og Baltikum kan her finde meget værdifuldt materiale. Höglund følger i kapitel tre gennemgangen af Lantmåteriets kortlægning op med en beskrivelse af den øvrige civile kortlægning både under og over jorden, som af forskellige veje er havnet i Riksarkivets samlinger. Kapitlet illustrerer, hvor svært det var for ikke statslige aktører, at få et fornuftigt økonomisk udbytte af den enorme investering som et kort kræver, og derfor var opmåling og produktion af kort i stor skala i reglen relateret til statsmagten. Kapitel fire af Bo Lundström omhandler planer over byer og fæstninger fra 1500-tallet til midten af 1800-tallet. Bykort var i mange år primært militærets domæne, men et voksende behov for planlægning og administration af eksempelvis brandforsikringer betød, at der i stigende grad blev opmålt og udgivet bykort til civile formål. Det er på mange måder en typisk udvikling i europæisk kartografihistorie, hvor det ofte var militære behov som motiverede udarbejdelsen af kort og udviklingen af kartografien, som så senere blev nyttiggjort til civile formål. I kapitel fem beskriver Maria Gussarsson Wijk og Bo Lundström den militære kortlægning til lands fra 1600-tallet til 1800-tallet. Landmilitær kartografi handler hovedsageligt om kortlægning og kategorisering af landskabet, som udgangspunkt for at kunne træffe taktiske og operationelle beslutninger. Derfor var det også naturligt, at kortlægningen primært fokuserede på de områder, som var mest relevante i en militær sammenhæng, hvilket vil sige operationsområderne for det svenske militær, fra Pommeren til Finland. Inspirationen til standarden for den militære kortlægning kom delvis fra egne erfaringer, men også fra udlandet, herunder især fra Frankrig. Fra den militære kortlægning på land bevæger kapitel seks sig ud på vandet, hvor Maria Gussarsson Wijk beskriver den sømilitære kortlægning og tilhørende samlinger. Her var de militære behov endnu engang dominerede, selvom der også blev benyttet civile kartografer i udarbejdelsen af kortene. Selvom forfatterne i kapitlerne generelt skelner mellem civile og militære kort, så kunne militæret som drivkraft for kartografien måske udvides til også at gælde en del af den civile kortlægning. Eksempelvis kortlægningen under Lantmåteriet, som var motiveret af et ønske om at mobilisere landets ressourcer.

Forfatterne indfrier til fulde deres ambition om at skrive mere end en udførlig guide til kortsamlingerne i Riksarkivet og formår også at sætte kortene ind i deres historiske ramme. Det gør at bogen også er ganske læseværdig i sig selv og udgør et vigtigt værk i svensk kartografihistorie. En god ting ved denne type af værker, er at det giver en indsigt i arkiver for forskere fra andre lande

og kan derfor fungere som et godt udgangspunkt for komparative forskningsprojekter. Et konkret eksempel fra bogen er beskrivelsen af de ”*Skånska rekognosceringskartan*” (1812–1822), som har en slående lighed med den danske kortlægning og kartografiske udtryk i samtiden. Et fremtidigt fokusområde for den kartografihistoriske forskning i Skandinavien, kunne derfor være spredning af den militærkartografiske standard mellem de nordiske lande og forskelle og ligheder i den militære kortproduktion. Det er imidlertid set fra et udenlandsk perspektiv lidt synd, at bogen ikke er forsynet med et engelsk eller tysk resumé, da mange af samlingerne også har relevans uden for Sveriges nuværende grænser, navnlig i Baltikum og Nordtyskland. Det ændrer samlet set ikke på bogens anvendelighed for alle med interesse for kartografihistorie eller brugere af Riksarkivets kortsamlinger.

Stig Roar Svenningsen

Cand.scient.soc. ph.d. – stipendiat, Nationalsamlingsafdelingen,
Det Kongelige Bibliotek, København.

Om hur den virtuella världen får effekter i den verkliga

Recension av P W Singer och Allan Friedman, *Cybersecurity and Cyberwar: What Everybody Needs to Know*, Oxford University Press, Oxford 2014, 306s.

Cybersäkerhet och cyberhot är ett hett och aktuellt ämne. Det finns en uppsjö av litteratur i detta ämne med allt från politisk-strategisk nivå till detaljerad teknik. Det som gör Singer och Friedmans bok intressant är deras rubriksättning "What Everyone Needs to Know" och det fråga-svar-format som boken är skriven med. Den är indelad i sektioner och författarna inleder som sig bör med en introduktion, följt av del ett "How it all works" som definierar grundläggande begrepp och ramar in ämnet för boken.

I del två "Why it matters" går författarna djupare i att formulera syftet med att skriva om cyberkrig och behandlar hot och risker samt ämnet cyberkrigföring från ett amerikanskt perspektiv. I del tre "What can we do?" utvecklar författarna vad vi idag kan lära oss av historien och vad vi bör tänka på i framtiden för att möta hot och risker från cyberarenan. Avslutningsvis, i sista avsnittet "Conclusions" knyter författarna samman resonemangen om cybersäkerhet i framtiden och utvecklingstrenderna samt svarar på frågan "what do I really need to know in the end?". Sammanfattningsvis är det en bred, lästlät och innehållsrik exposé illustrerad med belysande historiska exempel.

Författarna betonar att detta inte är en bok för enbart experter utan snarare syftar till att belysa ämnet på det generella planet, att höja kunskapsnivån och att driva diskussionerna framåt.

Boken är en bra introduktion till denna värld av uppkopplade datorer, och användarna bakom dem, med utförliga historiska referenser och diskussioner om tänkbara hot i framtiden. Boken väcker intresse att lära sig mer om cybersäkerhet och kanske mer om enskilda händelser i historien där cyberangrepp har åstadkommit verkliga effekter i den verkliga världen. Som sagts så många gånger tidigare, den som inte kan sin historia är dåligt rustad för framtiden.

Boken är välskriven och lättillgänglig för alla som behärskar engelska språket. Någon lättillgänglig och trovärdig litteratur med denna grad av insiktsfullhet hos författarna på svenska är svår, för att inte säga hopplös, att hitta.

P W Singer och Allan Friedman är båda verksamma vid *The Center for Technology Innovation* at the Brookings Institution, en privat icke vinstdrivande organisation som ägnar sig åt oberoende forskning och innovativa poli-cylösningar. Man firade 2016 sitt 100-årsjubileum som organisation.

Inledningsvis konstaterar författarna att det finns kunskapsbrister i det

ämne boken behandlar, särskilt när datorer finns överallt och tas för givna. De finns inte bara i våra liv, de är dessutom anslutna till varandra genom nätverk och självklart beskriver författarna det globala Internets framväxt – det första e-målet skickades 1971 men idag skickas över 40 triljoner e-mails varje år. De berättar om framväxten av World Wide Web där den första webbsidan skapades 1991 i kontrast till dagens 30 triljoner individuella webbsidor år 2013.

Webben är idag det globala nätverk som används för allt mellan att beställa Barbiedockor till att länka samman den nationella infrastrukturen som krävs för elförsörjning, handel, förnödenhetsförsörjning, vattenreglering, resor, myndighetsutövning och det vi betraktar som självklart för ett fungerande modernt samhälle.

Hotet och riskerna med nätverksuppkopplade datorer är temat i boken då exempelvis ett cyberangrepp mot elförsörjningen kan slå ut stora delar eller all elförsörjning. Givet det faktum att Internet aldrig skapades för att vara ”säkert” utan endast för att utgöra snabb och tillgänglig infrastruktur för att skicka data mellan uppkopplade datorer leder det idag till utmaningar för allt som tas för givet i det moderna samhället. Hot och risker kan få ödesdigra effekter i den verkliga världen, alltså inte bara i den virtuella uppkopplade världen.

Författarna illustrerar alla dessa hot med hjälp av historiska exempel där militära, politiska, ekonomiska och kinetiska effekter har uppnåtts genom cyberangrepp och dataintrång.

Man gör en intressant historisk parallell med kung Pyrrhus från Epirus invasion av Italien år 280 f. Kr. då han disponerade en armé bestående av 25 000 män, hästar och krigsefanter. I slaget om Asculum besegrade han romarna men förlorade stora delar av sin styrka samtidigt. När en av hans officerare gratulerade honom till segern skall han ha uttryckt ”en sådan seger till, och vi kommer att vara fullständigt ödelagda”.

Idén om en Pyrrhusseger har sedan dess kommit att bli beskrivningen av en seger som verkar ge stora fördelar, men i praktiken sår fröet till nederlag. Författarna skriver att många nu beskriver cybervapnet STUXNET på ett liknande sätt. Utvecklingen och användandet av ett cybervapen, ett vapen tillverkat av enbart kod, skadade Irans nukleära program år 2010 så allvarligt att direkt militär konfrontation kunde undvikas i många år. Men genom att bevisa att det kunde göras, så öppnades samtidigt en ny form av kapprustning upp. Vapen tillverkade av enbart kod som kan användas för cyberkrigföring. Ingen vet vad denna kapprustning kommer att leda till i framtiden.

I centrum för framställningen finns ett antal teman som definierar cyberkrigföring och cybersäkerhet.

- *Kunskap har betydelse* – det handlar om av avmystifiera och istället medvetandegöra denna värld av uppkopplade datorer om vi någonsin skall kunna göra något åt de risker och hot som finns för det globala Internet.
- *Människor har betydelse* – Cybersäkerhet är ett av många områden i vår moderna värld som kännetecknas av många ”wicked problems” där komplexitet och behov av kompromisser som man tvingas göra genom riskhantering är framträdande egenskaper. Dessa handlar ofta inte bara om informationsteknik utan människan bakom maskinen är alltid en del av både problemet och lösningen.
- *Motiv har betydelse* – Om man vill förstå varför något händer, eller inte händer, i cyberspace skall man titta på motiven, kostnaderna och underliggande faktorer som finns i bakgrunden. Det finns inga ”silver bullets” (kulor som biter på allt) i cyberspace. Den som påstår detta är antingen okunnig eller inkompetent.
- *Alla har betydelse* – Cybersäkerhet är ett område där regeringar inte kan eller skall ha svar på alla frågor. Cybersäkerhet eller inte beror på oss alla.
- *Stater har betydelse* – Regeringar har stor betydelse för både världspolitikens utveckling och för Internets framtid. Speciellt Kina och U.S.A. anges vara ledande statsaktörer då dessa både är mäktiga och dynamiken dem emellan bidrar till att forma framtiden.
- *Gulliga katter har betydelse* – I slutändan blir Internet vad vi gör av det. Det handlar både om seriösa saker men också interaktion mellan människor via sociala medier där humor och lättsamma saker som gulliga katter och dansande bebisar måste beaktas.

Cybersäkerhet påverkar oss alla. Politiker som brottas med allt från cyberbrott till ärenden rörande yttrandefrihet, staters ansträngningar för att försvara sig mot angrepp från en uppsjö av olika aktörer, allt från tonåringar bakom en dator via cyberkriminalitet och asymmetriska aktörer till andra stater. Det handlar om företag som utsätts för dataintrång och drabbas av stöld av intellektuell egendom som i slutändan innebär ekonomiska förluster. En annan drabbad är privatpersonen som utsätts för IT-brott, IT-relaterad brottslighet, näthat eller kanske identitetsstöld. Vi drabbas alltså alla av hot och risker från många olika typer aktörer på Internet och vi måste alla ha någon form av förmåga att skydda oss själva, vår familj och vår arbetsplats från dessa hot och risker online.

Jag låter författarna till boken själva avsluta denna recension genom ett citat från sista sidan i boken och själva svara på frågan, vad är det som vi alla behöver veta (egentligen)?

”Today, we wouldn’t have it any other way. Our journey into the world of cyberspace has given us, and the rest of humanity, fantastic powers that were then unimaginable. We have gained everything from the ability to track down the answer to almost any question we might have to the opportunity to become friends with people whom we have never met.

The same as it was back then is how it will be in the future. We must accept and manage the risks of this world – both online and real – because of all that can be achieved in it. And that really is What Everyone Needs to Know”.

Mikael Hagenbo

Överstelöjtnant, lärare i militärteknik på Militärvetenskapliga Institutionen, Militärtekniska Avdelningen på Försvarshögskolan.

Författarpresentationer

Lars Ericson Wolke, professor i militärhistoria vid Militärhistoriska avdelningen och ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien och medlem av styrelsen för Commission Internationale d'histoire Militaire. Han var tidigare verksam vid Krigsarkivet 1983–2000. Han har skrivit ett drygt 30-tal böcker varav senast *Kapare och pirater i Nordeuropa under 800 år* (2014).

Esbjörn Larsson, docent i historia och universitetslektor i utbildningshistoria vid Uppsala universitet. Han har bland annat publicerat *Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning: Kungl. krigsakademien mellan åren 1792 och 1866* (diss. Uppsala 2005), *En lycklig Mechanism: olika aspekter av växelundervisningen som en del av 1800-talets utbildningsrevolution* (Uppsala 2014) och ”Barn från Mars – Skolungdomens vapenövningar” i *Militärhistorisk tidskrift 2013*. Larssons forskning har i huvudsak ägnats 1800-talets utbildningsväsende i skärningspunkten mellan utbildningshistoria, militärhistoria samt barn- och ungdomshistoria.

Morten Nordbagen Ottosen, arbeider som postdoktor ved Syddansk Universitet og har sin doktorgrad fra Universitetet i Oslo på avhandlingen *Popular Responses to Unpopular Wars: Resistance, Collaboration and Experiences in Norwegian Borderlands, 1807–1814* (Oslo, 2012). Sammen med Rasmus Glenthøj har han skrevet bøkene *Experiences of War and Nationality in Denmark and Norway, 1807–1815* (Basingstoke, 2014) og *1814: Krig, frihed, nederlag* (København og Oslo, 2014), samt redigert boken *Samfunn i krig: Norden 1808–09* (Oslo, 2012). Han har også skrevet *Opprustning, unionskonflikt og forsvarssamarbeid. Militære tiltak og vurderinger i Trøndelag og Jämtland 1890–1905* (Oslo, 2005). Hans forskningsinteresser er særlig knyttet til krig og samfunn, nasjonalisme, nasjonal identitet og politisk utvikling i Europa mellom 1770 og 1914.

Pontus Rudberg, doktorand i historia vid Uppsala universitet och dispute-rar våren 2015 på avhandlingen *Under Pressure: The Swedish Jews during the Nazi Era*. Rudberg har publicerat flera artiklar på temat, men har också deltagit i Armémuseums projekt om den svenska värnpliktens historia. Han har bland annat publicerat ”The Politics of Jewish Refugee Aid and Relief Work in Sweden” i Mikael Byström och Pär Frohnert (red.), *Reaching a State of*

Hope: Refugees, Immigrants and the Swedish Welfare State, 1930–2000 (Lund 2013) och ”Armén måste blifva en skola för hela folket: Krigsmaktens folkfostrande ambitioner och praktiker 1901–1950”, i Anna-Maria Forssberg och Klas Kronberg (red.), *Lumpen – från mönstring till muck* (Stockholm 2014).

Ville Sarkamo, PhD and postdoctoral researcher at the University of Jyväskylä, Department of History and Ethnology. Among recent publications are several peer reviewed articles in Finnish, Swedish and English, including ”Carolean Warrior Values: An Honour-Dominated Worldview in Early-Eighteenth-Century Sweden” (diss. Jyväskylä 2011) (published in Finnish with an English Summary) and ”Honour, Masculinity and Corporality in the Officer Corps of Early Eighteenth-Century Sweden”, in *Sjuttonhundratalet 2010*. Currently Sarkamo runs the project ”*Wartime Visions of the Future: Public Discourses and Private Conceptions in Finland, 1941–1944*” funded by the Academy of Finland.

Martin Skoog, doktorand i historia vid Stockholms universitet där hans avhandlingsprojekt behandlar militära organisationsformer i Sverige under 1400- och 1500-talet. Han har i huvudsak intresserat sig för förmoderna militära konflikter, militär kulturhistoria och slagfältsarkeologi. Han har bland annat publicerat: ”Wie die huren auff ein kirchweich?: Landsknektskulturens diffusion och reception i Sverige 1489–1530” i Mats Hallenberg och Magnus Linnarsson (red), *Politiska rum: Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850* (Lund 2014), ”Slaget vid Älvsborg 1502” i *Gränsland i krigens skugga: Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 2011/2012* (Skara 2012) och ”Yllet och uniformerna” – den svenska textilindustrins uppkomst” i *Kronans kläder: Armémuseum Meddelande 70* (Stockholm 2010).

Lina Sturfelt, fl.dr. i historia och lektor i mänskliga rättigheter vid Lunds universitet. Hon har forskat om krigets kultur- och mediehistoria, med fokus på första världskriget. Hon har bland annat publicerat *Eldens återsken: Första världskriget i svensk föreställningsvärld* (diss. 2008), samt kapitel i antologierna *Caught in the Middle: Neutrals, Neutrality and the First World War* (2011) och *Scandinavia in the First World War: Studies in the Experiences of the Northern Neutrals* (2012). För tillfället arbetar hon med ett projekt om humanitär aktivism och barns rättigheter under mellankrigstiden.

Caroline Trulsson, är pol.mag. från Uppsala universitet och skrev uppsatsen om militärtekniskt utbyte som del i sin examen från kultur- och samhällsanalysprogrammet, där hon tog dubbelexamen i praktisk filosofi och statsvetenskap.

Kent Zetterberg, professor emeritus i historia vid Militärhistoriska avdelningen. Han leder forskningsprojektet *FOKK (Försvaret och det kalla kriget)* som sedan 2004 publicerat över 50 skrifter. Zetterberg har främst forskat om svensk säkerhetspolitik, strategi och militärhistoria under 1900-talet. Se exempelvis *Konsten att överleva: Studier i svensk säkerhetspolitik, strategi och militärhistoria under 200 år* (Stockholm 2007).

Utgiven litteratur 2013–2014

2013

- Alnæs, Karsten, *1814: Miraklernas år* (Oslo 2013).
- Atkinson, Rick, *The Guns at Last Night: The War in Western Europe, 1944–1945, Part III Liberation Trilogy* (New York 2013).
- Bacevich, Andrew J, *The New American Militarism: How Americans are Seduced by War* (New York 2013).
- Bachrach, Bernard, *Charlemagne's Early Campaigns (768–777): A Diplomatic and Military Analysis* (London 2013).
- Bagge, Gösta, *Gösta Bagges minnesanteckningar 1939–1941, del 1* (Stockholm 2013).
- Bagge, Gösta, *Gösta Bagges minnesanteckningar 1942–1944, del 2* (Stockholm 2013).
- Baker, John T och Brookes, Stuart, *Beyond the Burghal Hidage: Anglo-Saxon Civil Defence in the Viking Age* (London 2013).
- Bakkeli, Tom, *Krigere og diplomater: På innsiden av Forsvarets spesialkommando* (Oslo 2013).
- Beevor, Anthony och Cooper, Artemis, *Paris efter befrielsen: 1944–1949* (Lund 2013).
- Bennett, Huw, *Fighting the Mau Mau: the British Army and Counter-Insurgency in the Kenya Emergency* (Cambridge 2013).
- Bergström, Christer, *Ardennerna 1944–1945* (Eskilstuna 2013).
- von Braun, Joakim och Gyllenhaal, Lars, *Ryska elitförband: Spetsnaz, Osnaz, VDV och andra elitstyrkor* (Stockholm 2013).
- Braunstein, Christian, *Svenska arméns uniformer: D 1 Kavalleriet* (Stockholm 2013).
- Braunstein, Christian, *Svenska arméns uniformer: D 2 Infanteriet* (Stockholm 2013).
- Brenden, Geir och Thomassen, Arne Håkon, *Hitlers norske skjjegere* (Oslo 2013).
- Brenden, Geir, Natedal, Tommy, Flovik Thoresen, Knut, *Norske offiserer i Waffen-SS* (Oslo 2013).
- Brundtland, Frank (red.), *Militære kvinner: forsvarets akilleshæl* (Oslo 2013).
- Buruma, Ian, *Year Zero: A History of 1945* (London 2013).
- Carman, John, *Archaeologies of Conflict* (London 2013).

- Chin, Warren, *Britain and the War on Terror: Policy, Strategy and Operations* (London 2013).
- Clemmesen, Michael H, *Northern European Overture to War, 1939–1941: From Memel to Barbarossa* (London 2013).
- Coker, Christopher, *Warrior Geeks: How 21st Century Technology is Changing the Way We Fight and Think About War* (London 2013).
- Conroy, Kenneth J, *The Cambodian Wars: Clashing Armies and CIA Covert Operations* (St. Lawrence 2013).
- Cox, Marcus S, *Segregated Soldiers: Military Training at Historically Black Colleges in the Jim Crow South* (Baton Rouge 2013).
- Cunliffe, Philip, *Legions of Peace: UN Peacekeepers from the Global South* (London 2013)
- Dalrymple, William, *Return of a King: The Battle for Afghanistan* (London 2013).
- Dwyer, Philip, *Citizen Emperor: Napoleon in Power* (New Haven 2013).
- Egnell, Robert och Ucko, David, *Counterinsurgency in Crisis: Britain and the Challenges of Modern Warfare* (New York 2013).
- Emberland, Terje och Kott, Matthew, *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt* (Oslo 2013).
- Eriksson, Tommy, *En dödsvind för mitt folk: Sitting Bull, livet, komplotten, mordet* (Höör 2013).
- Ferris, Jesse, *Nasser's Gamble: How Intervention in Yemen Caused the Six-Day War and the Decline of Egyptian Power* (Princeton 2013).
- Finkel, David, *De goda soldaterna: Bataljon 2–16 i dödens kvarter* (Stockholm 2013).
- Fitzsimmons, Scott, *Mercenaries in Asymmetric Conflicts* (Cambridge 2013).
- Frånstedt, Olof, *Spionjägaren del 1: Bland agenter, terrorister och affärer* (Stockholm 2013).
- Frånstedt, Olof, *Spionjägaren del 2: Säpo, IB och Palme* (Stockholm 2013/2014).
- Glass, Charles, *The Deserters: A Hidden History of World War II* (London 2013).
- Gonzales, Mike och Barekat, Houman (eds.), *Arms and People: Popular Movements and the Military from the Paris Commune to the Arab Spring* (London 2013).
- Grant, R G, *Commanders: History's Greatest Military Leaders* (London 2013).
- Hastings, Max, *Catastrophe 1914: Europe Goes to War*, (London 2013).

- Head, Richard, *The Maharaja's Palatans: A History of the Indian State Forces* (New Delhi 2013).
- Hellbeck, Jochen (red.), *Stalingradprotokollen: Sovjetiska ögonvittnes berättar om slaget* (Stockholm 2013).
- Higham, Robert och Parillo, Mark (red.), *The Influence of Airpower upon History: Statesmanship, Diplomacy and Foreign Policy since 1903* (Lexington 2013).
- Hippler, Thomas, *Bombing the People: Giulio Douhet and the Foundation of Air Power Strategy, 1884–1939* (Cambridge 2013).
- Hjardar, Kim och Vike, Vegard, *Vikingar i krig* (Stockholm 2013).
- Hoffenaar, Jan och Krüger, Dieter (red.), *Blueprints for Battle: Planning for War in Central Europe 1948–1968* (Lexington 2013).
- Husband, Mark, *Trading Secrets: Spies and Intelligence in an Age of Terror* (London 2013).
- Jacobsen, Alf R, *Bitter seier: Narvik, 10. april–10. juni 1940* (Oslo 2013).
- Jensen, Geoffrey, *War and Insurgency in the Western Sahara* (London 2013).
- Johnson, Matthew, *Militarism and the British Left 1902–1914* (London 2013).
- Jones, Charles A, *More than Just War: Narratives of the Just War and Military Life* (London 2013).
- Jones, Frank Leith, *Blowtorch: Robert Komer, Vietnam and American Cold War Strategy* (Annapolis 2013).
- Kennedy, P, *Engineers of Victory: The Problem Solvers Who Turned the Tide in the Second World War* (New York 2013).
- King, Anthony, *The Combat Soldier: Infantry Tactics and Cohesion in the 20th and 21st Centuries* (Oxford 2013).
- Knopp, Guido, *Göring mellan makt och vansinne* (Stockholm 2013).
- Knopp, Guido, *Andra världskrigets hemligheter* (Stockholm 2013).
- Kovacs, Gellert, *Skymning över Budapest: Den autentiska historien om Raoul Wallenberg och kampen för människoliv 1944–1945* (Stockholm 2013).
- Larsson, Helena, Tegern, Matthias och Broman, Lisbet, *Rekrytering, urval och uppföljning: Första året med frivilliga soldater* (Stockholm 2013).
- Lidegaard, Bo, *Landsmän: De danska judarnas flykt i oktober 1943* (Stockholm 2013).
- Lilja, Lars, *Närkes krigsmannaminne: D.1, biografiska anteckningar rörande officerare och likställda vid Närkes regemente 1812–1892* (Örebro 2013).
- Liljegren, Bengt, *Churchill Del 1: 1874–1939* (Lund 2013).

- Liljegren, Bengt, *Churchill Del 2: 1939–1965* (Lund 2014).
- Lindström, Peter och Norrhem, Svante, *Flattering Alliances: Scandinavia, Diplomacy and the Austrian-French Balance of Power 1648–1740* (Lund 2013).
- Losenborg, Sten, *Jägarsoldat vid gränsen: Beredskapsminnen och krigsfångar i Norrbotten* (Tyresö 2013).
- Lunde, Henrik O, *Hitler's Wave-Breaker Concept: An Analysis of the German End Game in the Baltic* (London 2013).
- MacMillan, Margaret, *The War That Ended Peace: The Road to 1914* (London 2013).
- McMahon, Robert J (ed.), *The Cold War in the Third World: Reinterpreting History* (New York 2013).
- Mallinson, Allan, *1914 – Fight the Good Fight: Britain, the Army and the Coming of the First World War* (London 2013).
- Martines, Lauro, *Furies: War in Europe 1450–1700* (London 2013).
- Moore, Aaron William, *Writing War: Soldiers Record the Japanese Empire* (Cambridge 2013).
- Mosier, John, *Verdun: The Lost History of the Most Important Battle of World War I, 1914–1918* (New York 2013).
- Murray, Nicholas, *The Rocky Road to the Great War: The Evolution of Trench Warfare to 1914* (Dulles 2013).
- Muth, Jörg, *Command Culture: Officer Education in the U.S. Army and the German Armed Forces, 1901–1940: and the Consequences for World War II* (Denton 2013).
- Møller, Lars Reinhardt, *Snigskytter* (Köpenhamn 2013).
- Nilsson, Jan-Olof, *Lucky Strike: Svenska krigsbrudar, krigsbarn och allierade flygare: brottstycken från ett land i skuggan av kriget* (Stockholm 2013).
- Nilsson, Sam, *T-kontoret: Underrättelsetjänst och västsamarbete* (Stockholm 2013).
- Nordin, Svante, *Winston Churchill och den brittiska världsordningens slut* (Stockholm 2013).
- Odelberg, Axel, *Med kungen som verktyg: Historien om försvarsstriden, borggårdstalet och Sven Hedin* (Stockholm 2014).
- Overy, Richard, *The Bombing War : Europe 1939–1945* (London 2013).
- Parker, Geoffrey, *Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century* (New Haven 2013).
- Porter, David, *Hitlers hemliga vapen 1933–1945* (Stockholm 2013).

- Rawn, James Jr, *The Double V: How Wars, Protest and Harry Truman Desegregated America's Military* (London 2013).
- Roberts, Mary Louise, *What Soldiers Do: Sex and the American GI in World War II France* (Chicago 2013).
- Rosenblad, Jan-Gunnar och Söderholm, Gunnel, *Boerna: Hjältarna som blev skurkar* (Stockholm 2013).
- Sandelin, Bo, *Esperanto: Drömmen om ett världsspråk* (Stockholm 2013).
- Scahill, Jeremy, *Dirty Wars: The World is a Battlefield* (New York 2013).
- O'Shaughnessy, Andrew Jackson, *The Men Who Lost America: British Leadership, the American Revolution and the Fate of Empire* (New Haven 2013).
- Service, Robert, *Ryska revolutionen 1900–1927* (Lund 2013).
- Simms, Brendan, *Europe: The Struggle for Supremacy – 1453 to the Present: A History of the Continent since 1500* (London 2013).
- Stahel, David, *Operation Typhoon: Hitler's March on Moscow, October 1941* (Cambridge 2013).
- Stenfelt, Johan, *Dystopiernas seger: Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt* (Höör 2013).
- Sundberg, Ulf, *Kraftsamling i Gustav III:s krig 1788–1790* (Kristinehamn 2013).
- Zsulc, Artur, *Judarna har vapen: Upproret i Warszawa 1943* (Stockholm 2013).
- Westlie, Bjørn, *Hitlers norske budbringere* (Oslo 2013).
- White, Monica, *Military Saints in Byzantium and Rus, 900–1200* (Cambridge 2013).

2014

- A History of the Royal Navy: The Napoleonic Wars*, Robson, Martin (London 2014).
- A History of the Royal Navy: World War I*, Farquharson-Roberts, Mike (London 2014).
- A History of the Royal Navy A: World War II*, Redford, Duncan (London 2014).
- Agrell, Wilhelm, *Fru Petrovas sko: En rysk spiontragedi i 50-talets Australien* (Stockholm 2014).
- Ahlbäck, Anders, *Manhood and the Making of the Military: Conscription, Military Service, and Masculinity in Finland 1917–1939* (London 2014).
- Aleksejevitj, Svetlana, *Zinkpojkar* (Stockholm 2014).

- Andersson, Ole, *Första världskriget i bilder* (Lund 2014).
- Andersson, Ole, *Andra världskriget i bilder* (Lund 2014).
- Arvidsson, Håkan, *Europas revolutioner: England, Frankrike, Ryssland och Tyskland* (Stockholm 2014).
- Arstad, Knut (red.), *Krig på sjö och land: Norden i Napoleonkrigen*, Forsvarsmuseet, Oslo 2014.
- Audoin-Rouzeau, Stéphane och Becker, Annette, *14–18: Understanding the Great War* (New York 2014) (tidigare utgiven på franska).
- Barber, Malcolm, *The Crusader States* (New Haven 2014).
- Barett, Michael B, *Prelude to Blitzkrieg: The 1916 Austro-German Campaign in Romania* (Bloomington 2014).
- Barron, Leo, *Patton at the Bulge: How the General's Tanks Turned the Tide at Bastogne* (New York 2014).
- Bergman, Jan, *Sekretärklubben: C-byråns hemliga agenter* (Stockholm 2014).
- Bergström, Christer, *Slaget om England* (Eskilstuna 2014).
- Bolger, Daniel, *Why We Lost: A General's Inside Account of the Iraq and Afghanistan Wars* (Harcourt 2014).
- Brown, Frederick, *The Embrace of Unreason: France 1914–1940* (New York 2014).
- Berner, Örjan, *Härskarna i Kreml: Från Gorbatjov till Putin* (Stockholm 2014).
- Bikont, Anna, *Vi från Jedwabne* (Stockholm 2014).
- Buttar, Prit, *Collision of Empires: The War on the Eastern Front in 1914* (London 2014).
- Busch, Reinhold, *Survivors of Stalingrad: Eyewitness Accounts from the 6th Army 1942–1943* (Barnsley 2014).
- Caddick-Adams, Peter, *Snow and Steel: The Battle of the Bulge, 1944–45* (London 2014).
- Carlsson, Erik, *Midsommarkrisen 1941* (Stockholm 2014).
- Cartledge, Paul, *Alexander den store: Till världens ände* (Stockholm 2014).
- Carlbom, Lars, *Svenska jagare: Fyrtio legendariska fartyg med detaljerade ritningar* (Stockholm 2014).
- Cars, Hans Christian, *Flykten över järnridån: En sann historia* (Stockholm 2014).
- Cline, Eric H, *1177 B.C. – The Year Civilization Collapsed (Turning Points in Ancient History)* (Princeton 2014).

- Coates Ulrichsen, Kristian, *The First World War in the Middle East* (London 2014).
- Cole, Peter och McQuinn, Brian, *The Libyan Revolution and its Aftermath* (London 2014).
- Corrigan, Gordon, *Waterloo: A New History* (Cambridge 2014).
- Corsi, Jerome, *No Greater Valor: The Siege of Bastogne and the Miracle That Sealed Allied Victory* (Nashville 2014).
- Cox, Jeffrey, *Rising Sun, Falling Skies: The Disastrous Java Sea Campaign of World War II* (London 2014).
- Dahlberg, Claes, *Saknad soldat: Ett finlandssvenskt öde 1944* (Eskilstuna 2014).
- Danielsen, Andreas, *Hederskriget: Hur Österrike-Ungers startade det första världskriget* (Stockholm 2014).
- Davies, Huw J, *Wellington's Wars: The Making of a Military Genius* (New Haven 2014).
- Deuringer, Karl, *The First Battle of the First World War: Alsace-Lorraine* (London 2014).
- Devries et al. *Slagfält under medeltiden: Från Hastings 1066 till Brunkeberg 1471* (Stockholm 2014).
- Edström, Håkan och Gyllensporre, Dennis, *Svensk försvarsdoktrin efter kalla kriget* (Stockholm 2014).
- Egnell, Robert, Hojem, Petter och Berts, Hannes, *Gender, Military Effectiveness, and Organizational Change* (London 2014).
- Ellis, John, *Soldaten i ledet: Livet i fält för de allierade soldaterna 1939–1945* (Stockholm 2014).
- Eneroth, Ulf, *Haveriet: Flygvapnet och kalla krigets offer* (Stockholm 2014).
- Enerud, Per, *Låt oss dö som hjältar: Kvinnliga soldater i revolutionens Ryssland* (Stockholm 2014).
- Erichsen, Casper W, och Olusoga, David, *Kejsarens förintelse: Tysklands bortglömda folk mord* (Stockholm 2014).
- Ericson Wolke, Lars, *Kapare och pirater* (Lund 2014).
- Eriksson, Göran, *Slaget vid Rilax 1714* (Rilax 2014).
- Fabiansson, Nils, *Historien om västfronten: I spåren av första världskriget* (Stockholm 2014).
- Falkman, Kaj, *Ekot från Vietnam: En diplomats minnen från kriget och ett återbesök 40 år senare* (Stockholm 2014).
- Fermer, Douglas, *Three German Invasions of France: The Summer Campaigns of 1870, 1914 and 1940* (Barnsley 2014).

- Field, Andrew W, *Prelude to Waterloo: Quatre Bras: The French Perspective* (Barnsley 2014).
- Figes, Orlando, *Revolutionary Russia, 1891–1991: A History* (London 2014).
- Forczyk, Robert, *Where the Iron Crosses Grow: The Crimea 1941–44* (London 2014).
- Forczyk, Robert, *Kursk 1943: The Northern Front* (London 2014).
- Forczyk, Robert, *Tank Warfare on the Eastern Front 1941–1942: Schwerpunkt* (Barnsley 2014).
- Forsne, Chris, *Jag är skapad för stormen, striden och regnet* (Stockholm 2014).
- Första världskriget i svenska arkiv*, Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven 2014 (Stockholm 2014).
- Gall, Carlotta, *The Wrong Enemy: America in Afghanistan 2001–2014* (New York 2014).
- Gerwarth, Robert och Manela, Erez, *Empires at War: 1911–1923 (The Greater War)* (Oxford 2014).
- Glantz, David M och House, Jonathan M, *Endgame Stalingrad: Book Two, December 1942–February 1943* (St. Lawrence 2014).
- Glantz, David M och House, Jonathan M, *Companion to Endgame Stalingrad* (St. Lawrence 2014).
- Glenthøj, Rasmus och Nordhagen Ottosen, Morten, *1814: Krig, nederlag, frihet* (Oslo 2014).
- Glover, Gareth, *Waterloo: Myth and Reality* (Barnsley 2014)
- Goldsworthy, Adrian, *Augustus* (Lund 2014).
- Goldsworthy, Adrian, *Kejsare och generaler* (Lund 2014).
- Gooch, John, *The Italian Army and the First World War* (Cambridge 2014).
- Green, David, *The Hundred Years War: A People's History* (New Haven 2014).
- Greengrass, Mark, *Christendom Destroyed: Europe 1517–1648 (Penguin History of Europe)* (London 2014).
- Greenhalgh, Elizabeth, *The French Army and the First World War* (Cambridge 2014).
- Gyllenhaal, Lars, *Tyskar och allierade i Sverige: Svensk krigshistoria i nytt ljus* (Stockholm 2014).
- Hallenberg, Mats och Linnarsson, Magnus (red.), *Politiska rum: Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850* (Lund 2014).
- Ham, Paul, *1914: The Year the World Ended* (Sydney 2014).

- Hamilton, Nigel, *The Mantle of Command: FDR at War, 1941–1942* (New York 2014).
- Hammar, AnnaSara, *Mellan kaos och kontroll: Social ordning i svenska flottan 1670–1716* (Lund 2014).
- Hansson, Wolfgang, *Den döende kommunismen: Från Berlinmurens fall till kalla krigets återkomst* (Lund 2014).
- Harris, Mark, *Five Came Back: A Story of Hollywood and the Second World War* (New York 2014).
- Harrison, Dick, *Ett stort lidande har kommit över oss: Historien om trettioåriga kriget* (Stockholm 2014).
- Hart, Peter, *Fire and Movement: The British Expeditionary Force and the Campaign of 1914* (New York 2014).
- Harwood, Jeremy, *Andra världskrigets olösta mysterier* (Stockholm 2014).
- Heather, Peter, *The Restoration of Rome: Barbarian Popes and Imperial Pretenders* (Oxford 2014).
- Holzer, Harold, *Lincoln and the Power of the Press: The War for Public Opinion* (New York 2014).
- Hooton, Edward Robert, *Prelude of the First World War: The Balkan Wars 1912–1913* (Stroud 2014).
- Hotta, Eri, *Japan 1941: Countdown to Infamy* (New York 2014).
- Hägg, Göran, *Medici: Magnifika miljardärer och mördande mecenater i renässansens Florens* (Stockholm 2014).
- Håkansson, Håkan, *Vid tidens ände: Om stormaktstidens vidunderliga drömvärld och en profet vid dess yttersta rand* (Göteborg 2014).
- Høiback, Harald och Ystedbø, Palle, *Første verdenskrig: Operasjoner, myter og inflydelse*, (Oslo 2014).
- Høiback, Harald, *Krigskunstens historie: Fra 1500 til idag* (Oslo 2014).
- James, Lawrence, *Churchill and Empire: Portrait of an Imperialist* (Cambridge 2014).
- Höijer, Henrik, *En engelsk korsfarare hos Djingis Khan: Historiska essäer* (Stockholm 2014).
- Jankowski, Paul, *Verdun: The Longest Battle of the Great War* (Oxford 2014).
- Johnston, Ian, *A Shipyard at War: Unseen Photographs from John Brown's Clydebank, 1914–1918* (Annapolis 2014).
- Jones, Dan, *The Hollow Crown: The Wars of the Roses: The Fall of the Plantagenets and the Rise of the Tudors* (London 2014).
- Kaiser, David, *No End Save Victory: How FDR Led the Nation into War* (Philadelphia 2014).

- Karlsson, Klas-Göran, *Urkatastrofen: Första världskrigets plats i den moderna historien* (Stockholm 2014).
- Keen, David, *Useful Enemies: When Waging War is More Important than Winning* (New Haven 2014).
- Kerrigan, Michael, *Kalla kriget: Planerna som aldrig blev av* (Stockholm 2014).
- Kjellander, Rune, *Svenska flygvapnets högre chefer 1925–2005* (Stockholm 2014).
- Knight, Roger, *Britain Against Napoleon: The Organization of Victory, 1793–1815* (London 2014).
- Kniivilä, Kalle, *Putins folk: Rysslands tysta majoritet* (Stockholm 2014).
- Knopp, Guido, *Tredje rikets hemligheter* (Historiska media, Lund 2014).
- Kotkin, Stephen, *Stalin: Volume 1: Paradoxes of Power, 1878–1928* (New York 2014).
- Kragh, Martin, *Rysslands historia: Från Alexander II till Vladimir Putin* (Stockholm 2014).
- Lagerkvist, Johan, *Tiananmen redux: Den bortglömda massakern som förändrade världen* (Stockholm 2014).
- Leggiere, Michael V, *Blücher: The Scourge of Napoleon* (Oklahoma City 2014).
- Levy, Jack S och Vasquez, John A (red.), *The Outbreak of the First World War: Structure, Politics, and Decision-Making* (Cambridge 2014).
- Lindqvist, Herman, *Erik XIV: Prakt, drömmar och mörker* (Stockholm 2014).
- Lipscombe, Nick, *Waterloo: The Decisive Victory* (London 2014).
- Lloyd, Nick, *Hundred Days: The Campaign That Ended World War I* (New York 2014).
- Lokind, Christer, *DC-3:an: Kalla krigets hemligheter* (Stockholm 2014).
- Losenborg, Sten, *Livsöden i krig och upplevelser bakom järnridån* (Tyresö 2014).
- Lower, Wendy, *Hitlers furier: Tyska kvinnor i förintelsens tjänst* (Stockholm 2014).
- Lunde, Henrik O, *Finlands val 1939–1944: Samarbetet med Hitler-Tyskland* (Stockholm 2014).
- Lunde, Henrik O, *A Warrior Dynasty: The Rise and Fall of Sweden as a Military Superpower, 1611–1721* (Philadelphia 2014).
- Lundmark, Tommy, *Sven Hedin-institutet: En rasbiologisk resa i Tredje riket* (Skellefteå 2014).

- Lundstrom, John B, *The First South Pacific Campaign: Pacific Fleet Strategy December 1941–June 1942* (Annapolis 2014).
- Mansoor, Peter R, *Surge: My Journey with General David Petraeus and the Remaking of the Iraq War* (New Haven 2014).
- Marriott, Leo, *The Normandy Battlefields: D-Day and the Bridgehead* (Oxford 2014).
- Martel, Gordon, *The Month that Changed the World: July 1914* (Oxford 2014).
- Martin, Mike, *An Intimate War: An Oral History of the Helmand Conflict* (London 2014).
- McPherson, James M, *Embattles Rebel: Jefferson Davis as Commander in Chief* (New York 2014).
- McManus, John C, *The Dead and Those About to Die: D-Day: The Big Red One at Omaha Beach* (New York 2014).
- Michelet, Marte, *Den største forbrytelsen: Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust* (Oslo 2014).
- Mitter, Rana, *Forgotten Ally: China's World War II, 1937–1945* (New York 2014).
- Moore, Stephen L, *Pacific Payback: The Carrier Aviators Who Avenged Pearl Harbour at the Battle of Midway* (New York 2014).
- Moorhouse, Roger, *The Devils' Alliance: Hitler's Pact with Stalin 1939–1941* (Philadelphia 2014).
- Morgan, Martin K.A., *The Americans on D-Day: A Photographic History of the Normandy Invasion* (Minneapolis 2014).
- Morris, Ian, *War! What Is It Good For? Conflict and the Progress of Civilization from Primates to Robots* (London 2014).
- Moten, Matthew, *Presidents and Their Generals: An American History of Command in War* (Cambridge 2014).
- Muir, Rory, *Wellington: The Path to Victory 1769–1814* (New Haven 2014).
- Newton, Douglas, *The Darkest Days: The Truth Behind Britain's Rush to War 1914* (London 2014).
- Norman, Friedman, *Fighting the Great War at Sea: Strategy, Tactics and Technology* (Annapolis 2014).
- Norrby, Göran, *Huset von Fersens uppgång och fall: 1561–1879* (Stockholm 2014).
- Nothini Burch, Cecilia, *A Cold War Pursuit: Soviet Refugees in Sweden, 1945–54* (Stockholm 2014).

- Nurmiainen, Jouko, Ahlbäck, Anders och Sundevall, Fia (red.) *Gender, War and Peace – Breaking up the Borderlines* (Joensuu 2014).
- Olausson, Peter, *1914: Vägen till första världskriget* (Stockholm 2014).
- Olin, K-G, *Spionkriget: Underrättelseverksamhet, upprorsplaner och utopier under Finlands 1920- och 1930-tal* (Jakobstad 2014).
- Otte, Thomas, *July Crisis: The World's Descent into War: Summer 1914* (Cambridge 2014).
- Overy, Richard, *The Bombers and the Bombed: Allied Air War over Europe 1940–1945* (New York 2014).
- Parker, Geoffrey, *Imprudent King: A New Life of Philip II* (New Haven 2014).
- Penberthy, Ian (red.), *Första världskriget i bilder* (Lund 2014).
- Perrett, Bryan, *Why the Japanese Lost* (Annapolis 2014).
- Perrett, Bryan, *Why the Germans Lost: The Rise and Fall of the Black Eagle* (Annapolis 2014).
- Perry, Mark, *The Most Dangerous Man in America: The Making of Douglas MacArthur* (Philadelphia 2014).
- Persson, Stefan och Juhlin Ahlberg, Jimmy, *Undsättningen: Det danska fälttåget till Kristanstad 1678* (Lund 2014).
- Philpott, William, *War of Attrition: Fighting the First World War* (Old Saybrook 2014).
- Plokhly, Serhii, *The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union* (London 2014).
- Price, Munro, *Napoleon: The End of Glory* (Oxford 2014).
- Queckfeldt, Eva, *Romariket: Den romerska republiken* (Lund 2014).
- Rems, Alan, *South Pacific Cauldron: World War II's Great Forgotten Battle-grounds* (Annapolis 2014).
- Rentzhog, Sten, *Tänk i tid: Se framåt genom att blicka bakåt* (Stockholm 2014).
- Reynolds, David, *The Long Shadow: The Legacies of the Great War in the Twentieth Century* (New York 2014).
- Roberts, Andrew, *Napoleon: A Life* (New York 2014).
- Robinson, J R, *The Battle of Penang: World War One in the Far East* (Paris 2014).
- Rogan, Eugene, *The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East* (Philadelphia 2014).
- Rosander, Lennart och Olgarsson, Per, *Om kriget kommer* (Stockholm 2014).
- Roth, Hans, *Dagbok från östfronten: En tysk soldats liv och död* (Lund 2014).

- Rudling, Hedvig, *Djur i krigets öga: Om djur och soldater i första världskriget* (Stockholm 2014).
- Rutledge, Ian, *Enemy on the Euphrates: The British Occupation of Iraq and the Great Arab Revolt 1914–1921* (London 2014).
- Sale, Nigel, *The Lie at the Heart of Waterloo: The Battle's Hidden Last Half Hour* (London 2014).
- Slosser, Eric, *Bomben: Ett knapptryck från kärnvapenkrig* (Stockholm 2014).
- Schrijvers, Peter, *Those Who Held Bastogne: The True Story of the Soldiers and Civilians Who Fought in the Biggest Battle of the Bulge* (New Haven 2014).
- Schølset, Anita (red.), *Gender i försvaret: Fra teori till praksis* (Oslo 2014).
- Schön, Bosse *Hitlers svenska SS-soldater: Brev och dagböcker* (Stockholm 2014).
- Sennerteg, Niclas, *Hakkorset och halvmånen: Nazister i Mellanöstern* (Stockholm 2014).
- Senior, Ian, *Invasion 1914: The Schlieffen Plan to the Battle of the Marne: Before the Trenches – the Battles of World War I* (London 2014).
- Sjölin, Vilhelm, *I skuggan av kriget: Svenskt civilförsvar 1937–1996* (Stockholm 2014).
- Skarin Frykman, Birgitta, Nordström, Annika och Trossholmen, Ninna (red.), *Västsvenskt vardagsliv under andra världskriget* (Stockholm 2014).
- Smedberg, Marco, *Första världskriget* (Lund 2014).
- Sondhaus, Lawrence, *The Great War at Sea: A Naval History of the First World War* (Cambridge 2014).
- Staff, Gary, *German Battlecruisers of World War One: Their Design, Construction, and Operations* (Annapolis 2014).
- Stephenson, Charles, *A Box of Sand: The Italo-Ottoman War 1911–1912* (Ticehurst 2014).
- Stewart, Jules, *The Kaiser's Mission to Kabul: A Secret Expedition to Afghanistan in World War I* (London 2014).
- Stille, Mark, *The Imperial Japanese Navy in the Pacific War* (London 2014).
- Stilwell, Alexander, *Specialförband: Stridande elitstyrkor – deras hemliga vapen, taktik och teknik* (Stockholm 2014).
- Symonds, Craig L, *Neptune: The Allied Invasion of Europe and the D-Day Landings* (Oxford 2014).
- Tardi, Jacques, *Skyttegravskriget 1914–1918* (Stockholm 2014).
- Thermaenius, Pehr, *Julmatchen på västfronten: Fotboll i ingemansland* (Stockholm 2014).

- Thorsell, Staffan, *Warszawasvenskarna: De som lät världen veta* (Stockholm 2014).
- Tooze, Adam, *The Great Deluge: The Great War, America, and the Remaking of the Global Order 1916–1931* (New York 2014)
- Turse, Nick, *Döda allt som rör sig: Det verkliga Vietnamkriget* (Bromma 2014).
- Unger, Debi, Unger, Irwin och Hirschson, Stanley, *George Marshall: A Biography* (New York 2014).
- Vick, Brian E, *The Congress of Vienna: Power and Politics after Napoleon* (Cambridge 2014).
- Waterfield, Robin, *Taken at the Flood: The Roman Conquest of Greece* (Oxford 2014).
- Watson, Alexander, *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary in World War I* (New York 2014).
- Westman, Lars, *Örnen har landet – På en åker: piltoten som flög mot friheten* (Stockholm 2014).
- Whitelock, Anna, *Elisabet I: Historien om drottningen och hennes hov* (Lund 2014).
- Winter, Jay, Parker, Geoffrey och Habeck, Mary (red.), *The Great War in the Twentieth Century* (New Haven 2014).
- Worthington, Ian, *By the Spear: Philip II, Alexander the Great and the Rise and Fall of the Macedonian Empire* (Oxford 2014).
- Yenne, Bill, *The Imperial Japanese Army: The Invincible Years 1941–42* (London 2014).
- Zuber, Terence, *Ten Days in August: The Siege of Liège 1914* (London 2014).